603

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГОДИНА LXXXIII. КЊИГА 242

СВЕСКА II. ЗА ГОДИНУ 1907.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1907.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Јанко Веселиновић. Књижевна студија. Од Јована Скерлића 1

II. Крашовани. Од Јована Живојновића 42

III. На извору Клитумна. Песма Џозуа Кардучија. Превод Бошка Десинце 68

IV. Из мога краја. IV. Баба Стана. Од Борисава Станковића. 74

V. Књижевност:

1. Оцене:

„Песме Дим. Глигорића". Ј. Ж. 95

2. Прикази:

а) *Белетристика*: „Proházkou Srbským Parnasem. Преводи Јос. Раушара". М. С—ћ. 100

б) *Историја цркве*: „Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae curantibus Joanne B. Martin et R. L. Petit". Ј. П. 100

3. Белешке 105

VI. Гласник:

† Паја Марковић Адамов. Од М. Будисављевића 110

† Giosuè Carducci. Од Д. Ђ. Омчикуса 112

VII. Извештаји о раду Матице Српске 118

МАТИЦА СРПСКА

Циљ Матице Српске. Матица Српска је друштво које има циљ да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

Инв. бр. 2997

ЈАНКО М. ВЕСЕЛИНОВИЋ

КЊИЖЕВНА СТУДИЈА.

Од

ЈОВАНА СКЕРЛИЋА

I

Тешко оболео, повучен у своје родно место, на неколико месеца пред смрт, Јанко Веселиновић је пао на добру мисао да опише прве године својега учитељевања, које су у исти мах биле и прве године његовог књижевнога рада. Тако је он, у јесен 1904, написао своја *Писма са села*, где је дао важних и занимљивих података о својим првим књижевним покушајима, о приликама под којима је почео писати, о узорима којих се при писању држао, о тешкоћама које је имао савладати док је изишао на прави пут.

После четири разреда гимназије свршена у Шапцу и после године дана пробављене у београдској учитељској школи, Веселиновић 1880 године дође у Свилеуву, за привременога учитеља десете класе и са месечном платом од четрдесет и два динара. Врло млад и не знајући ништа од живота, пао је он у једно непознато место, у посао који му је био сасвим нов. Досада, дуго време били су терет и опасност за његову младу душу и жив дух, и он је морао тражити начина да што лакше подноси самоћу и чамотињу.

Прва мисао морала је бити: књиге. Али њих је било мало, две или три, давно прочитане и често прелиставане. Млади учитељ, сеоско дете, са урођеном љубављу према сељацима, са демократским осећањима које је донео из Београда, где су нова начела била захватила целу омладину и где се сматрало као највећа дужност „одлажење у народ“, морао се врло брзо зближити са добрим и простим људима, где су га удес и „интереси државне службе“ бацили, и чији је сугрђанин, саветник и пријатељ постао.

Млади *уча*, отворен, дружеван, добар и весео момак, постао је сталан походилац свију села, прела, слава, преслава, свадби и крштења, налазећи поезије и лепоте у томе животу, радознало слушајући лепе песме и легенде народне. Сељаци њега занимају, али и он њих од своје стране занима. Из Шапца набавља песмарице и књиге, — по свој прилици и по који број *Самоуправе* и *Радника*, — и у зимским ноћима, „дугим као царева година“, крај велике ватре која весело букти у „кући“, чита старцима и младежи, који гутају жељно сваку реч. „Трудио сам се свим силама, пише Веселиновић, да и они осете оно што је лепо у песми и причи; и кад би им се отео узвик одушевљења или омакла суза, ја бих тада осећао тако задовољство као да сам ја то изазвао“.

„У осталом, то је ласкало мојој таштини. Пошто су они били *мој свет*, ја сам био просто задовољан што сам томе *своме свету* био „учен“ човек и мудра глава. Потпуном вером у моју ученост прилазили су ми они, тражили савета и обавештења; а ја сам се са свом снагом трудио да се обавестим о оном што не знам, па да обавестим онога што обавештења тражи“.

Тако је било целе зиме. „А кад минуше дуге ноћи те настадоше дани пољских радова; кад се тамо на њивама и пољима заорила песма копача и жетелаца, тада ја сам сеђах у својој школи и слушах те песме; а оне некако чаробно пленише и моју душу и моју мисао. Ја осећах како сам сав тамо, међу њима, како на мени нема ниједнога рибића који није њихов. И онда ми дође жеља да то што осећам кажем свима: и њима и свакоме“.[1])

[1]) *Правда*, 1904, бр. 43. *Писма са села*. Шесто писмо.

Али то је било лакше хтети него учинити. И млади учитељ, који за кратко време у школи није могао много научити и који је у опште мало читао, при првом покушају је осетио да се за књижеван рад тражи више од набујалих осећања и добре воље. Он који је доцније тако лако, брзо и обилно писао, који је за једно вече, тако рећи једним потезом пера, био у стању написати целу једну овећу приповетку, у почетку свога књижевнога рада, када је кушао своје снаге и тражио свој пут, осећао је праве порођајне муке, познао све трудне напоре савесног почетништва. Но читаве вечери стављао је на хартају своја опажања и утиске, додавао, мењао, започињао, бришао, цепао, и најзад падао у немоћно очајање, „Ја сам хтео да из оних врста бије живот, а оно место њега само речи“.

Он тада увиђа да књижевност није само добра воља и таленат но добрим делом и занат, који се учи, трудом и угледањем, као и сваки други занат. Он се тада одлучује да чита, да види како су други постизавали оно што њему никако није испадало за руком. И тада набавља неколико година београдске *Виле* и новосадске *Матице*, два старија омладинска листа која су била обраћала пажњу на стране, нарочито словенске књижевности, и одликовала се лепим преводима. Њему се нарочито допадају Тургењев, Малоруси: Гоголь, Марко Вовчек и Фењковић и Пољак Тома Јеж. Он је тада осећао оно што ће доцније рећи једна личност у његовом роману *Јунак наших дана*: „Руси су нам најближи; нарочито они писци што сликају малоруски живот по селима, као што су Гоголь, Вовчек, Фењковић и др.; то се чита и разуме као да се овде код нас дешава“.

Марко Вовчек, којега је — или боље рећи: коју је — тада преводио и сам Тургењев, био је тада писац на гласу, и *Вила*, у добу од 1866 до 1869, доноси читав низ његових прича: *Свекрва*, *Одарка*, *Откуп*, *Максим Гримич*, *Кириџија*, *Парасја*, све у преводу интелигентнога Ал. М. Радовановића. Исто тако, на истом месту, јављају се и приповетке О. Фењковића, *Убојица*, и то у преводу Стојана Новаковића, и *Несрећна љубав*. Малоруски сеоски живот, тако сличан српском, малоруски народни карактер

који се чудесно поклапа са нашим, малоруски писци са осећањима и тоном који је необично одговарао расположењу и природи Јанка Веселиновића, врло јако су на њега утицали. „Гутао сам их“, пише он у својим *Писмима са села*, и први његови радови написани су према тим малоруским узорима.

Сем тога, он почиње читати и српске приповедаче, нарочито Милана Милићевића, који се тада славио као писац *Зимњих Вечери*, и Милована Ђ. Глишића, који је више но ико на њега утицао („Глишић ми је био најближи“) и према којем је до смрти сачувао извесну захвалну нежност. И сеоске приповетке Ђуре Јакшића нису без извесног утицаја на Веселиновића. Причајући једном приликом о својој младости, он вели: „Ја обожавах писца *Сељака* и *Беле кућице*“.[1])

И поред толиког сроћавања са селом, и после упознавања са добрим писцима, њему посао још никако не иде за руком. Предмета за писање, згода сеоскога живота или поетских народних легенди, имао је колико је хтео, али народни језик никако му не иде. Он је у својим написаним редовима осећао усиљености, угледања, позајмице од других, а не оног стеченог, природног сељачког језика који је сваки дан слушао, и који никако није могао погодити, као певач са рђавим слухом који не може да погоди потребну ноту.

И тек једне децембарске ноћи, надахнуће му дође. Напољу је била мећава, ветар је полагано звиждао и витлао се око димњака, и усамљеном учитељу, нагнутим за столом, паде на ум прича једне старе жене сеоске: *Како је постао кајшарлук*. Цело његово унутарње биће задрхта, дух стаде врити, ватра удари у образе. „Био сам као у некој грозници, рука ми је дрхтала, срце бурно лупало, сваки живац чини ми се да је суделовао у послу“.[2]) И приповетка била је готова још исте ноћи и прочитана школском фамулусу Чича-Луки, када је дошао да подложи пећ. Старац се слатко насмејао и нашао да је то „ђаволски смишљено“, и та прва критика учинила је велико задо-

---

[1]) *Писма из српске престонице*. Прво писмо. *Босанска Вила*, 1902, бр. 9, стр. 165.

[2]) *Правда*, 1904, бр. 57. *Писма са села*. Седмо писмо.

вољство младом писцу. Чича-Лукиного мишљења били су и остали свилеувски сељаци, којима је прича такође чигана. И млади учитељ се охрабри.

Он стаде редовно писати, препричавати народне легенде, да се што лепше свикне сељачком говору, да што боље изоштри своје почетничко перо: „Али с тим причама нисам смео на јавност. То су народне приче, а по моме тадашњем мишљењу прибележити их није никаква заслуга. Ја сам хтео да причам, да *ја дам* нешто своје и да се с тим пред читаоцима јавим“.

Нови покушаји оригиналних прича ишли су врло тешко. Ко је познавао Јанка Веселиновића из последњих година живота, слабе воље, неспособна за рад и за напор, мора се дивити оној упорној енергији и реткој истрајности, коју је показазивао у првом почетку свога књижевнога рада. „По читаве сахате седео сам, прича он тоном којем се мора веровати, писао, цепао и бацао, па онда устајао једак и незадовољан. Стотину пута мануо сам све, заклињући се да више и не покушавам, па пошто ме прође срдитост, опет се машим пера те радим“. И фијока његовог стола тако се пуни приповедака, и оних „по народној бајци“, и оних које је он називао *својим*. Али он још никако нема храбрости да их пусти на јавност и чује тућ суд о њима.

Најзад, једнога дана, одлучи се да огледа срећу. У Београду је тада изилазио мали социјалистички часопис *Мисао*, чији је уредник био Коста Арсенијевић, самоук, некадашњи типографски радник, од којега су читања дела Светозара Марковића и социјалистичких брошира и дружења са великошколцима створила новинара. На листу је радила цела једна гомила великошколаца, Божа Вучковић, Миленко Весник, Сима Златичанин, Панта Туцаковић, Алекса Стојковић, пишући оштро и критикујући безобзирно. Јанко Веселиновић је тада имао социјалистичких симпатија, исто онако као што су их у младости имали и друга два крупна приповедача српска, Лаза К. Лазаревић и Милован Ђ. Глишић, којима је, као и Веселиновићу, од социјализма увек остало уважавање руских писаца и љубав за прост, сељачки свет. Веселиновић се осећао близак људима око *Мисли*, држао је да они немају

предрасуда према почетницима, и, са извесним страхопоштовањем, пошље им своју прву причу: *Вика на курјака, а лисице месо једу.*[1]) „Они ће прочитати и оценити савесно, па ако и не штампају, бар ће ми показати мане, које ја можда и не видим“.

Са нестрпљењем, које знају само они који су писали, Веселиновић је чекао одговор. И тај одговор био је суров. У *Мисли*, где као да није било никога које је разумевао и осећао књижевност, владале су тада рђаво схваћене и несрећно формуловане „антиестетичке“ доктрине Чернижевскога и Писарева. Критичар, коме је поверено да прегледа почетникову причу, ишарао је сав рукопис учестаним знацима дивљења и чуђења, и примедбама ове врсте: „изгледа да ова приповетка није ни била, већ да је г. уча, седећи у топлој соби, сам компоновао!“, „охо“, „сирота граматико!!“, „сад си баш најпаметније казао!!“, „зар баш тако учо?“, и тако даље. А уредник, свезналац и стручњак као што су врло често аутодидакти, овако је, са олимпске висине једног уског доктринара, поручивао бедном сеоском учитељу: „прича је ваша по све ништавна, и ја могу само да жалим време које сте провели радећи је. Ја се чудим смелости младих људи, који пишу каткад таке глупости, да се човек мора чудити“. Најзад, прича сам Веселиновић, завршује да је цела прича књижевна крађа из Глишића и Милићевића, и „да ће се потрудити да ми то и докаже, само ако мене ђаво надари, да ја ту причу ма где штампам“.

Није тешко замислити какав је утисак учинио овакав одговор на осетљивог младога писца, који је од својих једномишљеника очекивао пријатељску лепу реч и потпору. „Уби ме просто као мађем“, прича он. За дуже време, читавих неколико година, не узима више перо у руке да пише, и чак ни готове рукописе не сме да извлачи из свога стола. И ко зна да ли би се он икада и јавио, да га не стиже невоља и да не притера орла зла година.

После српско-бугарског рата, у коме је учествовао, Јанко Веселиновић оста без службе. Закуцао је на многа

[1]) Милорад Павловић: *Јанкова прва приповијетка*, *Босанска Вила*, бр. 11—12, стр. 189—190. *Писма са села*, осмо писмо. *Правда*, 1904, бр. 92.

врата, потражио је места у свима могућим струкама, али сриска држава није имала хлеба за њега. Здрав и млад човек седео је он скрштених руку у очевој кући, црвенећи што мора да затражи који грош да купи дувана. У невољи, он се сети својих рукописа. Једнога дана, он извади из њих приповетку под натписом *На прелу*, и са њом пође у Шабац.

У Шапцу је тада излазио један мали локални лист *Шабачки Гласник*, који је издавао, уређивао и штампао Андреја Славуј, бивши деловођа општине шабачке. На његова врата закуцао је Јанко Веселиновић, скромно, плашљиво, у страху да опет не наиђе на непријатељски пријем који му је пре неколико година био указан у *Мисли*. Славују је требало рукописа за подлистак, он лепо прими учитеља без службе, узме му рукопис и замоли да дође по одговор још истога дана. Приповетку прегледа Владимир Јовановић, тада већ познати песник и књижевни оракул за Шабац и околину, и он даде *imprimatur*. После подне, Јанко Веселиновић дође по одговор, сумњајући и сам да ће видети какве користи од својих хартија. Славуј га дочека љубазно, даде му цела три ћесарска дуката, углави да ће његове приповетке прво штампати у подлистку, а одатле у засебну књигу. Јанко Веселиновић тако проби лед.

15 маја 1888 појави се прва његова приповетка *На прелу*, и исте године изађе прво коло његових *Слика из сеоског живота*. Аристарх српске књижевне критике поздрави радосно младог „новајлију“ и огласи његове слике за „чисто, неномућено огледало сеоског живота“. Отпуштени сеоски учитељ дође до места и до службе, из *Шабачкога Гласника* пређе у *Отаџбину*, и брзим и победоносним кораком заузе једно од првих места у целој српској књижевности.

II

У приповетци *Адамско колено*, Јанко Веселиновић прича о људима „који имају срца за цео свет; осећају туђе боле, плачу за туђином; свачија туга у стању је њима сузу измамити; они се не размишљају кад треба коме помоћи, они дају и чине док имају и могу“. Од

такве врсте људи био је и Јанко Веселиновић. Цео свет је био за њега „болеће“, свакоме ближем обраћао се он са: „душо моја“, и оно што је владало целим његовим бићем, што је давало особито и основно обележје његовом дару и целом књижевном раду то је била душевност, доброта, нежност према људима. Као његов Стеван у *Било па битисало*, он је „имао срца за цео свет“, а као Вилиш у *Лудој Велинци* увек је могао рећи: „пуна ми прса неке љубости“. То је била питомост, кроткост, пасивна словенска доброта, која је код њега ишла до саме слабости, и пуно ствари које је чинио у животу а које није требао чинити долазили су од те његове немоћи да каже мушку реч: не.

Та *љубост*, та *милост*, која се разливала из његовог *слатког срца*, давала је неки нарочити тон свему што је писао. Он, и ако је изблиза посматрао и верно описивао сељачки живот, није имао неузбудљивост једног строгог натуралиста, који живе људе посматра, испитује, описује и класификује као што ботаничар сређује свој хербаријум или минералог своју збирку минерала. Овај реалистички приповедач имао је топлу и меку душу једнога идеалиста и сањала, увек готову да се разнежи и засузи. Све његове многобројне „слике из сеоског живота“ задахнуте су тим истим духом једне разнежене, слатко меланхоличне поезије, оне благе, тихе и умирујуће поезије сутона на селу, када поветарац са покошених ливада доноси мирис свежега сена, када се небо стане осипати звездама, „к'о равно поље овцама“, а из даљине чује се отегнута песма жетелаца који се враћају са рада и сетни и чежњиви звук двојница.

Није могуће читати извесне приче Јанка Веселиновића, оне искрене и топле, писане првих година, а да се човек не разнежи и да не осети како целим његовим унутрашњим бићем прострује струја поезије, да му срце милостиво не затрепери и прелије се силном љубављу према свему што живи. Оно неразлучљиво и неисказано *нешто* што чини интимни основ словенске природе, оно што је поетско код наше расе и најлепше у нашој народној лирици, налази се врло често и у великој мери у приповеткама Јанка Веселиновића.

Готово све његове приче писане су у једном лепом лирском расположењу. Има их које сам он назива „песмама у прози“; такав је *Слепи дека*, такав је *Божји слуга*. Он је најрадије сликао добре, кротке, *слатке људе*, оне који „немају жучи у срцу“ и посе „анђела у срцу“. Једна његова збирка носи натпис *Божји људи*, а друга *Од срца-срцу*, и та два наслова могла би се дати готово свима његовим сеоским приповеткама. Он ће да заплаче над малим, слабим, напуштеним, уцвељеним и несрећним. Њему ће ударити суза од радости када виде двоје младих где гучу своју младу љубав и обасјавају свет својом срећом. Као Бојана у *Сеји*, он је готов да рашири руке и са сузама у очима благослови их: „Милујте се, Бог вас миловао! . . . Милујте се, срећа вас миловала! . . . Грлите се, срећа вас грлила! . . .“ Он није од оних људи *суви ока*, и ко ће избројати сузе, нарочито *сузе радоснице*, како би рекли омладински песници, обилно просуте у његовом разнеженом делу!

Причајући, он није био у стању да остане као хладан историчар. У средини приче, после какве дирљиве сцене, нарочито на крају када му се срце разигра, он се појављује, са непосредном апострофом, са сентименталним изливом, обраћа се читаоцу. „Браћо, узвикује он на крају идиле *Девојчета*, има једно време када човеку само куца срце; кад су му и саме сузе радост; кад му задрхће грло; кад му се све чини и лепше и милије него што је... То је време рај, кога се доцније сећамо, али тада не осећамо, бар не умемо да га уживамо! . . . То је време младост“. Такав је свршетак приповетке *Деца их измирила*: „Од радости не умем да вам причам као што и нико не уме. Речи радости то су речи анђелске. Ми смртни само осетимо и кад и кад сласт његову“. Такав је најзад екстатичан крај *Богатих сиротана*: „Ох! . . . што не умем говорити божанским језиком“.

Човек са таквим расположењем, морао је писати идиле и епохе. Његова природа је била из основа оптимистичка, и његови другови из *Звезде* имали су прилике чути колико се љутио што је један млад сарадник навео једну горку реч Шопенхауерове филозофије. „Добар је Бог!“ понављају све његове личности. Његове се приповетке

готово редовно добро свршавају, свадбама, грувањем из пушака, рађањем здраве и лепе деце, сузама од радости, и пуним, из дубине груди: „о, вала ти Господе!“ Ретка је прича као што је *Свирач*, са невеселим свршетком и са горком филозофијом: „два точка из блата, два у блато“. Ако се деси каква несрећа и помути ведро небо и срећу, то је за тренутак, да на брзо нестане, да се уцвељени утеше, растужени засмеју, да у свем сјају опет заблиста срећа. *Иза кише сунце* зове се једна његова приповетка, а много их је које би тај исти наслов слободно могле понети.

Село које он слика одјекује од песме. Живот у њему продази у веселом раду, у селима, прелима, славама, преславама, просидбама, свадбама, крштењима, нарочито у аџиковању, свуда, на сваком кораку, у свакоме тренутку. Јечи љубавна песма из здравих момачких груди или из белог грла девојачког, тресе се коло ишарано крпним *кевиљима*, *кардама* и *јаранима*, звече ниске талире и дукате на набрекнутим прсима девојачким. Већим делом Веселиновић прича оно што његов ученик Милорад Петровић пева у својим љушким *Сељанчицама*:

Јесен стиже, дуњо моја,
Јесен рана
Од јесени до јесени,
Све се село већ ижени,
Душо моја, бежи мени,
Не варај јарана!

Аркадијски пастири! Буколички живот! Теокритова идила! Она, увек „здрава ка' од брега одваљена“, „ка' тресак“, „да је поједеш ка' јабуку“, „узео би је човек да му дом украси“. Он, ђидо, „сам рибић“, момчина „као грм“, „ка' да је растао по кишној години“. На прелу, или у каквом забрану, или на ливади, док „јагањчићи се играју“, „славље“ „прижељкује“ и голуб и голубица љубе се на густом грабу, договориће се *да се пазе*, да *стоје*. И онда, „мален је свет, а прса су тесна“. И та ће љубав ићи својим нормалним током. Он ће казати старијој снаји, снаја нани, нана бабу или ђеду. И када се њиве среде и у велико „зајесени“, поћи ће се на прошевину. И онда свадба на којој ће се људи понапијати а жене потући;

после неколико месеци, срећна млада ће једнога дана поцрвенети, вриснути и повести се, а после годину родити мушко чедо. И онда ће се опет пролити сузе и ракија.

Тако је опште правило. Ређи је случај да се између двоје младих испрече заваде сеоских Монтегиа и Капулета око кметовске палице или бразде земље. Је ли потребно помињати како је писац увек на страни јарана и јараница? Он се држи народне мудрости: „Кад девојачка суза кане, три аршина у земљу пропадне“. Он зна шта је *севат*: „ја севапније би и' било саставити него цркву сазидати“. Врло ретко, као у *Ашиковом гробу*, злочина тврдоглавост родитеља завршава идилу онако како је Шекспир учинио са својим трагичним љубавницима. Готово редовно, писац ће наћи начина да ублажи, умилостиви родитеље, да их измири којим било позоришним начином, и онда ће се сви стати грлити: „онда се и пило, и певало, и пуцало три дана“. И када се роди мушко чедо оба деда ће се напити и подетињити од среће и радости.

Јанко Веселиновић је волео да покаже каквих *рајских душа* и *богатих сиротана* има на селу, колико *двопожац* може бити срећан, и како се најзад све у свету лепо свршује. Нико није тако топло као он певао сеоска *љубовања*, како би рекли Херцеговци; нико није тако јако осећао и казивао оно што је Виктор Иго казивао *le geste auguste du semeur*, плодан рад ратаров, кућење куће и стварање породице. Колико лепих и благородних осећања, љубави, душевне крепости, анђелске оданости и светитељског самодрицања код свега тога сеоскога света! И колико, најзад, тај готово безусловни оптимизам, те ружичасте идеализације, и идиличним, празничним видом подсећају на какву стару лепу утопију, на „новеле ни са које стране“ онога модерног енглеског писца!

III

Јанко Веселиновић писао је приповедака војничких, београдских, историјских, али главни, најбољи и најважнији део његова рада то су његове *Слике из сеоскога живота*. Сеоски живот био је за њега неисцрпан извор, и он је једном приликом писао: „имао бих шта писати и да имам двадесет руку на расположењу, јер ја гледам живот, и

живот даје материјала, интересантног материјала, као и сам што је. Сваки је човек роман. И онај у ритици, као и онај у црном капуту, има своје ведре и мутне дане, своје радости и жалости. Треба само љубави према свему што гледаш, па ћеш лако све разумети, а кад неку ствар разумеш, онда о њој можеш и писати и говорити“.[1])

И са том својом обилном „љубављу према свему што гледаш“, он је осећао поезију и занимљивост по изгледу прозаичног и једноликог живота сеоског, и ставио је себи у дужност да опише живот, рад, радости и жалости сељачке. Он је био сеоски приповедач, и као такав и остаће у српској књижевности. Ниједан од наших многобројних сеоских приповедача није тако дуго живео у селу и тако се сродио са њиме као он. Рођен на селу, у сеоској свештеничкој породици, одрастао међу сељацима и провевши најбоље године међу њима, он се у невероватној мери приближио сељацима. У својим *Писмима са села* он то сам описује. „У свакој могућој прилици ја сам се умео наћи са сељацима, и они су ме волели без икаквог другог интереса него само мене ради — исто као и ја њих. Ја сам с младићима и девојкама ишао по прелима, а са старијим сам се налазио код суднице, код механе, на слави, на свадби, на даћи. Био сам им искрен, па и они мени; ништа се од мене није крило, као што и ја не имадох шта од њих крити. Брзо смо увидели да су нам интереси једни и исти, и онда неста и оне најмање браздице што је делила „господина“ учитеља од сељака. Ја бејах њихов „уча“, старији људи ме зваху просто именом без главне титуле. Мене је занео тај живот толико да сам и сâм почео њиме живети“.

Као млад сеоски учитељ, он је друговао са сељачким момцима, ишао са њима по прелима и љуштидбама, певао и ашиковао, имао своје *карде* и *јаранице*, и најзад се тако и оженио, једном лепом и младом сељанком, са којом су га девојке на прелима испевале.[3]) Дуго време, чак доцније

[1]) *Писма са села*. Писмо четврто. *Нова Искра*, 1902, бр. 1, стр. 11—12.

[2]) *Правда*, 1904, бр. 93. *Писма са села*. Писмо шесто.

[3]) Драг. Ђ. Туфекџић: *Цртица из Јанкове љубави*, *Босанска Вила*, 1905, бр. 11—12, стр. 177.

и у вароши, он је носио сеоско одело, и ко се не сећа оне његове лепе фотографије где се сликао у спретном и укусном мачванском оделу? Када је отишао у Шабац и Београд, он није прекидао везе са селом, где му је породица остала, и гледао да бар крсно име проведе са сеоским пријатељима, суседима и друговима из младости. Последње дана живота провео је у селу, и умро је у средини људи чије је радости целога живота причао и чији је песник био.

Јер, то је права реч: он је био песник села, или још тачније: песник богатог мачванскога села из цветног доба задруга. Он је волео Мачву синовљом нежношћу. Он је имао врло много ускога локалнога патриотизма, и волео каткад да се подсмене и ниподаштава остале наше крајеве. У *Хајдук-Станку* говори он о „богатој цури“ Мачви: „Она вам је као туђинка, не да се сваком познати! . . . Ко хоће да зна њене драži и њене лепоте, тај мора живети у њој. Томе она отвара своја недра и даје сву милошту. . . . А ко проживи у њој, тај је лако не оставља, или ако је баш мора оставити, он је никада не заборавља“. И одиста, он своју Мачву никада није заборављао, са малим изузетком све се његове приповетке дешавају у тој питомој и равној Мачви. Мачванским сељацима он је придавао отмености и врлина какве се ретко срећу код осталих смртних. „Цар на своме престолу, вели он у приповетци *Деца их измирила*, нема толико достојанства колико га има један мачвански домаћин у својој кући. Цар нема толико самосвести о свом положају колико овај о своме, ни толико поноса колико овај“.

И оно што је он нарочито волео и сликао то је била срећна и задовољна Мачва из доба пре 1876 године, пре она три рата и економских криза које су народни живот из темеља пољуљале. „Све до првог рата, прича Веселиновић у *Бирову*, живело се по нашим селима како се само пожелети може. Богате њиве доносише богата плода. Где бациш зрно донесе обиље. Дације мале, па свака кућица масна. Ej, баш се лепо живело“.

То је доба старих задруга, које се и данас у Мачви више задржале но у осталим крајевима Србије. Велике и разгранате породице имале су силно добро и мāл, и то све

„у комуни“; земља је била масна и плодна, шуме честе „да се гуја за реп не може извући“, ћемери су били пуни жутих дуката, овце су биле у чопорима, говеда у крдима, кошницама се није број знао. *Народ* у задрузи био је радан и *нараван*, сваки је знао своје место и посао и радио га са песмом и задовољством и у целој кући владала је увек *божићна радост*. Будно око домаћиново управљало је том трудољубивом кошницом, а *поштени домаћини, први људи*, ареопаг села, водили су послове сеоске. То је доба најтешње породичне и сеоске организације, колективнога духа, патријархалнога морала, самоодрицања, послушности, душевности, побратимства, позајмица, моба, целог онога чврсто организованог моралног и економског живота на селу, помоћу којега је наша раса могла да прође кроз вековна страдања и опасности и да сачека доба народног ослобођења.

Веселиновић је знао и волео тај патриархални, задружни живот, укочио свој поглед на њему, готово само о њему писао и уздисао, и до саме своје смрти сачувао носталгију тога старог, поштеног, задружног мачванског села. Пуно његових приповедака нису ништа друго до величање задружнога живота и *рајских душа* који су њиме живели, истицање јунака и јунакиња патриархалнога морала. Његов велики и леп роман *Сељанка* није ништа друго до ен задруге. И када је тај роман 1891 изишао у француском преводу у *la Revue britanique*, француски научењак Т. Функ-Брентано узео га је као драгоцен документ за познавање интимнога живота балканских Словена, и на основу њега, у својој студији *Европа и Балканско Полуострво*, оцртао старе форме нашега народног живота.[1])

Велики број Веселиновићевих приповедака описује борбу између тог задружног живота, „старинскога реда“, и новога „вакта“, разорног и индивидуалистичког, где „свака кука себи вуче“. Таква је прича *Браћа*, таква је *Стац и синови*. У *Браћи*, Марко и Маринко који су као права браћа живели у пуној и сложној задрузи, знаној и поштованој још од старина, хоће да се деле, јер је женски

[1]) Никола С. Петровић: *Јанко М. Веселиновић у француској књижевности. Босанска Вила*, 1905, бр. 11—12, стр. 190.

бес запалио кућу и хоће да је растури. Марко, старешина задруге, који чува аманет старих да се никад и ни по коју цену не деле, у трепутку када је деоба почела, додаје брату пиштољ: „Удри! Ако ме преживиш, живи; а ако те преживим, убићу се! . . . . Кад не могу лепим речима, онда оружјем, морам чувати аманет“. Таква сцена не може да буде без ефекта: завађена браћа падају један другоме у наручје, сузе се лију, укућани се грле и љубе, попа се моли богу, „а господ оком својим, сунцем јарким, благосиља *слогу међу браћом*“. Готово исто то у доцнијој причи *Отац и синови*. Опет стара и узорна задруга због женских ћуди долази до саме деобе. И у самоме часу када је требало да се имање дели на завађенога оца и добре синове, сличним позоришним ефектом као у *Браћи*, долази се до мира, задруга остаје, сви се грле, љубе и плачу: „Е па да је камен проплакао би“. Исто то прича и у својем петом *Писму са села*, штампаном у *Новој Искри*, где се хвали како је и сам често успео да помири „завађене рођаке“ и очува задругу.

У свима, па и у првим приповеткама Јанка М. Веселиновића види се да је тај идеални и идилични задружни живот изложен великим опасностима које се приближују, да стари дуб црв већ подгриза и да се ведро небо мути. У *Чича-Пери*, старац, мачвански Краљ Лир, горко се жали на нови „вакат“, који мења и руши и који он не може да разуме. У *Шопу и делији* иста реч жалбе: „Данашњи се свет некако изопачио, па се просебичио: све живо само себи граби“. У *Маломе Стојану*, већ се види наличје сеоског живота: страшна, прљава беда на селу, тешка борба за комад хлеба насушнога. Јанко Веселиновић није могао толико заварати очи да не види оне свирепе сељачке борбе око комада земље који је променио „седамдесет и седам самих Радована“. Он је стао назирати село инокоштине и започете пауперазиције, село таџија, облигација, меница, парница, егзекуција, консисторија, коцке, достава, куповања гласова, село разривено, потресено у своме основу, узмућено и преокренуто, каквог су га учинили обавезна војна служба, зеленаши, механе, велики намети и угњетавања власти, која за тридесет година као да није имала друга задатка но да систематски осиромашава и туца у главу

ту здраву и поноситу расу сељачку. Већ у *Сељанци*, где се тако симпатично слика старо село са старим врлинама, јављају се црни облаци и тинови који казују да се живот и људи мењају. Идеалист и оптимист Јанко Веселиновић са тешким срцем то је констатовао, и као извињујући се пред другима и пред самим собом, писао је: „Ја сам Србин, и ништа не бих волео, него да причам само миле и лене догађаје из живота мога народа — али када сам узео перо, не вреде ми лагати. Ја морам изнети подједнако добро и зло“.

Што је Веселиновић био млађи, то је ведрије гледао село и ружичастије га сликао. Што је више залазио у живот, у колико је илузије губио и искуства текао, у толико су му се очи отварале, и он се приближавао стварности, видео село онакво какво се ствара, и почињао реалистички писати о оном о чему је раније писао само као поет и идеалист. *Сељанка* има два пандана. Први, ранији, где се описује преимућство, поезија сеоскога живота, *virtus rustica*, и где се слави патриархални сељак, радан, честит, савршен. Други је пандан започети, и на жалост недовршени роман *Сељак*.

Јанко Веселиновић ту је уочио и покушао да представи ону непомирљиву противност која постоји између старог задружног и патриархалног живота сеоског и рушилаца његових: бирократске државе и касарне. Село, поштена и уређена задружна кућа, послали су из своје здраве, моралне средине, честитог, послушног, *наравног* младића. Касарна му је дала капларске звездице, али га је научила нераду, лаком лебу, суровости и разврату, и он се вратио у село као „господин сељак“, да ништа не ради, да заповеда и лако живи, да се врзма око механе, сељачких вајата и полицијских канцеларија, да постане један од оне страшне „господе сељака“, који су изгубили сваку врлину сељачке душе и добили све мане варошке, који ће својим нерадом и развратом, као какав микроб, тровати живот сеоски, из којих су се у скорој прошлости правили регенти — председници и посланици на полицијским скупштинама и изасланици у депутацијама за укидање устава. Веселиновић је то видео и стао казивати, и штета је само што се цео роман свео на психолошко разматрање и опа-

жање како је касарна отровала једну здраву сељачку душу и цео се роман прекинуо овде, где је постајао најзанимљивији и најважнији: када се *господин сељак* вратио у село и почео свој кобни и разорни утицај на цело село.

Није само у *Сељаку* Веселиновић казао своје мишљење и утисак о новоме селу, које се тако силно разликовало од онога које је он сликао. У *Писмима са села*, оним другим, писаним на неколико месеца пред смрт, и из роднога села где се повукао да умре, он је казивао своје утиске, са искуством једнога човека који је живео и којега је живот научио да види, са потмулим незадовољством једног самообманутог идеалиста и са раздраженошћу болесника чији су дани избројани. И каквим другим очима гледао је он своје *старе познанике*: *рајске душе* и *богате сиротане!*

„Људи су у послу, пише он, ово радно доба, па немам с ким ни да разговарам; а кад се с ким сретнем и поведем реч, оно све буди Бог с нама! Само се туже и кају! *Не познајем више свог сељака. Друкчије ме гледа, друкчије разговара се са мном. Да ли сам се баш толико удаљио од њега, или се он изменио. Биће да је и једно и друго*“.[1]) И он се пита откуда, зашто све то, чему то води. Одговор му даје „честити старац“, чича-Стојан, који му зашева „као Јеремија над развалинама Јерусалима“, и говори му ствари које он добрим делом одобрава: „ко ти данас слуша савете? Данас ти ни деца не слушају... Па је све то постало самовољно и себично и само о себи мисли... Нема више ни оца, ни матере, ни брата, ни друга; нико ту више нпкога не воли; нико ни за кога не мари... Де! Састави ми данас задругу. Дај ми два човека да заједно какав посао раде... Нема, нема тога више! *Ми смо излетели из свог кола а у друго нисмо ушли*, и зато смо сиротиња, убита сиротиња... Знаш ли шта смо ми данас? Јеси ли видео каткад ждралове у лету? Поређају се лепо: вођ напред, па за њим двојица, па за овим тројица, па за њима други — читаво јато... Лете, лете, прелећу брда и планине, села и градове, лете без одморка. Док већ нешто буде па се онај вођ емете и онда нестане

[1]) *Правда*, 1904, бр. 1. *Писма са села*, прво писмо.

лом: неко иде напред, неко натраг, неко у страну, налећу један на другога, бију се крилима и кљуновима . . . дигла се писка дуга у небо. Ништа јадније ниси видео. То смо ми пометени. . . .“

Старац као и приповедач, горко се жали на индивидуалистичко доба које настаје и за задругом која се у неповрат губи. „Ја памтим и дане младости, и среће, и добра. Знала ми се кућа, знао ми се посао, знао сам шта сам му дужан, а нисам се бринуо о његовом дугу. У селу ми се знао кмет, у срезу капетан, у округу начелник. Сваки је знао и вршио свој посао. Наше село није имало зиданих кућа, али је под оном шиндром било пуно радних ручица. Наша је Мачва била пуна лиснатих лугова; њени друмови беху засађени питомим воћкама; наша се поља орила песмом у време рада. . . То није био сан, ја сам тим животом живео, и отац ми је оставио да га ја мојој деци оставим! А ја, шта им ја остављам? . . . Остављам им растурену задругу; остављам им изорана, гола поља, нема хлада да се под њиме руча; остављам их позаваљане и растурене; причао сам им о мојим срећним данима, а остављам их голе, босе и распојасе, *пуне жеља а ничега да желе задовоље*“. . .

Има у овим речима и старачког претеривања, и личне горчине, и литературе, и идеја *Сељачке Слоге*, али исто тако има много и жалосне истине. Чича-Стојан говори оно што се код нас још око 1870 године почело говорити и што Јанко Веселиновић, бард задруге и ведри писац сеоских идила и еклога, све до пред саму смрт своју није хтео, или није могао да види. И та његова горка и тужна *Писма са села* могу лако да буду јавно опорицање идиличних *Слика из сеоског живота*.

IV

Један наш писац упоредио је Јанка Веселиновића са Вуком Караџићем, и то поређење није без основа. Обојица су знали народни живот и народну душу као ретко ко, обојица су били задахнути народним духом, и док је један скупљао народне умотворине и обичаје, други је препричавао народне приповетке, или описивао народни живот и износио народну душу.

И можда ни на једнога нашега писца, сем Стјепана Митрова Љубише, народне умотворине нису имале толикога утицаја као на Јанка Веселиновића. Ретко је ко знао толико и тако народне песме и приче, и ко се не сећа Веселиновића од пре десет-петнаест година када је на концертима уз гусле певао народне песме? Мачванске песме које је он унео у *Биду* стекле су брзу и велику популарност, и прешле границе не само Србије но и земаља где Срби живе. Он је уредио и издао, 1895, једну збирку народних песама, *Севдалинке*, „народне бисер-песме".

Сам Веселиновић је причао од колико је утицаја била народна уметност на развој његовога приповедачкога рада и како је почео писати угледајући се на народну причу, препричавајући њене фабуле, старајући се да што верније погоди њен тон и језик. Прве своје приповетке написао је по казивању једне просте и узвишене сељанке, Баба-Бојане, „једног од оних ретких женских типова који ишчезавају", која је за њега била оно што је дојкиња Арина Родионна била за Пушкина, и чије је врлине и моралну величину он опевао на свакој странаци *Сељанке*. „Ишао сам и долазила ми је. Она ме је са селом највише познала. Њене приче никад заборавити нећу; та *њима и данас живим*". Пишући прве своје приповетке, он се трудио да то буде како народ чини, онако како је чуо из уста Баба-Бојане. „По сто пута изговарам реченицу; хтео бих да ми зазвони у ушима као кад је Баба-Бојана каже. Пред очима ми се створи Баба-Бојана, и ја чух опет њену причу". И када му то није полазило за руком, тада је гледао да као фонограф понавља оно што је чуо од народа. „Ја сам онда седао попова и све народне приче које би чуо, радио, трудећи се да подражавам језику. Тиме сам највише користио себи, јер сам се поступно привикавао језику народном и привикавао сам своје перо да пише".

И тај приповедач, тако брижљиво изучен у народној школи, оставио је за собом приповедака које нису ништа друго до препричавања лепих и поетских народних легенди. *Вечност* је „народна бајка", и у њој писац вели: „Топла је рука старе баке; слатка су сећања на детињство, када су нас оваквим лепим бајкама успављавали". Исто тако

„по народној бајци“ израђене су приповетке: *Пророци после Христа*, *Туђи слуга*, *Суђеница*. *Како је постао кајшарлук* писан је „по народној причи“, а *Снâ* и *Иза кише сунце* — „по народној песми“. *Ашиков гроб* је исто тако једна поетска народна легенда. Начин приповедања у приповеткама Јанка Веселиновића готово је исти као и у народним приповеткама. Колико је његових приповедака који почињу типичним фразама наших народних приповедака: „Били тако старац и баба. . . .“ (*Добричина*), „била тако једна велика задруга“ (*Суђеница*), „била тако два суседа“ (у *Вечности.*) Све приповетке његове прошаране су народним песмама, оним којима се натпева на селима и прижељкује у луговима, песмама са мобе и са свадбе, поскочицама у колу и нарицаљкама над мртвацима. Врло велики број његових прича има и етнографску вредност, оним драгоценим описима материјалнога народног живота, податцима о народним обичајима и веровањима. У томе погледу, *Сељанка*, која верно и опширно описује живот једне жене на селу од удаје па до гроба, од исте је такве вредности за српског етнографа од које су *Живот и обичаји народа српског* од Вука Караџића и *Живот Срба Сељака* од Милана Ђ. Милићевића.

То обиље народнога елемента, тај особити народни дух, то верно сликање народнога живота, то његово преношење у књиге, јесте оно што вреди у сеоским приповеткама Јанка Веселиновића. Неке велике и сложене уметности и нема код њега. Он је приказивао згоде и тренутке из живота на селу, праве *слике из сеоског живота*, просте догађаје из којих се састоји обичан живот, и то просто, једноставно, без много радња и интриге, без много кићења и развијања, са лепом простотом народних приповедака. Сеоски живот у опште и није много обилан и разностран, сељачка душа није ни сложена ни богата, и он није ни имао могућности да прави какве веће и дубље анализе и студије. Доцније, када је оставио село и упознао се са великим руским писцима, покушавао је да њихов психолошки метод пренесе на своје мачванске сељаке, и тада је писао дела као *Пуницу* и *Свекрву*, претенциозно психолошка, пуна дигресија и излишних епи-

зода и која су од својих руских узора сачувала једино развученост. Он се одликовао само у простим сликама сеоског живота. Најбоље његове приповетке су просте сцене, и оно што је у њима ваља, то је баш та спонтана, неусиљена и хармонична простота, то одсуство сваких књижевних претенсија. Те се приповетке допадају не својом спољашњошћу, украсима и литературом, но оним основним тоном нежности и топлине, нечим сугестивним што би се пиpicчевим језиком дало назвати *од срца срцу*.

Од интереса је да код Веселиновића, као у народној поезији, као код примитивних књижевности, осећање природе је слабо развијено, и у колико осећа природу, он нема ни велику гаму осећаја, ни богат речник да искаже то осећање. Изгледа да само сложеније душе и културом развијенији духови у стању су да силно осете чар природе и да јаким речима и неизгладљивим потезима кажу њену лепоту и утиске. Код Веселиновића, осећање природе је нешто оскудно и површно, опис је готово увек врло општи, без много боја и јачине.

Обично, то је неколико речи, колико ознака за сценерију где се радња дешава. Тако у *Сеји*: „Лепа јесења ноћ без месечине. На небу светлуцаху звезде. Тишина владаше свуда. Ни пса, ни петла, ни птице да се јави". У *Кривоклетнику*: „Ноћ блага, тија, без ветрића. Звезде трепте, а из мирног Младеновог димњака диже се дим право у небо". Релативно бољим Веселиновићевим описом може се назвати у приповетци *Одбегла* овај нешто мало пространији опис: „Сунце залазаше. Хоризонт беше црвен, као да је сав у ватри. На небу не беше ни једног облака: из баште долазаше мирис од зрелих бресака и другога воћа; птице прелетаху у јатима, тражећи себи конака; кокошке скакаху са седала".

Још ти општи површни и оскудни описи много су бољи од оних књишких и лажно „појетских", од оних поабаних фраза сентименталне литературе, какви се каткада налазе у Јанка Веселиновића, нарочито у његовим познијим радовима. Рекло би се да је овај опис у *Ашикову гробу* извађен из најслабије новеле Богобоја Атанацковића или Милорада II. Шапчанина: „Кроз *зорино руменило* тек

се указаше *први зраци јарког сунца*. Гледао сам *зелене брегове сунцем обасјане*, на су ми изгледали *леши*, лепши него икад дотле. . . . Лако је корачала моја нога, *бурно је лупало моје срце*, а *око је сузило од радости*, гледајући ону *сјајну росу* сунцем обасјану, како трепери по зеленој трави".

Ретки су код Веселиновића пуни, живи описи, у којима се види снажно осећање природе и где се даје утисак стварности. У многобројним његовим приповеткама, које се све дешавају под ведрим небом, у пуној природи, врло их је мало који се дају истаћи. Такав је, на пример, онај врло леп опис у *Пушици*, права жива слика: „Настао беше онај опојни вечерњи живот сеоски. Ваздух је мирисао, на зреле бресквe и суве шљиве; песма девојачка разлегала се отуд из мале; лавеж паса орио се са свих страна; с другог краја села јецао је звук двојница; њима у пресрет иђаху клокоћући пуна нека кола; из отворених домова чуо се разговор чељади скупљене око огњишта, на коме је буктала велика ватра". Нарочито се са задовољством даје истаћи онај реалистично детаљан опис праве степске жеге у *Грађу*, куд и камо бољи но познати опис летње жеге у почетку Лазаревићеве приповетке *У добри час хајдуци*, који у толико изгледа лепши и јачи што је без мало усамљен у целој прози Веселиновићевој: „Врућина и оморина. . . Нигде цвркута, нигде ветрића, по где који сељак прође улицом, прекинуо сапињач, распучио прса, затурио капу на затиљак, па корача тешко, једва бога назива. . . . Говеда се заобадала, па јуре улицом као бесомучна; коњи стали крај плота, у џапњаку, зној их облио, а они окренули главе један другоме, па машу и репом са бране од силне муве; пси полегали под стреје, затворили очи исплазили језике и леђо регну тек онда, кад им мува на њушку падне. . . И живина поскапа. . . Гушчићи полегали по бари, кокоши се склониле у хладове, а ћурке заболе кљунове у земљу па се не мичу. . . . И дрва опустила лишће, и кукуруз се пресукао, и влат пшенице стоји управо као свећа, ни да се њине . . . да бог сачува! . . . Све игра пред очима; и онај ваздух побледео и отежао, па те гуши као пепео;

кроза њ те сунце жеже као жеравица, а бледим се небом ваља ио неки жбуњић: бео, сив, мрк, голубије боје. . .“

Цео тај опис необично је тачан и од утиска, али он је тако усамљен и изузетан. Веселиновић је осећао своју слабост у опису, и сам је причао колико су му муку задавали описи у почетку његова књижевна рада: „почнем рецимо описивати зимску ноћ. Чујем ветар како хуји и јауче; осетим како пробија кроз моје лако руво и почне ме обузимати лака дрхтавица; ветар ме шиба по лицу и чини ми се да ми снежно паперје пада на трепавице и топи се на мојим образима. . . И онда пишем, пишем . . . све то ставим на хартију . . . и кад прочитам — нисам задовољан! То је *просто прибелешка*, али то није оно што ја хоћу, *није слика*“.

Реч је врло тачна! Веселиновић је имао и инвенције и маште и осећања, али када је требао да им да материјалнога израза, да оцрта и опише, перо га је изневеравало, и место слике од утиска он је давао просту и суву *прибелешку*. У тренутцима када је требало широких, моћних и импресивних описа, он је, као у приповетци *Одбегла*, немоћно и емфатично узвикивао: „Шта је ово перо? — Ја га бацам! . . . Оно није у стању исказати оно што нестаде . . . које ће перо описати и стоти део једне радости и жалости? . . . за то га бацам!“

У накнаду зато, Веселиновић је мајсторски владао српским језиком, знао га боље и руковао њиме окретније, вештије но ико од писаца његова времена. Рођен у крају Србије, који се сучељава са Босном, где је становништво највећим делом босанскога порекла, где се лепо, мелодично и слатко говори српски, он је још у кући имао прилике да научи језик и да завлада њиме онако као Стјепан Митров Љубиша. Као што је био поносит својим мачванским пореклом, он је тако истицао мачвански говор, хвалио га мимо остале, мислио и тврдио да се само ту говори српски као што треба. И не само да је располагао богатим речником, да је знао масу сељачких речи, понављајући и сувише неке од њих, као оно његово „зорли“ и „презалогајити“. Ниједан наш сеоски приповедач није тако знао народну синтаксу, и нигде се боље но код њега не види епска боја, гипкост, јасност и ведрина нашег на-

родног језика. Сељачки говор код њега је савршен, тако веран као да је фонографски хватан, и ако би се та проста и уочљива ствар морала доказивати, требало би навести готово све његове сеоске приповетке. Каткад само у тај његов лепи и чисти народни говор залутао је какав ружан новинарски израз, који је у толико више вређао што је више стрчао. И зато се непријатно сретају у тој чистој, природној и складној прози реченице овакве врсте и укуса: „овај младић био је живи протест за њега“ (*Кривоклетник*); „гледао је у бујни жар очију Бранкових“ (*Вечност*); „спава девојче успавано првом љубављу“ (*Девојче*); „љубав и дужност, те две највеће светиње човечанства, беху питања које она мораше да реши (*Одбегла*); „ко да је бомба пала међу њих“ (*Кумова клетва*); „мисао о ослобођењу подјармљене браће и уједињењу сазревала је лагано“ (*Биров*).

Како су описи ретки и оскудни код Јанка Веселиновића, то су његове приповетке састављене из епскога причања и честих и великих диалога. Диалог је код њега чудесно тачан и природан, и даје пун утисак разговора живих људи. Али, код Веселиновића је то често прелазило у манир, и ко се не сећа онога његовога неизбежнога: „ко, зар ја? — ти, јест ти!“ Када је стао писати за хонорар, и када му се стало плаћати по величини, он је радио оно исто у чему се много пре њега одликовао Александар Дима: диалог се разбијао у кратке реченице и речи, упаде, понављања и узвике. Тако је оно у *Баба-Стани* и *Баба-Станојци*:

— Ко? . . . Ко? . . . ко полудио? . . .
— На ти! . . . Шта ти је? . . .
— Зар ја?!
— Ти! . . . Ти! . . .
— Ама зар баш ја?!
— Ама баш ти!

Каткада то је постало смешно, и треба читати онај диалог између два побратима у *Делијама*, диалог који се као уска трака отегао преко белога листа: „побратиме! . . . — Шта је побратиме? . . . — Зар си ти? — Зар си ти? — Што ме намучи? — Што ме намучи? — Јој, јадан ти сам? — Јој, тужан ти сам! . . . — Јој,

оладио сам се! — Јој, оладио сам се! — Срце ми умрло!... — И мени!... — Што ми се не јави?!... А ти мени!... — А шта ћеш у гробљу? — А шта ћеш ти? . . . — Ја окис'о па свратио. . . И ја окис'о, па свратио. . .“

Али такве ствари не спадају у књижевност но у књижарски посао. И трагедија целе књижевне каријере Јанка Веселиновића састоји се у томе прелажењу из књижевности у књижевну индустрију.

V

Историја књижевне каријере Јанка Веселиновића жалосно је поучна.

Када је одмах, пошто је објавио прве радове, дошао нагао и велики успех, он није хтео остати у селу. Већ 1888 године долази у Шабац, а мало за тим у Београд. Он напушта село где се родио и одрастао, са којим се био сродио и чији је живот писао. Он се раздваја од земље, од сељака, од непосреднога и оживљујућег додира са селом, од здраве и природне средине, од свежих, непосредних осећаја који су се увек обнављали, од утисака који су му стварали нарочито расположење у којем је писао. Он није видео да је сва вредност његова што је тако непосредно осећао и изражавао сеоски живот, и да остављати село значи подсецати крила својој уметности. И тако се биљка ишчупала из земље и пренела у варошку стаклену башту. Он је тако постао оно што Морис Барес назива: *из корена истргнут*.

Тако је он са мачванских ливада упао у пометени, разбивени Београд од пре петнаестак година, у његове загушљиве и сумњиве литерарне каване и крчме деведесетих година, где се много ћаскало о литератури, али још више пило, где се таленат једнога писца мерио старим, преживелим романтичарским мерилом: презирањем „филистара“, вођењем једног празног, безмисленог, тупог, недостојног, такозваног „бохемског живота“, где се писало на дохват за што лакшу и бржу зараду, и где су у ноћничком животу и сталном алкохолизирању трошила не само слаба књижевна зарада но и таленат, и, што је најгоре, и здравље. Чудан је био тај Парнас наших писаца пре петнаест година у Београду! Брзак, који је пролазио као човек од

духа, седео је на престолу као Бахус, касирке су биле музе, шљивовица нектар, а у позадини су били ђаци који су напустили школе и „фацирани глумци из путујућих друштава, како прича Стеван Сремац, који се после распуштене дружине обично у „Дарданеле“ сруче и заглаве као у какав левак“.

Јанко Веселиновић, дружевна и весела темперамента, добар певач и весељак, запао је у те кругове. И слава која је брзо дошла, и тај тупи живот који је њему изгледао литераторски и „појетски“, учинили су да је он на брзо изгубио ону лепу душевну ведрину и духовну равнотежу, у којој је писао своје прве приповетке, истинско *пољско цвеће*, никло и расло у чистом зраку сеоском и под пуним сунцем пролећним. У таквом животу није могло бити речи о правом раду и стварном развијању, и не може се а да се не насмеје када Веселиновић у једној приповетци из тога времена пише: „Бејах се вратио из Београда кући, да се одмарам од тешког умног напрезања. . . .“ И у тим кратковременим враћањима к селу, он се осећао како се освежава и ведри. „Не можеш појмити писао је он, колико то силно утиче на мене: та ја се под утицајем овог живота мењам; осећам неки препорођај у души, у мислима; лакше ми је; крепчији сам; не вређају ме и узбуђују ситнице; сад се слатко смејем као некад у детињству, кад ништа није тиштало моје груди, а сан ми је миран и спокојан“. Али тај благотворни и оживљујући утицај села био је кратак. Варош га је вукла, и он се журио да што пре тамо оде и да наново продужи стари живот, на који се толико жалио, али немајући снаге да се од њега отме. Тек последњих година живота он је видео све зло које је његовом таленту и здрављу учинио такав живот, и тада, тешко болестан и немоћан да ствара, говорио је једноме познанику: „Хоћу да сам свачија потребија. Кад се коме прохтело да се весели, ајд дај Јанка. Певај, пиј, весели се, не спавај, ево ти откуда све то“.[2])

За такав живот, за човека тако широке дарежљиве руке као што је био он, требало је новаца. Као његови

[1]) *Писма са села*. Прво писмо. *Нова Искра*, 1900, бр. 2, стр. 36.

[2]) Срет. Динић: *Јанко пред смрт*. *Босанска Вила*, 1905, бр. 11—12, стр. 173.

Мачвани он се ставио на гледиште: „дај боже — носи водо“, и зато је врло брзо постао роб спекулативних издавача. За једну ноћ, крај лојане свеће, он је производио целу приповетку, да је сутра дан одмах однесе издавачу, прода је обично за десет а у најбољем случају за петнаест динара, и да тај добивени новац још истога дана уситни. Жалосно је чинити поређење између доба прве младости његове, када је као сеоски учитељ са 42 динара месечне плате онако озбиљно и савесно започињао свој књижевни рад, и доба зрелости, када је већ као чувен писац, преко ногу и једним потезом пера, производио робу за књижарску пијацу. Он је тада стао писати на све стране и за сваког ко му плати: за календаре и за часописе, за листове политичке, педагошке, дечје, војничке и свештеничке. Приповетка се низала за приповетком, али без оне старе свежине и топлоте, но са развлачењима, са понављањима, са увек истим диалозима, отегнутим у бескрајне кратке редове.

Назадак није био само у садржини, што се његова жица исцрпла и он стао писати „опет то, али мало друкчије“, враћајући се на једне исте мотиве и једне исте баналне диалоге. Форма је исто толико страдала, свела се на низање слабо повезаних диалога. Но са стилом је још најгоре било. Веселиновић је имао свој, свеж, ведар, тонао стил, прилагођен средини и предметима које је описивао, стил идеално природан за сеоске приповетке. Али од како је изгубио непосредни додир са селом, од како је стао живети од старих сећања и утисака који су све више бледели, изгубио равнотежу и уметничко осећање складности, он је стао писати стилом вечерњих новина и романа у подлистцима, стилом неприличним, поабаним, пуним старих фраза и клишеа од речи, са фигурама немогућним, са страним речима којима свакада није знао смисао. У *Женскоњи*, то је стил патриотских новина: „Турска зрна ранише див-јунака храброг Грују Мишковића“. У *Хајдук-Станку* вели се за Мачву да је „богата џура. Све што се у њену црну утробу баци доноси богата плода“. У *Јунаку наших дана* он овако разуме стране речи: „Болест је сад у последњој *екстази*“; „сматраше се као велики знак *поштовања и респекта* кад старији млађем на ви говори“; ту се нипу и „бесмислене конверсације пуне *ба-*

налности“, и баналност је ту употребљена у погрешно уобичајеном смислу проста штва и вулгарности. У *Мору без приморја* има оваквих стилистичких флоскула: између двоје заљубљених „нешто је било међу њима, нешто што их је тиштало као *тесна ципела*“! Симпатични и умни љубавник Виловић уздише: „Ух, црна живота! Сваког дана цепам по један *купон, без вредности, од свог века*“. У *Циганчету* са стилом стоји још кукавније: она дугачка дворишта београдска пореде се са меницом, и сваки час се налазе реченице ове врсте и укуса: „љубав, та најнежнија мајка бедног човечанства, целива је својим жарким пољупцем“; „собице јој беху окићене неким дрангулијама које потребит човек никад купио не би“; „па како отмени беху ти гости! Све господа у цилиндерима и госпође у шеширима на којима по неки пут можеш видети по две тице или по читаву башту“.

Нигде се декаденција књижевног талента његовог боље не опажа но у двема приповеткама из београдскога живота, у *Мору без приморја* и *Циганчету*. У покушају да опише особити и сложени београдски живот није успео један писац обилнијега духа и веће књижевне културе као што је Симо Матавуљ, а најмање је могао у томе имати успеха Јанко Веселиновић, по природи створен само за лирске списе једноставног сеоског живота и са недовољним знањем страних узора. И ако је провео прилично година у Београду, он га није могао ни осетити ни исказати, и у оном што је писао из београдскога живота показао је толико наивности и невештине, да је боље да никада није ни покушавао! У *Мору без приморја* Јанко Веселиновић је хтео да буде Пол Бурже српског отменог друштва! Наслов је позајмљен од једног комада Дона Хосеа Ечегараја, даваног у београдском Народном Позоришту. Прича је требала је да буде психолошка анализа неверног срца једне отмене Београђанке, и изведена је онако како је Душан Рогић писао своје *Невине жртве* или како би је израдио какав „разочарани“ гимназист. Па јунак, Виловић, секретар министарства, који своме „идејалу“ говори „поштована госпођице“ и држи јој читава, и то каква, предавања о Балзаку и Золи! Па љубавни разговори и љубавна писма, као да су извађена „из ручне књиге за за-

љубљене“! Па оне сцене прве брачне ноћи Савете и Витомировића, које тако подсећају на познату сцену у *Ливничару* од славом увенчаног Жоржа Ожеа између Кларе де Болје и Филипа Дерблеа! Па елеганција салонског живота, и „парфеми“ по будоарима, онако како је то видела кратка и наивна машта писца који се прославио описујући љубави по забранима и у вајатима! И какав опис великоварошког живота у Кнез-Михаиловој улици: „Као да је камење оживело. Ниси се могао окретати по својој вољи, него си ишао онамо куд те је талас светине носио“! Какав орловски поглед на отмени свет београдски, на „интове накићене госпоштине београдске“, из којих се „лепе госпе смешкаху и показиваху своје беле зубе, гледећи непрестано у гомилу и поздрављајући свакога ко би се јављао, па било то њима или коме другоме“!

Мора без приморја, са извесном омладинском нотом сентименталности, изгледа још и које како поред *Циганчета*, где се београдски живот хтео да наслика свим сировим и црним бојама золинског натурализма. Први део приповетке је идила, једна од оних која се тако често срећу у Веселиновићевим приповеткама: једна богом благословена, сједињена и срећна породица, *богатих сиротиња* и *рајских душа*, патријархална и старинска. Идила старинског живота је само за то истакнута да се покаже сва грдоба, наказност великоварошкога живота београдског, сцене као што се налазе у *Београду иза кулиса*, како један секретар министарава заводи са пута добродетеља и упропашћује сирото и поверљиво девојче из честите куће. У првоме делу, врлина у свом сјају своме, у другом, порок у свој гнусоби својој; тамо мирис од босиљка и тамњана, овде тежак задах на теревенкама од љутога дувана и проливенога вина; тамо савршенство од могућих врлина, овде углађени злочинци у великој разбојничкој јами што се зове Београд, у томе новом Вавилону и Содому којега тек што земља није прогутала и огањ небески спржио. Наивна је она ружичност идиле, али она је бар у природи писца и у тону његових осталих прича, али још наивнија је она претерана ругоба и плитка претензија на натурализам. А да се још много не заустављамо на појединостима, на оном *богатом*, расипном животу једне

путујуће глумице у Србији! Или на њеним ранијим састанцима са секретаром-заводником, на, „склонитом месту“ у „дубинама финансијскога парка“ у Београду, описаног тако романтично да би се рекло да се сцена дешава у америчким прашумама или у тропској вегетацији океанскога острва где Павле и Виргинија сневају своју младу и еденску љубав!

Варошке приповетке Јанка Веселиновића су најбољи доказ његовог књижевног опадања и жив пример како један писац плаћа када изневери свој позив.

VI

Приповетке сачињавају највећи и најглавнији део рада Јанка Веселиновића. Али, сем њих, он се бавио и позориштем и романом. На драмском раду није радио сам, но у сарадништву. Тако је са Драгомиром Брзаком дао популарног *Биду*, написаног по узору мађарских комада из народног живота са певањем, и у друштву са Илијом Станојевићем *Потеру*, нешто налик на *la revue* која се даје на париским позорницама трећега реда. На роману је прилично радио, и од њега су остала два довршена романа, *Сељанка* и *Хајдук-Станко*, и четири недовршена: *Борци*, *Јунак наших дана*, *Сељак* и *Машићи*, који је једва и започет. Помиње се да је за њиме у рукопису остао започет историјски роман *Капетан Зека*.

Сељанка је овећа приповетка сеоска, која би се тешко могла назвати романом, где нема интриге и особитих догађаја но низ свакодневних згода сеоскога живота, цела егзистенција једне честите и умне сељанке. То се дело састоји на неколико овећих глава, од којих би свака за се могла ићи као засебна *слика из сеоског живота*. Писац је ту сликао живот у свом родноме месту, Глоговцу, и живот једне старе жене коју је у младости добро познавао, често помињане Баба-Бојане, „првог сарадника“ његовог, која га је „са селом највише познала“. „То је била једна од оних ретких женских типова, прича он, који ишчезавају, и још мало па ће живети само у приповеткама; типова који су само знали за дужност целога века свога, и ниједног тренутка нису помишљали на нека своја права; баба-Бојана је тип мајке нашега колена“. Тај савршен

женски тип, тај идеал старе Србкиње, жене од дужности и моралних схватања задруге, Веселиновић је описао, или боље рећи опевао са љубављу и готово побожним поштовањем. Анђелија, сељанка, изгледа висока и светла, али нас писац не убеђује у ваљаност старога патријархалнога живота, где је дужност, интерес породице угушивао сваку личну слободу и развитак. Треба бити изузетне моралне снаге, имати готово светитељску предиспозицију за самоодрицање, у свакоме случају бити рођен у једном добу којега нема више и које се никада неће вратити, па бити на толиком ступњу врлине и моралне лепоте на којем стоји Анђелија, и ми готово као да дајемо за право Аници, која хоће да живи својим животом и на свој начин. Иначе, дело је врло топло писано, питомо је, *милостивно* је, и најскладније је од свију већих творевина Веселиновићевих.

Хајдук-Станко, историјски роман из доба Првога Устанка, код књижевне критике својега времена рђаво је прошао, али је у широј књижевној публици нашао на срдачан пријем, и за ту његову популарност не може се рећи да је незаслужена. Веселиновић рођен у крају Србије где су почетком прошлога века биле главне и најкрвавије борбе за слободу земље, где су успомене на та херојска времена остала необично жива, морао је помислити да исприча ту велику епопеју народнога ослобођења. Он је наумио да опише она мутна времена када „уста раја ка' из земље трава“, и када су два врана гаврана, крвавих кљунова, заграктала над кулом љубе Кулин-капетана:

Рани сина па шаљи на војску,
Србија се умирит' не може!

Веселиновић је дубоко осећао трагичну величину тих времена, и са разлогом у њима, а не у далеком Немањићском средњем веку, гледао херојско доба нашега народа. И када је писао о тим временима он није могао чинити са ладном „објективношћу“ и критичном неузбудљивошћу, са којом је један Флобер описивао стару Картагену. Он је са појмљивим узбуђењем прилазио том послу, и радио га као какав свечан обред црквени: „праштајте свете сени, што вам кости потресам!... праштајте, што вам имена помињем, јер ћу их само по добру поменути!... ја ћу

причати онако, како ми другови и синови ваши приповедаху; китићу дела ваша, као што девојка кити венац иваньски; славићу вас као што вас гусле славе". То доба му се причињавало на светлој висини историје, а ти људи као створови више врсте. „Ми се дивимо људима тога доба. Нама се чини да је немогућно оно што су они учинили. Почетак овога века натурио је дивове какви живе само у причама. . . Ти су људи чуда чинили. Снага, дух, окретност, и то беше све снажно и бујно. Превртите листове светске историје, па им нећете наћи равних, ако узмете митологију, чак су и некаквим другим језиком говорили. Свака је њихова реч пословица. Овако данас не говори један научар како је тада говорио ратар. Полуписмени попа постаде дипломата, обичан ратар војвода, а један марвени трговчић геније! . . . *Цело поколење као да је с неба спуштено*".

И цео роман написан је у томе тону искреног одушевљења. Он, који је волео живот, радо је причао приче о снази и јунаштву и велики број његових малих прича описивао је сеоске хероје и херкулесе, делије и левенте, добре стрелце и рваче. У доба Устанка је било препуно тих типова, и он се са одушевљењем бацио на тај предмет. Са таквим осећањима, само, није било могуће не пасти и, обликом и тоном, у извесну мелодраматичност. Има личности у роману које подсећају на типове из старијих мелодрама: такав је интригант, зли дух, Маринко, такав је тајанствени гласник и помагач у одсудном часу, воденичар Дева. Случај игра врло велику улогу, и сцена се удешава ради драмскога ефекта. Наслови главе су као у каквом енглеском „породичном" роману: „Страшна заклетва", „Гром из ведра неба", „Проклета", „Скида се вео", „Почиње осветa", „Жижак се гаси", „Натуштено небо", „Ужас", и тако даље. Тон није увек на висини догађаја, и има излишних епизода и врло слабе психологије.

Све су то замерке које се дају учинити *Хајдук-Станку*, али, у накнаду зато, роман има солидних врлина. На страну што је требало имати грађанске врлине па 1894 прослављати Први Устанак, доба од 1804 до 1813, али роман је добро компонован и вешто изведен. Била је врло добра идеја епопеју Устанка представити у њеним разним изгле-

дима, описати не само хајдучка данипта и бусије, бојеве на Мишару и па Равњу, но и село како је изгледало у очи Устанка и за време трајања његова, збегове и живот нејачи, жене, деце, стараца и рањеника. Веселиновић је снажно осетио поетску лепоту онога времена, знао је изразити, и *Хајдук-Станком* је дао оно што је намеравао дати: добар народни историјски роман.

Има извесне сличности по предмету између *Хајдук-Станка* и *Борца*. У једноме описивао је борбу за национално ослобођење, у другоме је хтео представити наставак те борбе, борбу за политичко ослобођење народно, уставни, антибирократски и демократски покрет осамдесетих година. *Хајдук-Станко* је епопеја Устанка; *Борци* су требали бити епопеја радикалне странке у Србији. У својим *Писмима са села*, која су изилазила 1902 године у *Новој Искри*, Веселиновић је овим речима причао о томе добу и о своме раду у њему: „У оно време кад сам ја постао учитељ, почео је и овај наш политички живот. И моја маленкост суделовала је с осталима у том новом покрету. Млад, одушевљен, још у школи прочитао сам неколико чланака Светозара Марковића, нешто социјалистичких књига и часопис „Стражу“ — мислио сам да је то доста па да имам права и моћи да уређујем државу и усрећавам народ. И ја сам ишао храбро и одушевљено у борбу. Давао сам истина мало, али сам давао све и то свесрдно“. . . .[1])

То време које му је било добро познато и борбе у којима је и сам узео удела, он је хтео описати у роману *Борци*. Он је хтео да представи како се идеје *Радника* и *Страже* приводиле у дело, како се радикална странка организовала и започињала борбу против сурове и покварене бирократије. Веселиновић је лепо схватио да ће се та борба најбоље моћи представити, ако се изнесе живот једног од обичних, просечних учитеља, који су били главни и најизложенији борци нових идеја. Али је Веселиновић можда дао и сувише места сасвим приватном животу учитеља Јове Васића, и изнео нам у појединостима

[1]) *Писма са села*, писмо шесто. *Нова Искра*, 1902, бр. 3, стр. 86.

историју његове ђачке љубави и романтичну просидбу, али ми мало видимо саму борбу и њене борце. Неколико тајних разговора, неколико дописа у опозиционим листовима, мањи сукоби са капетаном, ето у чему је борба, која је била другаче мучна и крвава. У осталом то је било једно од првих дела Веселиновићевих, и писац га је оставио тек започето.

Исто тако недовршени и на широким основима постављени роман *Јунак наших дана* имао је да представи оно живо духовно време у Србији око 1870 године, а у исти мах да буде оштра критика на једнога од познатих реакцинарних министара у Србији. *Нове људе*, нарочито Светозара Марковића, даровитог, идеалног, беспрекорног, оштрог и борбеног, Веселиновић представља са оним симнатијама, готово са оним култом, који је напредно покољење осамдесетих година имало према заслужном писцу *Србије на Истоку*. На супрот њему, симболу истине, врлине и светлости, ставља се Др. Сретен Срећковић, симбол аривизма и политичке корупције, вулгаран славољубац, ниска и безочна природа, *strugforlifer* најгоре врсте, који је изнет страсно, жучно, можда и сувише ђаволски црн и циничан. Дело има и сувише полемичан и личан карактер, и како је рађено за број, без утврђенога плана и реда, изишло је и сувише развучено, са пуно измишљених епизода, са читавим странама — по пет-шест великих страна од једном! — цитата из листова и полемичних брошура седамдесетих година.

У својим романима, који су махом не довршени, Веселиновић, који није имао ни шире књижевне културе, ни синтетичкога духа, није могао имати велика успеха. У последњим годинама живота осетио је шта значи књижевно образовање за романописца, и онда је почео грозничаво, са жаром прве младости, читати стране узоре, нарочито велике руске писце. Али утицај тих читања био је негативан: видећи висине на које су они испели своју уметност, он је стао губити храброст и веру у себе, исто онако као што је Лаза К. Лазаревић, пошто је прочитао Толстоја, за неколико година није се смео пера ухватити, и као што је Милован Ђ. Глишић престао писати када

се из близа упознао са великим мајсторима руске књижевности.

Веселиновићеви огледи ни роману нису без интереса. *Сељанка*, која је само низ његових слика из сеоскога живота, и *Хајдук-Станко*, историјски роман, дела су свршена али не савршена, но ипак така да не заостају много за сеоским приповеткама. Ипак као романописац, он се не може озбиљно узети.

VII

Јанко Веселиновић је умро још млад. Својих четрдесет година он је називао „низбрдицом живота“, и ако је то доба када код нормалних и срећених народа човек долази до пуне зрелости и почиње стварати своја најбоља и најснажнија дела. Али и за то време, он је и обилношћу и вредношћу толико дао да се са правом може узети као један од наших најбољих и најплоднијих писаца, од оних који стварају једну књижевност и дају јој нарочито обележје.

Апогеја његова књижевна рада то је доба када је почео писати, приближно од 1886 па до 1892. Срођен са селом, са топлом словенском душом, са љубављу, колико начелном толиком и урођеном, према сељаку, он је интимније и топлије но ико у књигу стављао утисак природног, свежег и здравог сеоског живота. Више но и један наш сеоски приповедач он је познавао сељачку душу. У Лазе К. Лазаревића има више уметности, али он је сеоски живот знао по сећању, када је као варошко дете проводио код родбине на селу, или као лекар по званичном послу долазио у додир са сељацима. Милован Ђ. Глишић, који је добро знао село, оставио га је још у детињству, и његова сатирична природа вукла га је да сеоски живот види нешто једнострано.

Веселиновић је године провео не у додиру са сеоским светом, но срођен, преливен у њега, заљубљен у њега, живећи његовим животом, старајући се да га што боље проникне, да што више уђе у његова схватања и осећања, да говори његовим језиком, да што мање буде *господин*, а што више његов човек, и успео у томе у толикој мери као нико и пре и после њега. И он је тада

писао просте, топле и нежне слике, где може бити да има и сувише оптимизма, где је ишчезли задружни живот представљен у поетској перспективи онако како се не гледа више у наше критично и аналитично доба када се не ућуткује илузијама, али где верно и дубоко одблескује интимна душа наше расе у једном крају где је она јако словенска и особито чиста. Он крупним и снажним потезима слика наш народни живот, док је још почивао на старим основима, док је био у патријархалном оквиру, док га нови индивидуалистични дух није поткопао и разорио. У свему што је он писао можда нема много уметности, бар не онолико колико би се данас тражило, његове приповетке својом лепом простотом и народском нарацијом чине тек прелаз између народне и уметничке приповетке, али њихова вредност је баш у тој неразлучљивој, простој и природној лепоти народних књижевности, у народном духу којим су тако задахнуте да поред своје књижевне, па и социјалне вредности, имају чак и етнолошку. И може бити када се код нас стане проучавати научним путем оно што се у етно-психологији још неодређено назива „народном душом“, сеоске приповетке Јанка Веселиновића, израз народне душе, које је писао човек који је као ретко ко од нас, имао ту народну душу, имаће више вредности но народне песме и приповетке, где је тако много мешавине, позајмица и туђих утицаја.

У доцнијем своме животу, Јанко Веселиновић је учинио две велике грешке. Он је оставио село. Он је прекинуо своју везу са народом, изгубио животворни утицај под којим је писао, и, злоупотребљујући своју способност *лакописца*, како би рекли наши стари, производио гомилама, но наруџбини, без унутрашњега подстицаја и надахнућа. Тада је он са меланхолијом писао: „Ни машта ми више није бујна: време и живот почупаше пера из крила њених, те, ето, не може да се дигне даље од земље; нема више ни оне дрскости њезине; сад више не видим Бога иза оне сјајне звезде“. . .[1]) Извор се био пресушио; он је писао романе, драме, силне слике, али без оне старе

[1]) *Писма са села*, седмо писмо. *Нова Искра*, 1902, бр. 4, стр. 112.

топлине и поезије. Од своје лепе уметности створио био је један занат, препричавао, развлачио, служио се увек истим мотивима и клишеима, створио један манир, који је најзад постао заморан и по готову отужан. Његови епигони, који нису имали његова талента, развили су још рђаве стране његовога сељачког маниеризма, и ко би хтео читати сеоске „приповетке“ Михаила Сретеновића могао би видети до којих невероватних граница отужности и досадности може да оде идилична сеоска приповетка.

И сада када је Јанко Веселиновић мртав, када је његова каријера књижевна завршена, он улева двоструко осећање: симпатију према једном писцу од интимнога дара и несуњивих заслуга, и жаљење што један такав природан таленат, стицајем прилика, својим рођеним грешкама, тако расипнички трошен и тако жалосно строшен, није дао све што је, можда, могао дати.

Библиографија радова Јанка М. Веселиновића.

Јанко М. Веселиновић је много писао и сав његов рад је тако растурен по часописима, по листовима, често сасвим опскурним и ефемерним, и разним публикацијама, да ни сам није знао где је и шта је све писао. Ова библиографија, израђена хронолошки, није могла бити потпуна, али у њој је извесно највећи део штампаних радова Јанка Веселиновића. При рађењу овога прегледа радова његових помогла су ми својом упутствима ова господа: Милован Ђ. Глишић, Павле Поповић, Милорад Митровић, Миленко Вукићевић, Светозар Ћоровић, Војислав Јовановић, Станоја Станојић и Михаило Ђурић.

1) *Слике из сеоског живота.* I *На прелу* (*Шабачки Гласник*, 1886, бр. 50—56). — II *Одбегла* (*Шабачки Гласник*, 1886, бр. 56—64). — III *Све због дуката* (*Шабачки Гласник*, 1886, бр. 64 72). — IV *Код самртника* (*Шабачки Гласник*, 1886, бр. 73—80, 83). — V *Мали Стојан* (*Шабачки Гласник*. 1886, бр. 84—91). — VI *Кумова клетва* (*Шабачки Гласник*. 1886, бр. 97—107). Као засебна књига, под општим насловом *Слике из сеоског живота*, изашла у Шапцу, 1886. Друго издање у Шапцу, 1888.

2) *Слике из сеоског живота.* Друго коло. *Момче* (из *Отаџбине*, 1887, књ. XVII). — *Браћа* (из *Отаџбине*, 1887, књ. XVI). — *Родитељи* (из *Отаџбине*. 1887, књ. XVI). — *Чини* (из *Отаџбине*. 1887, књ. XV). — *Самртна чаша* (из календара *Нове* за 1887). Београд и Шабац, 1888.

3) *Луда Велинка.* Приповетка из сеоског живота. *Шабачки Гласник,* 1888, бр. 3—9. У засебној књизи, Шабац, 1888.

4) *Преслава.* Слике из сеоског живота. *Шабачки Гласник,* 1888, бр. 34—40. [Прештампано у *Старим познаницима,* Београд, 1896].

5) *Сироче.* Слике из сеоског живота. *Шабачки Гласник,* 1888, бр. 98—101. Засебна књига.

6) *Заклетва.* Слика из сеоског живота. *Шабачки Гласник,* 1888, бр. 102—105. У засебној књизи, Шабац, 1892.

7) *Борци.* Роман из сеоског живота. Свеска I. Београд, 1889. [Неколико глава штампано у *Колу,* 1889, бр. 27—30].

8) *Пољско цвеће.* Слика из сеоског живота.
Сеја. Београд, 1890.
Свирач. Београд, 1890.
Кривоклетник. Београд, 1890.
Чача-Пера. Београд, 1890.
Баба-Станка и Баба-Станојка. Београд, 1890.
Сна. Београд. 1890.
Делије. Београд, 1890.
Било па битисало. Београд, 1890.

9) *Слике из учитељског живота. [Крле — Бела Врана].* Прештампано из *Учитеља.* Београд, 1890.

10) *Иза кише сунце. Отаџбина,* 1890, књ. XXV. [Прештампано у књизи *За Јанка,* Београд, 1899].

11) *Сметењак.* Слика из сеоског живота. *Босанска Вила,* 1890, бр. 5—6.

12) *Рвач.* Слика из сеоског живота. *Српске Новине,* 1890, бр. 227. [Прештампано у *Малим причама,* књ. 1].

13) *Пољско цвеће.* Слика из сеоског живота.
Град. Београд, 1891.
Деца их измирила. Београд, 1891.

14) *Суреп.* Слика из прошлости. *Преодница,* 1891, бр. 1—2.

15) *Кмет Илија.* Слика из прошлости. *Преодница,* 1891, бр. 4—5.

16) *Пионир.* Једна глава из дела *Реформатора* [*Борци?*] *Учитељ,* 1891.

17) *Ашиков гроб. Српске Новине,* 1891, бр. 127—128. [Прештампано у *Старим познаницима,* Београд, 1896.]

18) *Слике из сеоског живота.* III коло. *Љубан.* Прештампано из *Стражилова.* Београд, 1891.

19) *Слике из сеоског живота.* III. коло. *Мали певач.* Прештампано из *Немање.* Београд, 1891.

20) *Божја реч.* Приповетка из српског живота. Нови Сад, 1892.

21) *Џаја.* Из бележнице једног учитеља. *Учитељ,* 1892, св. I.

22) *Адамско колено.* Слика из сеоског живота. Београд, 1893.

23) *Од срца-срцу.* (Добричина — Робијашица — Наћеник — Пустињак — Божићна радост). Београд, 1893.

24) *Јогуница.* Из бележнице једног учитеља. *Учитељ,* 1893, св. VI.

25) *Вечност.* Народна бајка. Београд. 1894.

26) *Деда. Страх.* Београд, 1894.

27) *Хајдук-Станко.* Почео изилазити у *Делу*, 1894, књ. II, и *Звезда*, 1894, бр. 1—61. Одломак *Срце на мери*, *Зора*, 1896, бр. 4—5. Изишао у засебној књизи, у два издања, у Београду 1896 и у Новом Саду 1904.

28) *Рајске душе.* (*Чика-Тома — Умијана — Црнка — Душмани*). Београд, 1894.

29) *Девојче.* Слика из сеоског живота. Београд, 1895. [Прво изишло у *Колу*, 1889, бр. 3].

30) *Зелени вајати. Кевиљ.* Београд, 1895.

31) *Зелени вајати. Јарани.* Београд, 1895.

32) *Туђи слуга.* Народна бајка. *Дело*, 1895, књ. II.

33) *Суђеница.* Народна бајка. *Дело*, 1895, књ. VI.

34) *Божји слуга.* Песма у прози. *Дело*, 1895, књ. VIII (прештампано у *Малим Причама*, књ. II).

35) *Слепи дед. Побратим*, 1895, бр. 1.

36) *Идиот.* Из бележнице једног учитеља. *Учитељ*, 1895.

37) *Севдалинке*, народне бисер-песме. Београд, 1895.

38) *Стари Познаници. Марта.* Слика из сеоског живота. Београд, 1896. (Прештампано из *Српских Новина*, 1891, бр. 122—128).

39) *Стари Познаници. Биров. Ашиков гроб.* Слика из сеоског живота. Београд, 1896.

40) *Стари Познаници. Преслава.* Слика из сеоског живота. (Прештампано из *Шабачког Гласника* за 1888) *Слепи деда.* Песма у прози. Београд, 1896.

41) *Слике из сеоског живота. (На прелу — Момче — Девојче — Мали Стојан — Сеја — Самртна чаша — Браћа — Град — Свирач).* 31 књига Српске Књижевне Задруге. Београд, 1896.

42) *Радњи дан.* Слика из сеоског живота. *Зора*, 1896, бр. 8.

43) *Немиран дух. Босанска Вила*, 1896, бр. 18—20.

44) *Мушкобања.* Слика из учитељског живота. *Учитељ*, 1895.

45) *Дивљак.* Из бележнице једног учитеља. *Учитељ*, 1896.

46) *Стари ков.* Слика из учитељског живота. *Учитељ*, 1896.

47) *Иван Филиповић.* Некролог. *Учитељ*, 1896.

48) *Јунак наших дана.* Друштвени роман. *Дело*, 1897—1898, 1902—1903, књ. XIV—XX, XXV—XXVII [недовршено]. [„Дело“, 1898, књ. XX, стр. 520, донело је: „Г. Јанко Веселиновић известио нас је писмом, да прекида даље публиковање свога романа, пошто би садржином другог дела допао у опреку са законом о штампи, те Делу и себи могао створити неприлике.]

49) *Ратари.* Приповетка из ерпског народа. *Босанска Вила*, 1897, бр. 7—16.

50) *Домаћи суд.* Календар *Србобран* за 1897.

51) *Бележник једног учитеља. Учитељ*, 1896. [Недовршено.]

52) *Циганче.* Из збирке *Сити и гладни. Звезда.* 1898. Засебна књига, као 57—58 свеска „Мале Библиотеке“. Мостар, 1903.

53) *Наметљивац.* Прича. *Босанска Вила*, 1898, бр. 1. [Прештампано у *Правди*, 1904, бр. 64, 71].

54) *Како је постао кајшарлук.* Из народној причи. *Босанска Вила*, 1898, бр. 2. [Прештампано у *Правди*, 1904, бр. 36].

55) *Над попом поп.* Приповетка. *Босанска Вила*, 1898, бр. 18—19.

56) *Сигуран лек. Зора*, 1898, бр. 9.

57) *Сигуран лек.* Цртица из васпитног живота. *Учитељ*, 1898.

58) *Свекрва.* Слика из сеоског живота. *Звезда*, 1899. [У засебној књизи, у Београду, 1903(?), заједно са *Пупицом*, која је прештампана из *Кола*, 1902, књ. III].

59) *Слике из сеоског живота.* (*Кумова клетва — Чича-Пера — Чича-Тома — Мали певач — Луда Велинка — Добричина — Заклетва — Адамско колено — Душмани*) 54 књига Српска Књижевна Задруга. Београд, 1899.

60) *Дедине приче. Крсни знак. Зорица*, 1899, бр. 6.

61) *Домуз-Арабе.* Сличица из историје. *Зорица*, 1899, бр. 9—10.

62) *За Јанка.* Издали Павле Маринковић и Миле Павловић. Приповетке Јанка М. Веселиновића: *Драма* и *После кише сунце.* [Под именом *Иза кише сунце* прво штампано у *Отаџбини*, 1890, књ. XXV.] Београд, 1899.

63) *Чича-Бошко.* Календар *Србобран* за 1899.

64) *Јадац.* Приповетка. Календар *Српска Звезда*, 1900.

65) *Море без приморја.* Новела из београдског живота. Београд, 1900.

66) *Писма са села.* Десет писама. *Нова Искра*, 1900, бр. 2, 3, 6, и 1902, бр. 1—9.

67) *Календар.* Догађај. *Нова Искра*, 1901, бр. 10.

68) *Под кровињаром. Трговински Гласник*, 1901, бр. 285.

69) *Сељак.* Роман. *Звезда*, 1901, *Бранково Коло*, 1902. [Недовршен].

70) *Пророци после Христа.* Народна бајка. *Коло*, 1901, књ. II.

71) *Мале приче.* I *Отац* (*Дневник*, 1902, бр. 265) — *Мегдан* (*Дело*, 1898, књ. XVII; *Дневник*, 1902, бр. 263) — *Чудан човек* (*Дневник*, 1902, бр. 264) — *Браћа* (*Дневник*, 1902, бр. 265) — *Рвач* (*Српске Новине*, 1890, бр. 227) — *Завет* (*Дневник*, 1902, бр. 297). Београд, 1902.

72) *Мале приче.* II *Сирочићи* (*Дневник*, 1902, бр. 277) — *Поп и делија* (Календар *Србобран* за 1900; *Дневник*, 1902, бр. 278—290) *Стрелац* (*Дневник*, 1902, 281—282) — *Божји слуга* (*Дело*, 1895, књ. VIII; *Дневник*, 1902, бр. 283—285) — *Женскоња* (*Дневник*, 1902, бр. 286—289). Београд, 1902.

73) *Једна успомена.* Из мојих бележака. *Дневник*, 1902, бр. 29. (види под бројем 76).

74) *Неприлика.* Приповетка из сеоског живота. *Коло*, 1902, књ. IV.

75) *Луда.* Слика из сеоског живота. *Дело*, 1902, књ. XXIII.

76) *Једна успомена.* Из мојих бележака. *Босанска Вила* 1902. бр. 4.

77) *Писма из српске престонице.* Прво писмо. *Босанска Вила,* 1902, бр. 9.

78) *Белка.* Слика из сеоског живота. *Коло,* 1903, књ. V.

79) *Страшна ноћ.* Из збирке „Сити и Гладни". *Трговински Гласник,* 1903, бр. 76.

80) *Јуначко срце.* Слика из сеоског живота. *Дело,* 1903, књ. XXVI.

81) *Бура Јакшић у народној успомени. Дело,* 1903, књ. XXIX.

82) *Кокан.* Слика из војничког живота. *Дневни Лист,* „Књижевни недељни број", 1904, бр. 3.

83) *Дућанџија.* Слика из сеоског живота. *Трговински Гласник,* 1905. бр. 68.

84) *Живанчић. Дело,* 1904, књ. XXX.

85) *Један човек.* Тип. *Дело,* 1904, књ. XXX.

86) *Прве ласте.* Сличица из прошлости. *Дело,* 1904, књ. XXXII.

87) *Писма са села. Правда,* 1904. бр. 1, 8, 15, 22, 29, 43, 50, 57, 92, 99.

88) *Чудно побратимство. Правда,* 1904, бр. 85.

89) *Рајко из Љубовиње.* Сличица из српско-бугарског рата. *Правда,* 1904, бр. 112.

90) *Своја крв. Босанска Вила,* 1905, бр. 1.

91) *Машићи.* Роман. *Дело,* 1905, књ. XXIV.

92) Неизданная рукопись Янка Веселиновича: *Милован Б. Глишић. Славянскія Извѣстія,* 1906, Nr 7.

93) *Ловац.* Из рукописа Јанка Веселиновића. [уломак]. *Нова Искра,* 1906, бр. 11—12.

J. C.

КРАШОВАНИ

(KARAŠANI, KARAŠAVCI)

БЕЛЕШКЕ, НАРОДНИ ОБИЧАЈИ И ПРИМЕРИ ЈЕЗИКА

Од

ЈОВАНА ЖИВОЈИНОВИЋА

I. Историјске напомене

Од свију делова раскомаданога народа нашега највећма су се удалили од матице своје Крашовани, јер док је у Шокаца и Буњеваца — пошто се у већој маси очуваше — још доста народнога блага и предања (н. пр. о Краљевићу Марку и т. д.), по коме и њихова интелигенција мора доћи на прави извор постанка им, те се потрудити да и даље одржи везу са матицом својом: дотле се у Крашована готово сва народносна традиција погубила тако, да они сами о своме пореклу не знају, а и историјска наука је дуго лутала и рачунала их у Бугаре[1]), док јој најзад није прискочила наука о језику, који се је у Крашована уз неке домаће обичаје још једино очувао, да тако несумњиво посведочи, откуда су они пореклом.

А како је то могуће да један огранак народа тако погуби из традиције све успомене на своје боље и старије?

Кад преставимо себи опе фазе, кроз које су наши Крашовани по нагађању науке прошли, није тешко на то одговорити. Ослањајући се на сведочанство језика и исто-

[1]) *Dr. Lj. Miletić*, Arch. f. sl. Ph. XXV. 2. стр. 161 и т. д.

ријске податке у новијем им насељу Др. Љ. Милетић прилично вероватно наслућује да су се католици Крашовани као такови доселили из тада католичке околине Призрена у доба Ђурђа Бранковића Смедеревца.

Кад је те Србе римска пропаганда оцепила од православне језгре Сриства, то поуздано не знамо. Свакако је она још у доба латинског царства у Цариграду узела била веће размере. Али тим фактом отпали су ти католици од духовнога света српског, те док се овај заносио својим Немањићима, у њих је званично учење ишло за тим, да раскине сваку везу им са прошлошћу, а и психолошки је оправдано да је и сам народ у јеку верске размирице одбацивао од себе са вером, које се одрекао, и све оно, што је као национално са оном у вези било.

Пре него што је пала Бранковићева Србија, ухватила је она везе са католичком Угарском и ова се у неколико маха јуначки понела са Турцима на земљишту српском баш у пределима, где су тада можда и претци наших Крашована живели, те њихова духовна власт зацело да није пропустила прилику, да им обрати пажњу на њима једноверну велику нову силу, која ће их бранити од навале турске. Кад је пак Ђурђева Србија потом пропала под Турке, никоме у њој није било добро, али је могуће да су Турци већ тада знали разлику међу ђаурима, па да су оне, који су ближи били краљу од Будима, већма гонили него православне,[1]) или се за њих у земљи мање ко заузимао него за православне, којима је језгра била у Србији и који тада нигде на свету не видеше рођенијег брата од оних у својој домовини, те се пре привише новим приликама, не изгледаху са таким поуздањем помоћи са стране, те и не изазиваху толико сумње у нових господара, као католици, који су вером тешње били у вези са свима хришћанским силама на западу, тада још супарницама турским.

Наступио је за цело њихово насеље критичан моменат и док се и од православних Србаља већином борци

[1]) Милетић згодно вели на 181. стр. Arch. XXV. 2. да је и Ђурађ Бранковић зазирао од католика: „weil, wie es scheint, er, sowie die Türken, in ihnen gefährliche Agenten der österreich-ungarischen Monarchie gesehen hat“.

са мачем у руци пребацише преко Дунава и ступише у службу хришћанску ма и иноверну против заједничког непријатеља хришћанског, дотле се ови крашовански католици преселише сасвим у брда јужних Карпата под заштиту једноверне им државе Угарске.

Тим чином су се они отцепили сасвим и од своје првашње отаџбине и народне им језгре и у њима није тињала више тежња за повратком као доцније у Чарнојевићевих Срба, те од тад престаде свака веза међу њима и православнима у Србији. Отуда је онда јасно, да код њих не нађе одјека ни бујна песма српска, у којој се слављаху јунаци вечите српске борбе за крст часни и слободу златну.

Али се је у њих очувало оно, што је новој вери било сношљивије и што се није могло без трага ишчупати: остао је језик и домаћи обичаји. Језик њихов је у новије доба унутио науку па прави пут, а откако је верска заоштреност утрнула мало, унутио се и сам народ међу православне Србе у Клисури и равном Банату и од њих узима попевке своје, као што је и сам прост свет код њих о томе свестан. Сами прости момци Крашовани су ми то признали.

*

Кад сам пре три године дана проговорио о Крашованима у Летопису М. С. 222 бр. стр. 84—87. у чланку „Угарска статистика и Срби у Угарској", напоменуо сам био да очекујем још више података о њима и рекао да би било потребно „да и Матица штогод на овоме пољу предузме", а том приликом ми је напоменуо један наш угледнији историчар, да би требало што више и о говору Крашована саопштити.

Сада сам у прилици да се поближе примакнем тима питањима, јер сам нешто од очекиваног материјала добио, а и своје белешке средио, да тако наш свет мало боље обавестим о тој нашој грани открханој.

Ко су и шта су данас Крашовани, где све живу и колико их је управо, то би требало све најтачније испитати на лицу места. А откуда име „*Крашовани*" томе одељку нашега народа, ни то се тачно не зна.

За то треба имати у виду ове могуће изворе: цела жупанија угарска, у којој Крашовани у већој маси живу, зове се *крашовско*-северинска „Krassó-Szöreny megye“; најглавније место крашованско је „*Крашово*“ „*Karašovo*“ или и „Karaš“; а посред насеља њихова — између Лупака, Водника и Равника са десне стране и Клокотића, Њермета, Јабалче и Крашова са леве му стране тече поток, речица *Караш*, који се ниже банатске Паланке улива у Дунав.

Но облицима имена могло би се узети да се „Крашовани“ зову они, што станују у крашовској жупанији (која је пре била засебна и другог простора) — по аналогији „Бачвани“. Али ту је сметња, што се остали становници те жупаније не називљу тим именом него само баш специално та паша сриска браћа.

Вероватније је да је име пренесено на народ од места „Крашова“, те по аналогији „Новосађани“ имали би облик „*Крашовани*“, а по аналогији „Панчевци“ било би име „Karašavci“. Уз ово изгледа да стоји и традиција у самих Крашована, јер мој пријатељ Влашић (Крашован, учитељ у Крашову) ми ово пише о томе питању: „Mi jesmo sedam sela *Karašavci*, ovi su: Krassova, Nermeth, Jabalcsa, Klokotics, Lupak, Vodnik i Rafnik; najpervo je bil useljan Krassova, i od ovda su postali oni drugi sela. Krassova žitelji se zovu „seljaci“ a oni drugi sela žitelja se zovu „carašani“ ili „salašani“. О такоме реду насељавања говори и народна традиција у Милетићевој прибелешци: „Pa kad je sedel turčin ovde — Onda su naši izbegli u klanci — u peć̀ku (пећину), pa posle kad je došel naš car, on ga je istiril ga je. Onda dodju natrag naši lugje. Selo je onda bilo tamo pod kršom — tamo je i (турски) orej ispod krše dole“. То се све говори о насељавању данашњега Крашова. А да су сем других и оних шест села њихових око Крашова млађе формације од старога „Krassofő“-а, може да потврди и то, што за време Хуњадијеваца ниједно од тих места није постајало. Зацело су дакле тек после постала, а кад — то треба испитати још.

Трећа је могућност да се тако назваше по потоку Карашу, те по аналогији српској Тимочани, Требињани имали би „*Karàšani*“. Но како се чује и за „Крашово“

место и име „Караш“, могло би се и име „Карашани“ отуд извести.

По томе се потоку Карашу могло назвати и Крашово, које и данас Крашовани и „Karašovo“ изговарају, па се и званично тако звало, а по њему се народ и пре новонасељеног места могао назвати „Карашани“, па је то име и остало као збирно име за све Крашоване и главно им место, а нове насеобине добијале су после своја имена као специјална места.

Међутим колико сам ја досада по историјама натрагао, о томе имену ово се налази забележено. Већ је проф. Милетић навео да се парохија у Крашову спомиње још 1332. A Pesty Frigyes у делу свом: „A szörényi bánság és Szörény vármegye története“ I. стр. 335. пише да је исте 1332. год. по десетинском тефтеру на земљишту шебешког протопопијата лежало међу осталима и место Karasso (на 339. стр. Karassova). У Dr. Csánki Dezső-јеву: „Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában“ II. на 96. стр. под Krassófő наводи се да је то био „краљевски град (крунско добро) castrum de *Crasso* још 1247., 1266. му је забележено име *Karassou*, а 1389. *Crassofew* (Крашофе = Krassófő). И прво и треће налази се забележено и у доцнијем документу — писму, које 1452. 22. јануара шаље „Capitulum ecclesie Orodiensis“. Ту има став: „Item depertinencÿs *Crassofew* Lucas de Luky. Georgius filius Maro de *Krasso* и т. д.“ (Pesty: „A sz. b.“ III. стр. 64.). Развалине тога града се и данас виде у близини данашњег Крашова, а о њему зна и народна традиција: „Tamo gore je grad i sad. V tej grad tamo je bil turčin, i tamo imal mali topovi — kudi da gledi, da puca, i sad su dupke (рупе) tam ovak velike“.

Тако је забележено о староме граду Карашу, Крашу или Крашофе-у. Њега су дакле заједно са потоком Карашом затекли наши Крашовани, знају о њему нешто из турских времена, али када су се управо они доселили у његову околину, о томе не знају они ништа, а боље ни историја још.

Но то име има и другу примену. Оно је наиме пренесено и на саму жупанију, која се данас зове „Крашовско-северинска“, а њен северно-западни део носио је негда име „Крашовска жупанија“, која је захватала обе обале

речице Караша све до увора јој у Дунав (Dr. Csánki D.: M. o. t. f. II. стр. 93.). У доба северинских банова та је жупанија захватала караншебешку и лугошку област, па кад је караншебешко жупанство претворено у границу, остало је име „Крашовска жупанија“ на самоме лугошком жупанству. (Balogh Pál: „A népfajok Magyarországon“ 817. стр.). Ова „Крашовска жупанија“ обухватала је у себи долину потока Караша или „Karassó“-а, а делила се у пет срезова: лугошки, булчки, *крашовски*, оравички и бегејски. У крашовском срезу највеће је место било „Krassova“ поред Караша са 3946 становника. „*На једноме брегу могу се видети старе градске зидине му, од кога је града и жупанија узела своје име*“. Тако је забележио у својој статистици „Magyarország leírása“ на стр. 331. код места „Krassova“ Fényes Elek 1847. год. По тој забелешци Fényes-евој излазило би да је жупанија крашовека названа по граду „Krassó“, а могло би бити по аналогији суседне жупаније тамишке да се је и она назвала по реци Караш-у или као што Fényes још пише „Krassó“-у: јер је особито та жупанија у прво време некако и откројена била према Карашу, те је — као што је речено — захватала баш његово поречје. Које је од то двоје био фактичан процес, могли би само историјски документи из најстаријих времена тачно утврдити, ако би се и то успело. У Rupp Jakab-a „Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre“ III. стр. 49. каже се да је 1459. год. у чанадском капталу било шест протопопова и шести је био „krassói“; на 50. стр. пак прича се да је Св. Стеван, краљ Угарски, наредио чанадском владици Св. Гелерту, да пресели Венедиктовце из Панонхалма у јужне крајеве ради одбране од патарена, те су ти калуђери заузели грчки (православни) манастир св. Јована у Чанаду, а калуђерице су одатле преселили у „*Krassóvar*“. Тако би град „Krassó“ досезао чак у време заснивања угарске краљевине. Да ли је назив речице Караш старији још, требало би тек испитати.

О пореклу становништва Крашовске жупаније забележио је Pesty Frigyes на 339. с. I. дела споменуте му историје, како су се после ослобођења тих крајева од Турака изненадили, кад су нашли „Раца“ и „Румуна“, који испо-

ведаху римокатоличку веру, те су то тумачили тако да су то по пореклу Мађари, који су и за време Турака задржали веру, али се однародили. То би можда и могло важити за Румуне, јер је очевидна њихова навала на те крајеве, али Крашовани нису могли постати посрбљавањем Мађара, него ће оно бити истина о њима, што је Милетић у Jagić-еву Archiv-у извео. Па и ти Румуни Католици тадашњи биће да су постали и од Крашована, јер процес порумуњивања Крашована и данас се ено наставља.

Из доцнијега доба забележио је Fényes у поменутој му статистици (стр. 27.) да у Крашовској жупанији има 10040 Хрвата, као што и он зове наше Крашоване (по својој прилици због римокатоличке вере им), иако иначе и Буњевце и Шокце рачуна у Србе (Раце). Милетић је пак навео по статистици од 1896. год. да их је само 7692 душе, те су дакле бројно опали, као што и Балог наводи да је од то доба у свима местима осим Јабалче и Њермета становништво опало. То опадање биће да и код њих долази од расељавања, као што Балог констатује и за румунско становништво брдовите и неплодне те жупаније, те кад се узму у рачун и они из других места,[1]) можда их је и сада до 10000 душа.

Према свему наведеноме дало би се дакле извести: да су наши Крашовани као римокатолици али не под именом „Крашовани“ под притиском турске навале дошли у Угарску као у једноверну земљу, ту се настанили у околини старога Крашова, које је испрва била, као и многе остале словенске насеобине — по мишљењу и Pesty-јеву — бугарска насеобина. Временом се старо становништво испред Турака разбегло на север и у брда, као што то и ови наши католици по предању им учинише, али се они после вратише и подигоше под старим именом на новом месту у близини старога ново село — Крашово. По њему се називаху испрва само као мештани „Крашовани“, па како су се по језику и обичајима разликовали од остале

[1]) У своме поменутом чланку навео сам већ да осим горњих места има Крашована још и у Radna-Lippi и селу Otvas-у, у Királykegye (по Балогу погрешно штампано тамо Király*he*gye) (Königsgnad-у), Karolyfalva (Karlsdorf)-у и у Klopodi-ји, а има их и у српској Ульми до 40 домова.

околине, остаде то име, да им и ту одлику обележи. Тако им пређе у свест да су они као Крашовани засебан народ, који говори засебним језиком крашованским. Тако су то име разнели после са собом и остали њихови сродници, који се расељише из Крашова. На тај начин је по свој прилици припало нашим Крашованима то име, али га званична статистика није усвојила, него их и Fényes 1847., па и Балог данас још зове Хрватима. Да ли пак они припадају Хрватском делу нашега народа, то ће нам најбоље језик показати.

Ја овом приликом о историји Крашована не мислим ништа више казати, него ради осталога упућујем на споменуту студију Др. Љ. Милетића у Јагићеву Archiv-у XXV. 2. св. 1903. год. и свој чланак у Летопису 222. Само ради тачнијега оријентовања према Милетићеву наводу да се Крашовани налазе „Im Oravicaer Bergwerksdistrict“ нека је забележено да се по политичној подели жупаније свих седам крашованских села налазе сада у решичком срезу — „resicai járás“. А за овај мах хоћу да прикажем неке народне обичаје и што-шта из говора наших Крашована у намери да скренем што више пажње на ту нашу браћу а и њихову на нас и заједничку нашу задаћу ради природнога нам зближења узајамног.

Но пре него што пређем на ствар, хоћу са задовољством да исправим један изречени суд по тадањој својој информацији, јер с тим исправком Крашовани само добијају у нашим очима и заслужују још већма да их себи пригрлимо. Место мене говориће Господин Матија Влашић, учитељ у Крашову: „U drugoj pismi ću Vami više pisati, i još Vas moliti, da inako od nas karašani pišete, ne kako je Vam povedal gosp. M., jerbo ne to baš istina, da su oni svi tako jako pijanci i brez moralni; jerbo gospodar M. samo Lupak poznava, a ovi drugi 6 sela ne; t. j. Krassova, Nermeth, Jabalcsa, Klokotics, Vodnik, Ravnik; — Lupačanje istina je da su svi pače pijanci — oni su stražnji“ (последњи) „*karašavci* — ali ovi drugi *ne su*“.

Радо прихваћајући овај исправак знам да ће сваки Србин искрено пожелети, да и Лупачани буду бољи — или нека су чак и сада добри — јер тим ће нам свима бити милији. Међутим овај лош суд о Лупачанима потвр-

диће нам и једна прилика, коју ћу доцније по причању простих људи навести. А овде да надовежем још један угодан исправак.

У примедби уз свој поменути чланак рекох да је најинтелигентнији Крашован до сада исти Г. Матија Влашић, оспособљени учитељ у Крашову, а сада сам дознао од Г. Аниђа, правника у Клужу (сад уредника Трговачких Новина), да се тамо налази и један млад правник родом Крашован, по имену Мартин Филипон, рођен у *Ульми*, сад већ адвокатски кандидат, који се лепо здружио са српском омладином, па по том и у праксу ступио у српску писарницу Др. Косте Хаџије у Вршцу. Нека им је сретно и дај Боже, те се ја тако из дана у дан морао исправљати а све у њихову корист!

II. Народни обичаји у Крашована

У Крашована се поред српскога језика доста верно очували и обичаји Срба сељака, као што су нам у наших писаца познати.[1]) Ти обичаји почињу одма са рођењем, па се ређају до смрти. Као и Србин православни, тако и Крашован држи и каже: „По Бо̑гу пр̑ви је ку̑м“. Крштени кум је и код њих редовно и венчани. Име дају деци по најближем свецу у календару. Најобичнија имена мушка су Крачу̑н,[2]) Мико̀ла, Ми̑ља, Ђу̑рађ, Анту̑н, Марти̑н, Мате̑ј, Пе̑тар, Па̑вел, Андри̑ја, Кр̑ста, Неде̑љка; а женска: Мари̑ја, А̑на, Ли̑на, Ру̑жа, Је̑ла, Ма̄рта, Љу̑ба, Мари̑ка.[3])

Занимало ме да дознам, како проводе момаштво и девојаштво. О томе сам од момака ово сазнао. У свечане и недељне дане на доколици „код цр̑кве или би̑рта и̑ду на̑ игру“. Ту им свира „лафта̑ш“ (Циганин виолиниста). Прво се хватају момци, па „де̑фке“ иду момку. Свирка и игра им је међутим румунска, јер је и свирац им влашки Циганин. Отуда се онда момци најпре хватају у коло, а кад дођу девојке, онда се пуштају и играју у двоје као код Румуна.

---

[1]) Вук Караџић, М. Милићевић, Вук Врчевић и т. д.
[2]) Божић, мађарски — Karácsony.
[3]) „Цу̑кнем те, зе̑м те“ (пољубим те, изем те) — рече уз ово мој казивач: Павел Вака. —

После кола имају момци и девојке „састȁнак“ — „нȁ вечер“. Ту се, рекоше ми, „дȁви сȁ шњом“, а девојка ће обично рећи: „Нȅка, молȉм те, нȅка — да ми не бȕде срамȍта“! Затим после вечере ноћу опет момак изазове девојку, скрију се, „па рȁдиш, шта хȏћеш“ — али ту девојку после не узима за жену. Жену момку бира мȁма и пȅна (отац).

Најзначајнији обичаји су међутим везани за славу домаћу (крсно име), удадбу и женидбу, Ђурђев дан и Ускрс. О тима сам по белешкама рад опширније да проговорим.

1. „Slavanje (slavenje) (praznik)“

(Крсно име, домаћа слава)

„Slavanje“ у Крашована има ове фазе: „nanavečer, naplani, večera и porosi ručak“. Нанавечер је уочи свеца, навечерје: наплани је о свецу у подне (на пола дни — наплани); вечера о свецу у вече; а пороси (по роси?) ручак је сутра дан после свеца, нојутарје.

Ево шта је мени знао о тој слави казати мој намерник: „Кȁд дȏђе онȁ вȅчер (нанавечер) пред (н. пр.) Мартȉна, ми печȅмо колȁчи и ракȉју и ȏнда мȅћемо грȗци (грнце-лонце) на просȉт (ватра). Ȏнда готвȁју (готове) се ту вȁре (варива-јела). У грȗцу ȉма мȅсо од кокȏшке, од овцȇ, капȕста (мађ. káposzta, купус). Печȅњка се мȅтне под „цȁст (вршњак) — у промпȉри (кромпирих) мȅсо свињȅтина, те се пȅче, и сȁло у промпȉри. Мȅтнемо просȉт под цȁст, а цȁст је на кȕки на лȁнцу. — Нȁплани се рȕча. Пр̄во јȅмо резȁци (резанце), пȏсле јȅмо печȅњку, па пȅрка (мȅтне се сȉрање и јȁјца). Седȇ: компȉје за софр̄ом и родȏве. При пȉћу намињȁу свȇцу — да бȕде св. Мартȉну, ȁмен!“

Више о тој слави не сазнадох, а по овоме се види да је она повучена сесвим у дом и без сваке црквене функције. Простом свету пак највећма је привукла пажњу част том приликом, која се је одржала.

2. „Ženitba“

(Свадба, женидба и удадба)

О овоме ми је дошао до руку опширан опис г. Влашићев на мађарском језику, а имам и својих и његових крашованских бележака.

*

Као што сам већ напоменуо, девојку бирају момкУ родитељи (māma и nēna). У „prošnju“ носе „kapȁru“ (дар), ракије и новаца. Кад дођу девојачкој кући, после околишног разговора овако прелазе на ствар: „Znate, što smo došli?“ „Kad mi kažete, znamo“. — Тако почну „turvîn“.[1]) se „turvîne, razgovārau“ — „Se turvînimo, kȁko lâmo tu dēcu“. Кад испросе девојку „pȍsle se upȉšu kod gospodȉna-pōpa. Ȍnda i vîka (navēsti) gospodȉn u cȓkvu“. Навести их тринута овако: „Ženi se poštovani momak N. N., sin N. N-ov, uzima poštovanu devojku N. N. Navešćau se prvi put, 2., 3“.[2]) Кад се у цркви венчају, иду кући и ту „pravc svadbu“. Свадва траје 2, 3 и 5 дана. Први дан је код младе до „ȕzore“, после код старог свата, па код младожење. Прве ноћи не спавају, а узору те ноћи спавају код старога свата: млада, младожења, кум, кума, стари сват, „stara svaja“, два девера (један момачки, један девојачки), „pozvani gošće“, а може доћи свако — ко донесе „čast“ и „dar“, који предајући рекне: „darȕjem mlādu“ — чауш (који носи „steg“ и „navēšća, prikažîva cāst“, „kok“ (кувар) и лафташи. У Карашову иду за чауша само старији, а за младе је срамота; но то чине по другим селима. Девери могу бити и ожењени. Млади су и браћа младожењина „deveri“, а његове сестре зове „sestre“. Младу доведену зову „nevēsta“, а кум зове кумчад — „filjēn“ и “filjēna“.

А сад да пређемо на опис свадбених обичаја, како их је г. Влашић прибрао.

А. Од младожење до невесте

Ретко се догађа — вели — да сам момак бира себи будућу жену, него му је родитељи и блиски рођаци одаберу. Дужност момкова је да са изабраном оде у цркву и пред олтаром изрече свој пристанак на тај избор.

Крашован сматра своју снаху за боље чељаде, које не треба плаћати. Младој невести сви у кући заповедају и она их мора слушати. Боме и нема баш славан живот млада — особито, где је пуна кућа душа. Треба још на-

---

[1]) Место î требало би ^, али штампарија нема.

[2]) У Лушаку нема „poštovana devojka“, само име, јер кад је девојка већ имала порода, онда се не каже „поштована“.

поменути да Крашовани ове дане сматрају за добре: Недељу, Понедељак, Среду и Петак. Само у те дане крштавају децу, почињу важне послове и т. д.

Када су се родитељи дакле одлучили, да ожене сина, разгледају по удавачама и кад им се која допадне, пошаљу њеним родитељима било суседа било кога рођака, да распита: би ли је за њихова сина дали. Ако добију повољан одговор, оде „mama na razgovor“ и после уговора на 4—5 дана иду, да просе девојку. Крашовани већином у зору[1]) иду у просидбу, ретко кад у вече. Народ овај зими рано леже, али већ после поноћи у 1—2 сахата устају нарочито жене и велике девојке, те преду, ткају и везу. Те радове већином у зимске ноћи и обављају.

На просидбу иде младожења, отац му и мати и два три рођака са чутуром замедљане ракије (slätka, žêška rakija), која је скривена и незапушена. Када просци стигну кући девојачкој, младоженьин отац, мати и родови уђу у собу, а младожења остане у кујни и девојка оде к њему. У соби просци не кажу одма, чега ради су дошли, него збијају шалу, околише и тек завијено напоминьу. Н. пр. чули су они да у неких има красних јабука на продај, ови су купци, дошли су да их купе по коју било цену, они ће платити. Девојачки отац ће одговорити да у њих нема таке робе. После таког околишења изађу на среду са правом намером и кажу, да су девојку дошли да купе, и распитују се у њених родитеља, јесу ли је вољни дати за њихова сина. Ови не одговоре одма, него другим разговорима забашурују опет ствар, јер кад би одма одговорили, изгледало би да су једва дочекали просце, а то би било срамота за девојку.

Док се старији тако у соби баве, младенци седе налољу код ватре и разговарају се — о чему, то сам Бог зна и „glavnje“ (паньеви и цепанице), које горе и слушају их.

Када девојачки родитељи даду повољан одговор, онда дозову и младенце унутра. Најпре девојачки отац запита кћер, је ли рада удати се за момка. Девојка на то одговори: „Aku mama i nena hoće, ondak i ja hoću“. Исто

[1]) „nzore, poravnni“.

тако испитује и свекар свога сина, а момак исто онако одговара као и девојка. Сада изваде просци сакривену чутуру, понуде девојачке родитеље или измешају ракију са домаћиновом и сви се часте, што су срећно свршили посао; хвале Бога, што је родитељима подарио милост, да тај дан дочекају и нијју за срећу младенцима.[1])

Сада се даје „karā̆ra“. То овако бива: Просци — осим младожење — баце новац на земљу, богати златан и сребрн, а сиромашни „filĕri“ — али „čist novac“ (1 зл. и 1 ср.) мора бити у „karā̆ri“. „Sad mlada se obrĕka (обрће) na novci za sucam (за сунцем) na desnu stranu, kao sunce da se njejan (њен) muž samo za njom obrĕka“. Тако се обрне трипута. „Sad devka pobere (кўпи) novci, ali ruku zavijenu u maramu, i metne u pazuku (пазухо, недра) novci. Ondak roditelji devke njoj vele: če (да) ne bere novci nego muža. Posli ovo mlada celiva svekru i svekrvi i svim koji su došli da prose cukne (пољуби) ruku i zahvali“. Покупљени новац доноси девојка о свадби своме мужу, јер обично такав новац добије, који се употребљава за украс.

Сад је девојка већ мла̄да. По том и младин отац доноси још ракије, нијју, разговарају се и тек кад се сви добро развеселе, крећу се просци кући. Старији су се сад већ опријатељили и од тад се зову „prijatelji“.

То би била просидба у Крашована.

Готово увек истога дана, кад се деси просидба, оду младенци са очевима и сведоцима свештенику, да се упишу ради навештавања. (У новије доба и у грађанско матрикуларно звање).

После два-три дана по просидби — само у „добар“ дан — оде свекрва к млади, „da kroje darove“. Младина мати изнесе читаву „trubu“ платна, које је сама откала, и скроје куму[2]) кошуљу, старом свату „stan“ — две

---

[1]) Код Милетића, Arch. f. sl. Ph. XXV. стр. 165. та је свадба мало друкчије приказана.

[2]) Као што је напоменуто већ и код Крашована је венчани кум увек и крштени кум младожењин, ако је у животу; ако није онда његов син, јер и у Крашована је кумство наследно. Само онда траже другога крштенога кума, ако крштена деца старога кума помру. А нова кума овако бирају:

Примаља („bā̆ba“ — једна од најстаријих жена у селу и суседству) донесе новорођенче до црквених врата и на улици спусти

поле за кошуљу —, свекру, свекрви, деди, мајци и т. д. такође по кошуљу. Свекрва дâ својој снаси два-три фо-ринта, да купи конаца и „svile“ (вунице) за вез. Од тад млада увелико ради, да посвршава дарове до свадбе, јер и код Крашована је млада дужна да дарује сву родбину младожењину.

Кад се приближи дан свадбе, која се обично у Не-дељу чини, у Среду и Суботу пред ту Недељу иду мла-денци свештенику на хришћанску поуку.

У Среду исте недеље умеси свекрва погачу — још пре подне, „dok ne vrne dan“, коју ће сутра — у Четвр-так — са венцем невестинским[1]) однети млади. У Четвртак пре подне носи свекрва — венац невестински снаси својој — а са њоме иде која блиска рођака, н. пр. кћи јој. Осим венца понесе још („lopatku, kolbasicu, ručaji, rizanci gotovi, luk, papriku, sol u jabuka u pazuku“) — једну суву свињ-ску лопатицу, обарену кобасицу, двоструку воштану све-ћу,[2]) оплетен колач с тканицом (kanica) — који млада о свадби носи на руци —, умешене резанце, лука, паприке и соли и у недрима једну јабуку за младу, а на погачи још три струка позлаћена шимшира („foljofija“).

Та јела метне свекрва у „trpeznik“, који се не сме свезати него само приденути (iglami zahvaćeno), а с њиме заједно у свакој руци понесе по незапушену чутуру ра-кије. Када свекрва полази од куће са венцем, пукну је-даред из пушке и у исти мах крене се и девер ка куму са („lagijom“) чутуром и колачем, да га позове да у Не-дељу венча младенце.

Свекрву и рођаку с њоме са великом свечаношћу (paradijom) дочекају родитељи девојачки. Ту је пуцњаве

га на земљу. Тада поиздаље заклоњена пази на новорођенче, док когод туда не прође. Кад ко прође и смотри дете у повоју, одма му прође, узме га у крило, а и бабица прође њему и позове га, да се прими да кумује детету. Овај то одма и прихвати, уђу у цркву и крсте дете. Нови кум постане од тад кумом целе породице.

[1]) Невестински венац купују у трговини и то у Крашову бео, а у осталим селима црвен.

[2]) Двострука та воштаница има важну улогу о свадби, а обично је домаћи производ. „Sveća je dvojica, da su si dragi, da imaju *detcu*, jerbo kad promene, nemaju“.

и свирке довољане. Оно, што је са собом донела, метне на сто; што није скувано („vareno“), изда у кујну, да се скува, а остало покрије и остави.

Кад се то збило, доведу једног дечка од 5—7 година, који узме у руку врбов прутић. Тим врбовим прутом извади дечко венац из „trpeznika“ и тако га метне невести на главу. Голом („pustom“) руком се не сме, јер није добро. А зато узимају врбов прут, да невести све расте као врба. Тада наките невесту као о свадби, на главу јој метну и „salbu“ — панизан новац за украс главе — и цвеће и посаде је између свекрве и рођаке јој. За то време је зготовљен и ручак. Пре него што приступе ручку, свекрва открије погачу, а на овој је у среди направљена ружа. Девојачки родитељи упозоре свекрву на ту ружу, а то значи, да треба да је покрије новцима. Свекрва стави на њу два-три форинта, док пријатељи не рекну да је доста. Тај новац узме млада и метне у недра. Ако су „taleri, taljiri“ — новац, којим се Крашованке китe, употреби их за украс, а ако је ситан новац, употреби га за опрему дарова. Ружа на погачи треба да је од теста тако направљена, да не ушада јако у очи.

После овога ручају. За време ручка пију ракију и Циганин свира, а по том и играју мало.

Кад се свекрва већ крене кући, износи младина мати дарове за њу. Дарови су: „dve krpe (мараме) bele, dvoje kanice (тканице, појас), dvoja objala (два пара обојака) — *srpska* (црвени) i bela“. То све послажу на рамена гошћама, а уз то на једном тањиру поређају од сваког сувог јела по комад, на ту метну и „ležici“ (лажицу, кашику), којом је јела млада, те то све однесу младожењи, да и он једе истом лажицом што од доброг ручка. Са тим даровима упути се свекрва кући, а сви је домаћи прате до крај улице. Тако иду, застају, љубе се, мушкарци подвикују, Циганин свира и с кимгод се сретну, понуде га ракијом. Кад тако после застајкивања на сваких десет корачи стигну до крај улице, ту се напослетку ижљубе и опросте. Тако проведу до вечери у Четвртак.

Истога дана, као што је већ речено, оде и девер (младожењин) куму са „lagijom“ (легијом). У легији има ово: један оплетен колач везан једним крајем тканице (у

ужем смислу „lagija“), а другим крајем тканице омотано је једно буренце пуно замедљане ракије. Кум мора у колач да забоде новац, ситан и „čist“.

Милетић је по причању простих људи о овом чину још и ово забележио:[1]) „Ònda u četvȑtak ljàmo da pùstimo lagìju — kod kùma, i kum tàmo dà rùčak ònomu dèveru. — A òvi stàri u četvȑtak ìdu da čìne spràvdu, i mladožènja ìde. Ì tàko dète da dèfki jàblku i u jàblki nòfci i joj mètne u pàzuhu pred nàmi svìmi. Òndak mi nji vìše ne vìdimo — mlàda i mladožènja ìdu u drùgu kamàru, a gòsti si pìju, a onì su tàmo bàska. Ìgramo i vesèlimo se, pijèmo — to se zvè *spràvda*.“

Са истом легијом позива девер до Суботе све родове младожењине у сватове. Позивајући овако говори: „Dobra volja od N. N.“ (домаћина) и пружи им ракију и каже, кад ће бити сватови. Ко хоће, напије се, а ко неће, немора пити.

Исто тако позива и младин девер њезину родбину, али он носи са собом само окићену чутуру.

У Суботу увече шију „steg-stegne“ код младожењине куће. При томе је главни учесник стари сват.[2]) Пре него што он дође, покрију сто (sofru) „trpeznikom“ и на среду ставе велики колач и бакарни котао са ракијом, под сто такође на среду у котарици метну разна семења: жита, кукуруза, кудељна семена, пасуља и т. д. Кад дође стари сват, позову ближње суседе и све другове („fotlеji“) младожењине на вечеру. Пре вечере сашију „steg“ (заставу, барјак). То бива овако:

Искупи се много малих девојака и један дечко и ови навежу много китица — „kitka“ — од шимшира. Тада стари сват узме мотку (tojku-tojagu), на врх јој надене једну јабуку, у јабуку забоде сребрн новац, а уз њу причврсти китицу шимшира. Затим чауш („čauš“) ухвати за други крај мотке, а стари сват узме повећу мараму и стане је пришивати на мотку; али одма на почетку ушије и мало „sala“[3]) — масти — увијено у папир и онда

---

[1]) Знак ` означује само место нагласка.

[2]) Стари сват је обично ко од ближих рођака младожењиних.

[3]) Тим салом је после, држе, добро да се намажу она говеда, која се потерају на „trg“, јер се онда продају „као масна“; а кад

настави шити до краја мотке ушивајући местимице по китицу шимшира, што су га деца спремила. Затим од краја „stega“ па до другога краја мотке омотају цело држаље тканицом. Кад то сврше, „čauš“ подигне „steg“ у вис. трипута оптрчи с њиме, подвикује и игра, док му стари сват не каже да је доста. За све време „sviri laftaš“. Потом „metnu steg nad sofru na klin, pak jedu večeru. Gošće su bližnji komšije i sakupeni fofleji, jerbo se ovo (m!) prigodobom oprašća mladoženja od fofleji“. На ту вечеру се искуне и све званице осим кума — т. ј. stari svat, dever, čauš и два-три hukača (подвикивача, пустосвата). За вечеру се приправи: „paktija“ — питија, паче — и кисели купус са сувим месом и кобасицама; а за то време стари сват навађује ракијом, те се тек око поноћи разилазе дома (doma).

Истога вечера код младе нема никаква весеља; само спреме собу за сутрашњу свадбу. По целој соби около понамештају столове а поред њих клупе, за гредице причврсте неколико окићених јелки („čer“), а на зидове ланчиће од шарена папира. Осим тога спреме јела, која су потребна за сутрашњу част. Преко поћи се на столу у соби, где ће бити част, намести невести постеља, у којој ће ту ноћ преспавати. На оном месту, где ће кум седети, спреми се ложница, под главу се метне све одело, што ће чевеста на венчању обући, па и сва јој прћија: „ćilim, kučma (огртач од кише) и haljina (простирач).“ Све је то од чисте вуне зготовљено.

Исто тако као невести спреми се код младожење — кад се гости око поноћи разиђу — на „sofri“ на сред собе и њему постеља, где тада преноћи. И ту се мење све одело, које ће он на венчању обући.

У Недељу, на дан свадбе, урани свекрва и при оној свећи, коју је носила са венцем ка млади, обуче и нареди („prīšenja“) младожењу, а за то време „pod oblukam (прозором) sviri ciganin zornjaču“ (будилницу). Затим свекрва

млада њим намаже своју косу, цео свет гледа на њу као на „steg“. На исто тако је добро да се млада после повезује марамом са „stega“, да буде увек она прва, напред — као „steg“.

са мало хлеба[1]) угаси свећу и оде невести, коју исто тако при тој свећи обуче у две кошуље.

Око 6 часова ујутру оде младожења невести и заједно иду у цркву, да се исповеде и причесте. После „sv. ispoved“ обоје оду невестиној кући и ту из једног тањира једу млека,[2]) сира и меда. Тада младожења оде сам кући.

Док се младенци баве на исповеди, дотле девери и чауш са свирачима оду по старога свата, да дође на доручак и ту дочека младожењу са исповеди. Кад се сви — осим кума и невесте — искупе, крену се на венчање, (најпре на грађанско, а после у цркву). Стари сват, девери и чауш посе по отворену чутуру са ракијом. Чауш иде напред са „stegom“, а стари сват за њим кријући под „kužuvam“ (кожухом) један оплетен колач, па кад изађе на двориште („obor“), подигне га у вис, а сватови сви навале („sunu“) око њега, да откину по комад од кодача „i za njima fukaju (бацају) drobnu hranu“. „Ovo je *drzarica*“. А чини се тако тога ради, да би се — као што се о колач грабе — тако грабили младенци једно о друго, а што би потерали на трг, да би се купци о то грабили, као свати о колач — „kako se sunu za kolač, tako za mladi, za dragost i za trg“. „Drobnu hranu“ пак зато бацају за сватовима, „da su srećni i plodni što rade“.

Сватови иду у цркву овим редом: напред чауш са стегом у руци, а на рамену на буздовану („boti“) носи торбу, у којој је један колач, кобасица, сува лопатица и чутура; за њим иду два-три „hukači“, за овима оба девера, за њима стари сват са младожењом, напослетку свирачи.

Невеста од своје куће сама иде на венчање и понесе у недрима скривен „čokanak“ замеђљане ракије. Ово не сме никако дати из руку, јер ако јој отму, мора откупити — н. пр. играњем, а девери буду кажњени тиме, што морају н. пр. са котлом на глави играти. Кад стигне невеста, оду сви на грађанско венчање, а дотле кум исто онако, као невеста, сам оде у цркву. После грађанског венчања

---

[1]) „Sveća nije slobodno da pustom rukom ugase nego sas malkom pitom“.

[2]) „Mleko ili sirenje, da su bela detca“, а меда, да су слатки једно другоме.

обави се у цркви, *увек после велике мисе*, црквени обред венчања, на коме су само младенци, кум и стари сват, а остали се баве пред црквом на улици, где се за то време игра и весели.

За време венчања труди се невеста да стане на ногу младожењи. Тиме је рада да она завлада над њим у кући. „Gazi koi može ponapred“.

После венчања цели сватови оду кући невестиној и то овим редом: напред чауш са стегом и торбом, за њим хукачи, за овима међу деверима невеста, а за њима између кума и старога свата младожења, завршују пак поворку опет Цигани свирачи. Прођу ли тако поред куће каква добра познаника или рођака, ови изађу пред њих са чутурама, а жене са чоканцима, наздраве им и понуде их ракијом. Исто тако и сватн њих нуде. Сада и невеста извади свој „čokanak“, и она нуди медљаницом, али ко се ње напије, мора и да плати за то — обично ситна новца. Од тад невеста и не крије више свој „čokanak“, него га носи у руци покривено рупцем.

Код Милетића има и за повратак из цркве интересантан варијанат[1]), а по г. Влашићу тај повратак овако бива:

Кад сватови стигну кући, домаћи их дочекају исто тако са чутуром и чоканцима и поздраве их. Затим кум и стари сват са младожењом уђу у собу и посаде се у прочеље тако, да кум дође с десне, стари сват с леве стране, а младожења међу њих у средy. Док невеста не добије „krpu“ (повезачу), дотле младожења мора непрестано тако да седи. Невеста, девери, хукачи и чауш са свирачима застану у дворишту и кажу: „će oni valjda da su pogrišili put. Mlugu tu govore šalne stvari“. Хоће да оду, а домаћи их задржавају и иште невесту „dok deveri kažu, će oni ondak *ću* dati njim mlade, dok toliko i toliko

[1]) „Kad su se vènčali, ònda mlàda ìde nàpred. Kakò izléznu iz cŕkve, mláda hajd bežì sàma dòma. Kad dòma stignu, ònda dèveri i čàus, što nòsi steg: „tràg ot lisìce smò nàsli, pa smo došli tu.“ По томе улазе у собу кум, стари сват и младожења, а девери вребају лисицу, која је дотле на тавану, па је после продају. Тек онда уђу и они: „Kùme, *àvo* nàša lisìca — vikàu dèveri kùmu — smo u nàšli“. „Pa si ona cùkne kùmu rùku i stàromu svàtu i svàko joj da kràjcar“.

hiljade dadu (hiljade su krajcari). Kućani dadu novci t. j. fuče na zemlju, mlada beruč novci ulazi u sobi; posli poigraju malko. Posli igre izlezne mlada prid vrata, jerbo ona mora tamo sedeti i gošće privatiti".

„Svaki gost koj dojde mora od mlade primiti malena čokanka s kojim njega nazdravi i njoj niki krajcar daje". Док не добије крпу, „u ruku", а после „на крпи". „Svaki pozvat gost donese kod devke kulač, tiganci, grofne, suho meso ili kokoš i maramu ili krpu (овде комад платна за кошуљу) i kecu (прегачу — поле за сукњу), bližnji rod čer (окићену јелку)". Мушкарци долазе са чутуром, а женске са чокањком. Кад предају млади новац, обично кажу: „Ja ti davam malko, Bog da ti da mlogo". Том приликом невеста пољуби госта у руку и захвали му. Потом се девери са гостима узајамно нуде ракијом из чутура. Кроз ту процедуру мора сваки гост да прође, јер иначе га непуштају у собу.

Кад гост уђе у собу, иде управо куму, пружи му чутуру, а кум њему чашу ракије и поздраве се овим речима: „Da ste živizdravi!", напију се наздрављене ракије и гост онда тако редом поздравља све сватe, па седне на место, које му одреди чауш. Кад гост седне, чауш залупа буздованом о сто или слеме и прикаже госта и част му „s ovima rečima: Hvala Bogu! što govorila naša N. н. пр. Marika или Katalina (невеста по имену) od mala do velika,[1]) da si raste i da si doraste i da si dočeka svoju radost na radosti. Oni meni, ja *ću* njim zavrnuti, kad Bog da. A sad da vidimo, čija najlepa čast!" Гост одговара н. пр. „Gdegdo (гдегод) je striča (стриц)." На то сви повичу: „Hvala velika, da su živizdravi!"

Међутим се спрема ручак, који почиње у 2—3 сата после подне. На ручак долази мање позваних гостију, а цела поворка се тек увече искупи. За ручак „naplani se dobiju žeška (врела) jela. Jela su ovo: Čorba sas rizanci, meso sas sosom, sarma (са кобасицом), pečenje meso (pečenka ispod casta) (испод вршњака печена свињетина са кртолом) са цвеклом или киселим краставцима и паприком, затим

[1]) Г. Влашић то преводи са „kicsiny korától felnött koráig" — од малена до одрасла доба.

теста: grofne, perka (гибаница или лепиња са сиром печена), tiganci“ (сиром надевени у масти пржени колачи) и „kuglof“.

Пре него што приступе ручку, сви устану, чауш на једној лопачици донесе угљевља, поспе га *тамјаном*, *пре-кади* сто и стане се молити Богу, а с њиме заједно се гласно моле сви сватови. Иза молитве сви опет поседају. Чауш добије од кума чашу ракије и овако наздрави: „Ova čaša Gospodinu Bogu i ovim dvijam mladim za zdravlje što su se stavili (саставили-здружили).“ Затим наставља здравице: „Ona čaša bila Gospodinu Bogu и т. д.“, те их ређа свима угледнијим сватима и домаћима. Међутим се ређају јела и руча се. Млада са деверима за то време руча напољу, у кухињи.

Ручак траје до 5 сати после подне. Гости из места, који су били на ручку, не остају на вечеру, него само страни. У сумрак се купе оне званице, које су одредиле да дођу на вечеру и да се проведу целу ноћ. Ови гости исто тако доносе част („čast“), као и они у подне. И та се „čast“ исто тако приказује као и она.

Пре вечере гости пију, играју и певају. И о вечери је пред старим сватом пун котао ракије и „da su čaše pune, nosi brigu stari svat. Večera se dobije posli polnoća. Večera sastoji samo od studena jela. U komori saseku meso ovče, pileža i svinsko. Nameću na jedan tanjirak od svake fele jedno parče meso, tiganci, perke. Pitu podele svakomu belu i crnu. Svaki gost si dobije ovak jedan tanjirak, a na sofru više šolice stlačkam (хрепа). Svaki si izjede, što njemu drago“. Код имућнијих сваки гост добије још и нож и виљушку („viljogu“), а код сиромашних једу виљушком праоца нашега Адама. Пре но што приступе вечери, моле се Богу, као и о ручку.[1])

После вечере сватови опет пију, певају и играју „do u ponedelnik uzore“, а узору настаје „oproštaj-blagosov“. То овако бива:

Чауш залупа буздованом по столу и стане говорити: „Hvala Bogu! Što govorila naša — Marika —, Boga mo-

[1]) А за време целе свадбе мушкарци не скидају шешире с главе. То, веле, зато чине „da detca ne budu ćelava“. Прост разлог би био зато, што не би имали где да оставе шешире.

lila od mala do velika, si je dočekala svoju radost na radosti. A sad imamo da si pomolimo jednoga N., dragoga N. (кума по имену), da nim da blagosov; če kad on nim da na *ovim* času, ondak i Bog *la* (ће) da nim da. Šta veliš, kume?“ На то кум одговори: „Božja da bude!“ Сад чауш понови исте речи, а кум подругипут одговори: „Da jim Bog da život i zdravlje!“

Тако онда чауш редом моли благослов од старога свата, оца, матере, браће и сестара и т. д. У одговору свако намени младенцима какву лепу жељу. После сваког благослова „hukači“ подвикују, а сватови пију. Том приликом ради шале родитељи и својта обично пребацују невести по нешто, што их кадгод није послушала и онда чауш мора целу своју лекцију толико пута поново да изговори. Кад н. пр. чауш заврши и каже: „Šta veliš, mamo?“, мати одговори: „Mama ošla na vodu.“ Сада чауш понови: „Sad smo umolili Boga, kuma, stari svat; sad da pomolimo mamu da se mane od te vode, donesti će čauš vodu na boti (буздовану). A sad da vidimo, šta veliš, mamo?“ На то „mama *reče*:“ „Da jim da Bog život i zdravlje, da su bogati kakon jesen i dragi kakon proletje!“ „Kad ovo čuju, svi ćapaju u ruke i deveri hukaju i svi ukućani“.

За време свега благосиљања младожења и невеста стоје пред столом наспрам кума, а у старих Крашована је код невестине куће невеста клечала, а младожења стојао иза ње и држао руке на раменима јој; тако исто је код младоженьине куће младожења клечао, а невеста стојала иза њега.

„*Oproštaj i blagosov*“ чауш обично овако завршује: „Što lamo sad kumo? Svi koji su ostali lamo da sakupimo u jednu vreću“. На то сви одговоре: „Da jim da Bog svim zdravlje!“

„Posli za ovem obkole igrajuć sofru i pojde“ кум, младожења и стари сват напред, за њима међу деверима млада, хукачи, чауш и свирачи „kod starog svata na spanje“.[1])

---

[1]) Том приликом добије невеста „čer“, украшену јелку, коју у рукама понесе, а девери упрте на леђа сву невестину прћију: „ćilim, kučmu“ и „haljinu“. Кад изађу из собе „zaviju deveri ćilimom mladu, da detca liči na muža, natrag da ne gledi“. За време хода

Б. Код старога свата

Кад сватови стигну старом свату, разместе се да спавају. „Mlada spi s jednom ženskom osobom. Mladoženja spi sas kumam“. А остали спавају, где ко места дохвати на земљи.

„Stari svat daje“ доручак и „ručak“. Доручак је: „samo rasol kolbasicom i rebro, pita. Naplani *ručak lep kao na slavenju*. Gošće si nazve stari svat, koji on hoće. Darove se ne nose“. На овај ручак дође и кума. „Kumu dovedu sas svirci kod starog svata“ један девер и чауш. „Kume svojak (пакет) donese čauš na boti: dva kolača i jednu lopatku i kokošku“. Ту част понесу после младожењиној кући.

„Posli ručka dojde svatba kod mladoženja. Putem svi dobri poznati, što su pored puta, izleznu čuturami, flaškami punemi, da nazdrave svadbu i svudi pucaju“.

В. Код младожење

Кад стигну тако младожењиној кући, „kum, kuma i stari svat ulazi u sobu, mladoženja, mlada i deveri *sude* na dvoru, dok kupe mladu. Posli uvati mladoženja mladu za ruku i uvede u svoj dom“. На другим местима свекрва опаше младожењу и невесту једном „kanicom“ и тако их уведе у собу. „Kad *ulazila* mlada u sobu, pored *pečke* je jedan mali stol (столица, столац) sas haljinom pokriven, na *ovog* sedne mlada. Mladoženja na nožu (или vretenu) fuka mladi krpu na glavu. Ona opudja do tri put. Posli uzme jedno malo mužko dete (од 6—7 година) u krilo i onaj kolač, što je mladi na ruki sas kanicom, metne ditetu na ruki. Posli cukne ditece i izlezne na dvor, da privatje goštje, još sas deveri“.

Гости исто онако долазе и пролазе, као и код невестине куће. Сваки мора донети „čast“, коју чауш прикаже, само што овде увек младожењино име наводи. Онако исто и гости поздрављају и сад кума, старог свата и т. д.

невеста не гледа на земљу, него броји димњаке на кућама, куд пролазе, док се не спотакне или не погледа на земљу. То опет за то чини, јер кажу, колико димњака набројиш, толико јој година неће досађивати деца.

„Okol 9 sata ode svirac sas deveram i čaušam za *drzari* (девојачки родитељи — похоћани, погачари!). Ovi donesu u disazi i tranjeslu (торбе) darove". „Kad ulaze u sobu, idu prid kuma, pitaju — oni su putnici, čuli su da tu je dobra vodenica — la da mogu da pofriško melju. Se pogadjaju za vamu, koliko da *du* (колико ујма да даду), a oni odgovore: puni došli, letni (празни) mogu vrnuti. Oni se čine, če la da se vrnu. Ondak deveri uhvate za disazi i ne dadu, dok posli metnu disazi na klin — kad jest aku ne pored nji — i sednu za sofru. Drzari metnu za sofru obrnuti k snca (сунцу)".

„Posli je večera — isto tako kao kod mlade. Posli večere se dele darove. Prvi dar je božji (само речима се каже), drugi" добије „kum", па онда редом: „kuma, stari svat, nena, mama i t. d." Сви позвати гости добију дар, па и Цигани свирачи по „krpu".

Дељење дарова овако бива: Невестина мати узме предá се дисаге и трањесла са даровима и каже чаушу да почне приказивање. Чауш на то залупа буздованом и говори: „Hvala Bogu! što govorila naša — Katalina — od mala do velika, daj njoj Bože da si raste i doraste, da si dočeka svoj radost na radosti, da si podaruje jednoga kuma. Sad da vidimo, čije najlep dar!" Posli reče mama: „Gdegod je kum i kuma" — i hodma pruži kumu košulju i kumi krpu. Svi odgovoraju: „Hvala velika, da si živizdrava, mamo!" Posli ovog huknu deveri". За кумом добију дарове „baba, stari svat, mama, nena, (bujca?) и т. д.

Тако се изређа дељење дарова свима, којима су намењени. А што остане, то пуница са дисазима заједно да зету — обично остане један пар одела за њега.

Ако је имућна кућа и кум у стању, онда „реče kum: „Čauš, dalje! da si mlada daruje". Svi darove metnu prid deveri, a novci na gušu mladi". Невести дају: кум обично лепу мараму, а домаћи одело — кошуље, кеце и наките у новцу.

Кад се разделе дарови, „drzari" оду кући, а потом настаје дељење благослова младожењи, што исто онако бива, као и код невесте.

После тога се настави играње и весеље. Док се сватови тако још веселе, „jedan dever i mama pripravc za

spanje“. Кад је ложница на тавану готова, разилазе се сви сватови. Тада „mlada sobuje (изује) mladoženju, a mladoženja mladu i mladi kiku svu sopletu (расплету), da ne ništa povezano, da ima deteu. Posli za ovem mladi povale (младенце сведу)“.

Кад млада изује младожењи десну чизму, замахне њом, као да ће да га удари. То зато чини, да би га ставила под папучу.

„Rano kad se dignu, mladi pokriju glavu sas maramom, dok turi (уђе) u sobu. Hodma sedne na stol i muž sas jednim punim vrtenam razdeli kiku na glavi. Posli ženu (?) nju očešu i metnu njoj krpu na glavu“. Или кад жене свршe чешљање, онда јој младожења стави „krpu“ на главу. Дотле „deveri imaju brigu da ukradu nešto od mlade, jerbo s ovim si steku neki krajcara i ovo ukradjeno mora mladoženja odkupiti — venac, salbu, taljeri“.

„Kad je mlada uvijena, mora sobu pomesti i mora jednu jako tvrdu korku izesti, da detca dobri zubi imaju“. А чини се то и тога ради, да невеста научи штедети и са најмањим да буде задовољна у свом новом дому — ма и корице купила са земље, па јела.

Г. Пољивање воде на броду

„Posli, kad je mlada izmela sobu, idu da proljivaju vodu na brod. Čauš nosi na boti šefelj letan. Kad stignu kod reke, projdu na onu srtanu, da mogu s licam obrnuti k istoku biti. Prvi red lelje sbukaram (бокалом) vodu mlada mladoženji do tri put. Treći put ima brigu mladoženja da se obriše mladi o pole (од кошуље)“. Младенци том приликом обично заваравају једно друго. Младожења први и други пут, кад хоће невеста да му полије, „stavi ruke i rastavi“ т. ј. састави руке у прегршт, а кад се вода примакне, растави их и вода се пролије на земљу. Трећи пут ухвати брзо воду и јури за младом, да обрише руке о њене „pole“. Но она му обично умакне.

„Isto ovako mora i mladoženja mladi“ т. ј. поливати. „Koj obriše, taj je podrago ljuban“ — т. ј. тога више воле.[1])

[1]) Отуда долази поруга, коју кажу једно другом мушко и женско: „Obrišem si ruke u tebe, ja si nadjem *boljeg*, *bolju!*“

После тога „mladoženja drži na vrh nogi (čižmi) šefelj, a mlada vaće vodu. Kad ga naplni, mladoženja koliko god može upudi sefelj u vodu. Ondak mora čauš ubuven ulaziti u vodu, da izvadi šefelj. Dvaput upudi, treći put ne. Samo se napuni šefelj s vodom, mlada iz pazuke uzme čist novac i metne u šefelj. Posli čauš uzme šefelj na glavu i nosi doma, a svirac sviri i popeva“. Тако се врате кући.

Д. Рашивање стега

Истога дана пре подне рашивају и стег. „Pridplani — okol 9 sati — dojde stari svat, da rašiju steg. Lagiju (kolač) saseku i metnu u čorbu (poljevka), jabałku podele svakomu nešto, isto tako i salo. Maramu mora da nosi mlada, da je sve ona prva — kao steg. Posli čine lep ručak, žeško. Kod siromašnog čovika je sad svršena svatba. Imućan čovik dalje drži“.

Ђ. Испраћање кума и старог свата

У Уторак „stari svat sidi od ručka do večere. Za večeru dovedu kuma, kumu, prijatelje i komšije. Posli jedu večeru (suho) i malo igraju“. Кумин „kolač promene — onog ozgora, dolnjeg ne — lopatku pak promene i dadu još sve ponešto, što bilo na svatbi, kumi. Ovo uzme čauš na botu i nosi kumi doma. Mlada, mladoženja, deveri, Cigane provedu kuma do doma u sobu. Kod nji poigraju i posli odu si svadbaši doma. Posi provode starog svata. Posli jedu večeru domacinci i nastojnici“.

Тиме је завршена свадба.

Е. Сечење преслице и прво гостовање.

У Четвртак иду младенци у шуму, да одсеку млади преслицу, а у „dojduću nedelju idu mladi kod devke mame na ručak“. Το се зове „oprvančinje“ — прво гостовање.

(Свршиће се.)

НА ИЗВОРУ КЛИТУМНА

Џозуѐ Кардучи

Са брда јоште, што но се таласа
с јасена мрких жаморећих вјетром,
и на далеко мирис шаље горских
кадуља и вр'јеска,

у предвечерје влажно, о Клитумне,
салазе теби б'јела крда: пастир
умбријски овцу у твом валу куша,
док прама њему

од б'јелог њедра кршне мајке, која
пред кућом сједи боса и попјева,
облано лишце одојче окреће
те му се смијеши:

забринут отац, заогрнут руном
ко Фауни древни, кола рáвна шара
и снагом кроти непокорну снагу
говеда орних,

говеда орних, широкијех прса,
ко снијег б'јелих, поносних рогова,
погледа мирног, што но благом бјеху
Виргилу мила.

Густи међутим облаци се купе
над Апенином; с околних планина
велика, у свом зеленилу вјечном,
Умбрија гледа.

Слава ти Умбријо, слава ти Клитумне,
божанска ријеко! Осјећам у срцу
Итал'ју древну, око жарког чела
богове њене.

Ко на те, р'јеко, хлад натјера густи
јадике дрва? Скршила т' олуја
са Апенина, слава биљко мила
мекоме добу!

Ту нека цичи, пркоси, нек жамор
скровитих прича разноси у мају
црника бујна, којој се уз дебло
млад бршљан вије.

Ту око р'јеке свете, попут будних
дивова, нека чемпреси се дижу,
а у том хладу ти удесне пјевај,
Клитумне, пјесме.

Ти, који царства три преживје, кажи,
како је Умбар, страшан на мегдану,
подлего лаком копљанику, те је
Етрурска никла.

Кажи нам, како с високог Цимина
Кроз сродна села дивским кроком сађе
Градивус онда, те вјечитог Рима
постави циље.

Али ти, боже заједнички, сложи
побијеђене и побједоносце
те, када рикну гром пунијског бјеса
са Тразимена.

Клик твојих шиљка планинским одјеком
разнесе труба наоколо широм:
„Ej ти, што во́ле код Меван'је пасеш,
„обвите маглом,

„И ти, што њиве равне ореш л'јевом
„обалом Нара, ти што гору сјечеш
„поврх Сполета, ти што пир пирујеш
„у бојном Тоду,

„остави вола, плуг на њиви пусти,
„остави гору још не посјечену,
„остави љубу још не обљубљену
„ту пред олтаром,

„и трчи, трчи, хитај! стр'јелом љутом,
„топузом, копљем и убојним мачем
„хитај, пријети огњишту нам светом
„Ханибал страшни!“

Ох, како благом зраком засја сунце
над овим брдим домовине наше,
кад са Сполета високога виђе
у дивљем бјегу

огромне Мауре, црне коњанике,
гоњене бјесно са облаком густим
жељеза љутог те с' заори славна
побједе пјесма!

А сад све шути. У потоку бистром
лагано гледам протичућу воду,
како са лаким кључем колут ствара
на површини,

А тамо у дну шумица се смјеши
и гране пружа, ко у загрљају
да се диаспар раскошноме љуби
са аметистом.

И росно цвјеће, као од зафира
алемов бљесак на сунцу одбија
и хладно блиста, на мук мртви зовућ
зеленог краја.

На подножју је брда и у хладу
храстова дрвља твоје пјесме врело,
Итал'јо моја; ту живљаху виле,
ту бје им легло.

Из плавих вала у копренам меким
исходе тихо и по љетној ноћи
дозивљу смеће са планине сестре
у своје коло,

и коло воде под мјесечним бљеском,
тананим гласом цјевајући љубав
вјечнога Јана, како се распламти
за Камезеном.

Он вјечни бог а она смртна дјева!
Апенин бје им одар, облак зави
загрљај жарки из ког на свјет дође
италски народ.

А сад све шути, самотни Клитумне,
од твојих храма још се један диже
сами, ал у њем не штује се више
твоје божанство.

Побједе знаке дједовским храмовма
не вуку више орошени твојом
бикови капљом, сада више нема
побједе римске.

Побједе неста, рибокоси од кад
муж Галилејац на Каптол се попе,
и крст свој на Рим баци, те му рече:
носи га, робуј!

Збјегоше виле у дубине р'јека,
да тајно плачу л'јепо прошло доба,
ко облак штоно вјетром растјерани
бјежи к планини,

кад нека чудна, тиха чета прође
кроз пусте храме, кроз срушене тр'јеме,
мантијам црним огрнута, тужне
пјевајућ псалме,

и поврх њива, људским радом плодних,
и дола царства, успомена пуних,
начини пустош а ту пустош назва
царством небеским.

Отеше плугу уносном раднике,
оцима дјецу а љубама војне,
и свуд, ђе сунце благословом сјаше,
дапе проклество.

Проклество раду бујнога живота,
проклество дјелим љубави, милоште,
желећи само да кроз патњу споје
себе са богом:

и покајничком расточени муком
од свог пропела несретници моле,
поноса људског стидни, да од људи
презрени буду.

Сад здраво, људска поносита душо
слободна, свјетла, на обалом диж' се
Тибера светог! Тамно прође доба,
устани, царствуј!

А ти, Итал'јо, неисцрпна мајко
поносне стоке, богатих говеда,
убојних хата, штоно пољем ржу,
жељни мегдана,

Итал'јо, мајко б'јела жита, бујне
винове лозе, вјечитих закона
и умјетности, које живот сладе,
кличем ти, слава!

Ви брда, шуме, потоци и р'јеке
зелене Умбрије, поздрављајте пјесму:
нестаје тмине, човјечанству свиће
напретка доба!

с талијанског **Бошко Десница.**

„ИЗ МОГА КРАЈА“

Од

Бориса Станковића

IV.

Баба Стана.

I.

То је била чувена и једина праља, која је од увек прала странце из тога краја и из тих ханова, фуруна, ашчијница. Сви су они били већином Грци, Цинцари. Она их је прала од реда, како газде и њихове слуге, тако и путнике, који би падали на конак и ту по неколико дана одседали, да се одморе, оперу, очисте и опет даље крену на пут.

За њу се није знало одакле је и чија је. Знала се само као таква: стара, погрбљена, са сувише дугачким рукама, забрађена новом великом жутом шамијом; у такође новој широкој антерији, која се за њом вукла; и са оном њеном, у оној правој широкој улици, старом, сниском кућицом, која се још одовуд црнила и у коју је она одлазила свако вече, једва вукући за собом те велике завежљаје и бошче прљава веша.

Као за све, тако и за њу се говорило: да је прво била слушкиња; да је, као све друге, тако и она била упропашћена од слугу — а за њу се говорило да је од самога газде — јер је била толико лепа и млада —; да

после, када је остала трудна и када хтела да роди, газда отерао од куће и онда она овамо сишла и почела да пере те странце и да се вића по том крају.

Била млада, лепа и тек, као свака, после првог порођаја, сасвим развијена, а пошто доста зарађивала од прања тих странаца, увек раскошно обучена.

И тада, када била сасвим стара, још се памтило њено пекадашње ношење. Знали се њени минтани, од џумбасме, од свиле. Око паса и прсију тесни — да пукну, а рукави им широки и, да би се што више видела њена пуна обла рука, чак горе, до лаката, кратко закопчани. Дугачке и тешке јој шалваре никада јој нису биле добро стегнуте, чврсто опасане; већ овлаш, тако да се једва држале, једва јој висиле о куковима, те јој увек између њих и минтана било, за читаву шаку, голе кошуље, кроз коју се видео њен развијен, једар стас.

Увек закићена цвећем, и то много, утрпано; у тим њеним такође новим хаљинама а све од јасних отворених боја, да чим би се појавила, још с краја улице или чаршије, одмах би се видела.

Увек, чим би се појавила, још из далека видело би се њено црпурасто лице и округлине јој од очију и влажних уста. Не гледајући ни у кога, већ као у инат, бесно иде, крши се, шушти, забаца рамена и лактове. О њој се свашта говорило. За некад богате неке Грке и Цинцаре из тога краја, а тада сасвим већ осиротеле и остареле, говорило се, да је то због ње. Она сишла овамо, почела да се вића, и отада они почели да пропадају. За сваки нестанак новца коме путнику у ком од тих хапова или механа. говорило се, да је и она била умешана. Да је, тобож, у вече, ноћу и она звата и да је она тамо у скривеним и увученим собама са тим путницима пила, певала, веселила се и после покрађени новац са газдама делила.

Отуда, говорило се, толико богаство код ње, толике свакидашње нове, раскошне хаљине. Отуда је могла за кратко време да купи ону стару, сниску и, док она није дошла готово пусту кућицу. Отуда је могла ону собицу, која је гледала на улицу, да окречи; на прозорима

да се вињају чисте, беле завесе, саксија са цвећем; а унутра да је лепо намештена: пуно белих чаршава, пуно обешених хаљина, па чак и слика. . . . И да зато, што је тако раскошно намештена, како се говорило, требало је имати много, много новаца, да би се могло у ту собу и код ње ући.

Тако, за сваки тобож долазак ма кога Грка, Цинцара из тога краја к њој — знало се већ зашта он долази. За свако, дуже доцније горење свеће у вече у тој њеној соби — знало се зашта толико дуго гори. Ноћу, дубоко у ноћ, само нека се отуда, око те њене кућице чује какво весеље, каква песма, свирка — сваки би знао да је то сигурно код ње. А већ знало би се зашта је код ње. Док у ствари ничега није било.

Преплашена тим осрамоћењем од газде, истеривањем из куће, знајући да нема шта више да изгуби, чега да се више плаши, стрепи, као у инат тамо њима, горе, у вароши, прва она сишла овамо и почела да пере те странце и да се виђа по том крају. Ниједна женска није — не само смела, него сматрало се за нешто најгоре — да ту дође, да њих пере и да се тамо, међ њима, виђа.

У почетку имала муке. Колико њих морала рукама да удара. Колико њих да сурово, силно одгурава од себе. Нарочито газде од ханова, устајале, бесне, засићене. На онда њихове слуге, који су се заборављали, насртали, тражили згоде, мрака, ћошкове. А на задиркивање и подсмехе: зашто, када је тако поштена, онда више тамо горе у вароши не појављује се, а још мање да се види у оној улици где је пре служила; и како тобож, пошто газда умро, сада је његови синови зову да се поново врати њиној кући.

Када опусти! — одговарала би кратко, набусито и чисто бежећи журно би почела да иде из хана у хан, купећи што пре тај веш и носећи га тамо својој кућици, која је била на домаку, са краја, у почетку оне праве широке улице. Била је то стара сниска и увучена кућа. Од ње се видео само полегли кров, који се могао руком дохватити и једним кораком на њ попети. Он се пружао чак до средине улице и чисто кварио целу улицу са

кућама већином богаташа: све четвртасте, високе, са балконима и баштама. Док њена кућа била сасвим срозана, пола у земљи. Унутра, сем оне собе чији су прозори гледали на улицу, и можда кујне, мучно да је још штогод било, или бар од тог широког крова ништа се није вићало. Могло је само да се види мало двориште које је било калдрмисано старом, већ побелелом калдрмом. Тамо су стајала корита, у којима се прао и лежао неквашен прљав веш, одакле је овамо цурила и ширила се сапуница и остала вода.

Сем тога, друго, оно што се о њој говорило и причало, није се могло ништа да зна. Пошто сем ње и увек по једне сакате или ћораве старице, неке бивше просјакиње, која је код ње била више чувар него слушкиња, а највише да има ко, кад она није код куће, да прими тај прљави веш, који би био послан — нико се више није вићао да код ње улази или излази. Са комшијама нити са ма којим из те њене улице није ни говорила, нити се здравила, називала Бога. Једино што би се покаткад видело, како по која баба, одозго из вароши, или из комшилука долази код ње. Али и то се знало зашта. Сигурно каквој сиротој жени, удовици са ситном децом, нестало брашна. И сада, пошто до пазара мора да купује готов хлеб из тих фуруна — а пара нема — зато шиље ту бабу, да она код ње, Стане, дође, моли је да она оде и каже коме од тих пекара, које она нере, да јој овај даје на вересију хлеба.

— Хоћу! радосно, предусретљиво дочекивала би. Уводила би је у ону њену намештену и окречену собу. И од радости, што може коме да учини, толико би бабу нудила кафом, ракијом, и то најбољом, да би ова, ако би била халапљива, морала пијана да одлази од ње. А одмах после бабе, видело би се, како и Стана заиста одлази тамо, код тих пекара, и наручује: да, за њен рачун, тој и тој удовици дајс се колико она заипте хлеба, брашна, што год хоће. И расположена, задовољна, сва срећна, победоносно кршећи се, шуштећи својим раскошним хаљинама, у високим лакованим ципелама, закићена цвећем продужавала би да иде даље по тим пекарницама, механама и по том крају.

II.

А цео опет тај „њен“ крај, где је била стара црква, као сваки почетак вароши, одавно остављен и напуштен, био је сасвим већ трухо. Секући варош и чаршију протезао се право ка гробљу. По њему се низали ти ханови, механице, пекарнице и ашчијнице. Све старо, расклиматано са трулим ћепенкама и увученим улазима. И као што се од увек знало, једнако су ту били насељени само странци. Грци, Цинцари, увек без породица, сами. Ту ноћивали, прали се, чистили, те је изгледало још прљавије, трулије. Навек чаршијом и олуцима била је црнина. Испод сваког прага и улаза цурила је нечистоћа и сапуница, те се навек осећао влажан, кисео задах.

Одмах у почетку, до саме цркве, издизао се чувени „Шарени-Хан“. Њиме се тај крај и почињао. Стан на два спрата. Горе редови прозора, олепљени хартијом, виших њих полегао кров са безброј димњака. Са лица некадашње шаре, креч, разне фигуре — због чега се и звао „Шарени-Хан“ — одавно отпале и, једва, мутно се распознавале. Са тим горњим спратом, црним кровом, безброј димњацима, онако гломазан, надносећи се над чаршијом претио, да је својим падом сву не испуни, не затрпа. Доњи му спрат већ био ужи. Ту је била механа, клупе, келнерај, разастрте асуре, на којима су путници седели, јели, пили и одмарали се. А, као у сваком хану, двориште, по коме се од нечистоће и коњске мокраће чисто гацало. Тамо био и бунар, штала и, чак у крај, била и она неизбежна казанџијница. Она се и лети и зими пушила. Увек се од ње ширио мирис на пресну комину од ракије, која се у њој пекла и у којој је, навек, било ватре и огња, не због посла, колико обичаја, адета ради. Па се и за њу, као за све казанџијнице при таквим старим, напуштеним хановима, прича: како се у њој ноћу, кад по мећавама и снеговима, издалека, какав непознат и страп путник у глухо доба ноћи ту падне на конак, онда се он убија, новац му се сав одузима и он се мртав носи у казанџијницу, да тамо до зоре изгори, те тако трага му нестане.

Од тога се „Шареног-Хана“ и са још неколико фуруна и механа спроћу њега тај крај и састајао, јер једино

су оне личиле на праве истинске зграде. Што се даље ишло ка гробљу, све је било распаднутије, трулије. Једва се могло замислити, да се може ту живети. Све дубље, у земљи. Готово без крова. Једино што се видели ћепенци и трули прагови, а тамо унутра набијен под са старим камењем од некадашњих зидова и опекотина. Али опет за све те зграде никада се није знало који је газда, чија је радња. Газда био увек „на вилајет“ а у радњи вечито заступник, обично газдин какав рођак: брат, синовац. Тај би ту неколико година седео, онда ишао натраг, а отуда, са „вилајета“ опет долазио други, да заступа, да са момцима и слугама наставља радњу. И увек, ваљда услед доброг живота, почео би брзо да се гоји. Чакшире би постајале уске, висе само о куковима; минтани сасвим му отесне и прса, као у женске, клемпаво висе, а лице подбухло безизразно. И, сви они, никада како треба обучени. Овлаш, онако како су ноћу устајали, пекли хлеб, готовили јела, точили пића, такви су и дању остајали, у једва навученим чакширама, незакопчаних ногавица одакле су вирили голи листови ногу. Боси, са једва угураним прстима у спекнутим папучама и огрнути старим, масним колијама тако би се вукли. Или би ишли из дућана у дућан једни другима; или би се изваљивали било по ћепенцима, где је до скора ваљен и ређан хлеб; или унутра по клупама и асталима, на којима се до скоро јело и где је још било мрва и оглођаних костију. Или, што је најгоре, завлачили би се иза дућана, и тамо, у двориштима, ограђеним, да их нико не види, чистили би се, прали. Један другога шишали, бријали.

И целе недеље било би тако. Док би горе, више њих, варош, чаршија, брујала, дотле би овамо било мртво. Нико се не виђао да долази, пролази, још мање да ко, из вароши, силази овамо. Ови опет, као да нису смели горе, у чаршији ни да се појаве. Што би имало, обично хлеб, он би се још ујутру, по момцима, разнео. Чак, да не би путници, сељаци, муштерије, долазећи овамо у варош и улазећи у њу оном правом улицом, морали ту да се пробију на онда навише, горе, у праву варош и да се у чаршију попну, била је просечена уска улица, која је везивала ту праву улицу и више њих чаршију. Тако се тај крај сма-

трао као нешто нечисто, као нешто остављено и вароши силом, без кривице, ко зна по каквој казни и због чијег греха — као какав жиг, срамота досуђена јој целог века.

И да није било службе и оних празника, а нарочито спровода, опело мртваца, нико не би ту сишао, још мање да види какав он изгледа. Знао би се само да он постоји, да је доле, око цркве. Сасвим пропао, од њега су сви дигли руке и кад год се чује да је неко убијен, похаран, да је то сигурно било тамо и да само неко треба да се тамо виђа, одлази, па да је сасвим пропао и покварен.

Али се ипак морало ради те цркве, службе божије, ради спровода, опела мртваца. Морало се пратећи мртваца ту да дође, тим крајем да се оде на гробље. И још, што увек приликом суботе, пазара, као некада за време Турака, тако и тада, Турци и Арнаути и остали трговци, који су долазили да купују коње и осталу стоку, једнако су ту одседали, ту падали на конак.

И заиста чим би дошао петак, у очи суботе, у очи пазара, почео да пада мрак, већ би отуда било, друкше, живље. Почео би да се шири мирис печења, запржаваних, масних јела. Светлост, обешени фењери, показујући улазе на механама, већ би шикљала и укрштавала се. Из оне праве улице, којом се улазило у варош, видело би се, како се тамно, у гомилама приближавају групе путника. Турци, Арнаути, Цигани, џамбаси. И као да долазе у своју кућу тако овамо право, слободно долазе, разузуравају се. Из вароши, из споредних улица силазе и стичу се старице, жене, деца, слуге; иду из механе у механу, из хана у хан тражећи те Турке, надајући се да им они, од њихних мужева или синова који су са радњама тамо, у Турској, штогод не доносе: новаца, поруке какве и поздрава.

И што мрак јачи, долазак путника већи. Већ би почела да се осећа коњска воња из штала и дворишта.

Спрећу „Шарена-Хана“ испред своје пекарнице по обичају већ стоји чувени Мана-Грк. Грбав, дугачке главе, јаких вилица, утрпан памуклијама, брошљав, са бројаницама, радосно, сладећи се, као поздрављајући путнике, госте, дере се:

— Кевалос!

Крезуби, некада богат, а тада сасвим пропао Коста Казак са пола увученом у устима муштиклом, завученим рукама у старе, отрцане чакшире, сишао и знајући да им чини част, иде из механе у механу пробајући ракију. Сулуди Јован, стар а још бела, свежа лица, који вечито по подрумима претаче вино и ракију, већ пијан изишао и на сред чаршије дере се колико га глас држи. Из горњег дела вароши и чаршије, све газде, богаташе, ниже и мање на неко своје „т'нко влакно“ и носи их чак у Цариград. Стојмен Гајдарџија са дугачком, црном колијом, са гајдетом испод пазуха, спотиче се пијан, батрга по чаршији идући из механе у механу свирајући. Сув, висок, испијен. Једнако заудара на камфор, једнако лежи по болницама. Вуче се за њим она дуга колија, он се нагиње над гајдетом, свира и једва с муком издиже од гајдета главу у страну певајући:

„Откад тебе ја познадох,
„Отад патим ја!

И што ноћ јаче, свирка, песма и граја све већа. Целе ноћи би се чуло како пиште зурле, бију бубњеви, прозори се тресу, хартија и ћерчива звецкају. У самом „Шареном-Хану“, по обичају, играли би чочеци. Истина не као пре млади, лепи, али још под вођством некада беле, страсне, чувене, Ајше, зване „дукат“.

Крупна, одавна остарела и угојена, али још у белим шалварама, још у јако отвореним и исеченим јелецима. Набељена лица, са црном пегом, тачком међ обрвама, она седи међ гостима пијући заједно с њима а уморним, малаксалим гласом и дахиром прати игру и песму осталих чочека. И тек дубоко у ноћ, ваљда сасвим опијена, видело би се како и она игра. Како њено старо и тешко тело вије се и тресе. Игра „на нож“. Пада и удара коленима о под, и уз дивље, помамно одобравање и ташшање, витла се, крши своју ознојену снагу, своја млитава, спарушкана прса а сва у зноју, са улепљеном косом, белилом које би почело да цури од зноја и са тамним, страсним крезубим устима.

Говорило се да и Стана, када је била млада, да је тамо долазила, вићала се дочекивана пожудно и допадљиво. Многи Турци, бегови, трговци нудили је да је воде собом, у своје хареме, узму за своју жену што је она, са радошћу, задовољством, све одбијала.

Сутра у саму суботу то се продужавало. Још јаче, бешње и са већом гужвом и лармом од доведене и купљене стоке и од доласка сељака, који, свршивши посао, пијани силазили би овамо, да се ту још до миле воље напију и наједу. Са њима почеле би да се вићају и сељанке, такође „чувене“, набељене са обојеним и поткресаним зулуфима. . . . Док, у вече, не би настала она чувена гужва, ларма и, око плаћања рачуна, битке, свађе да би морала полиција да сиђе, што је она једини пут тада и силазила, и бијући све од реда, и газде, механџије и госте, почела да рашчишћава, да их растерује. Пијане силом да убацује у њихова кола или на коње и заједно са купљеном стоком испред себе да их тера чак до на крај вароши и да их тек изван варош оставља да одлазе у гунгули, продужавајући пиће, бој, песме.

III.

Али све то за баба Стану одавна било. А и она одавна се била заборавила: када била тако млада, лепа; када се онако, раскошно, бесно, као у инат посила; када сама живела у оној својој кућици; помагала оне сироте жене, удовице. . . . Све се то једва памтило а она знало се само као таква: стара, подгрбљена, са сувише дугачким рукама. А од целог њеног живота памтило се само оно „њено“: оно њено побацивање и убијање детета; оно њепо вучење код тих странаца и по том крају и доцније, када остарела, онда њихово долажење овамо код ње. Истина, ретко као у госте, да је виде, обиђу, донесу јој понуда, јер све то били њене свакидашње муштерије, које је она још као децу, чим су са вилајета овамо дошли, једнако прала, и крпила. Али баш то њихово долажење овамо код ње то се њој није могло никако да заборави и опрости. Не што су им они сметали, већ што су тим својим доласком код ње, у њиховој улици тиме их као везивали, са тим крајем и њих, праве варошане и ту њихову улицу сра-

мотили. А опет што год је било код ње најљућа ракија, најбоља кафа, најлепша крушка и јабука из туршије знало се да је то од њих, да су то они њој доносили и то су после из целе маале за све болеснике кришом, да се не дозна тражили и узимали од баба Стане за понуду душа. Али баба Стана то нити је гледала, ни хтела о томе да зна. Увек, целе недеље видело би се или како отуда из тога краја већ заиста много остарела, заиста сувише подгрбљена вуче за собом оне завежљаје прљава веша, или како седи испред оне своје кућице. Вири заједно са оном више себе уском капијом. Згрчена, обгрљених колена. Целог дана, ма колико он био дугачак, досадан и пуст она би ту тако преседела ћутећи, не гледајући у никога, клонуле главе као дремљући. Ретко, више на задиркивање, но на питање, чуло би се како упорно, одговара:

„— Како си, баба Стано?

„— Добро!

„— Шта радиш?

„— Ништа!“

Али ма колико била слаба, стара увек после оне суботе, оног пазара, гужве, тишме — сутра, у недељу она би морала тамо да се види. Иде из хана у хан, из фуруне у фуруну тобож скупљајући'веш. Час би сустала одмарала се, час би продужила даље. Једва иде. А са свију страна, из свију дућана, радосно, ма да још мамурни, још неиспавани од пазара дочекивали би је, звали и нудили ракијом:

— На баба! На баба!

Она једва, одговара:

— А . . . а . . . хоћу.

— На баба ракије! Пиј баба ракије!

И чак до ње у средину чаршије истрчавали би нудећи је. Она би од свих пила. Што није могла да попије то би заједно са стаклетом гурала у џепове од оне њене дуге, широке антерије и продужавала да иде. А већ испред фурунџијинице Мане-Грка сам би је Мана-Грк дочекивао стојећи радосно, са поштовањем. Узимајући од ње те бошче и уносећи их за њом, понизно, послушно би је уводио унутра, код себе, у своју пекарницу.

— Мајчице! Како си Мајчице! Нудио би је тронуто, усрдно јер њега је она као и однеговала. Не само што

га још дечком прала, него га и упућивала. Новац, од арлука што добијао њој давао и она му то чувала, штедела да је могао брзо да купи ту своју пекарницу. Па и сада овако остарелог једнако га прала и крпила.

Мана-грк одмах, ако би видео да су јој бошче тешке, наређивао би слугама да они то узму и однесу њеној кући а њу би једнако нудио частио. А свакада најбољом печеном јагњећом главом коју је он за њу од толиких за време пазара силних печења сам изабрао и оставио. . . Тако исто била би дочекивана и у „Шареном-Хану“ и свуда. Сви су њу радосно дочекивали, гледали. Поред тога што их је она једнако прала, још више за то што им је она била једина као нека спона, веза са том вароши, са тим горе улицама чаршијом и кућама, међ којима је била и њена кућа, у коју су они могли да долазе, смели да уђу и да слободно као код своје куће, тако и код ње „мајчице“ тамо седе, одмарају се, буду послужени слатким, кафом. И што је најглавније, једини пут у своме животу што им је било као допуштено да тамо, у оној њеној соби ако немогу да имају, оно бар код ње осете мирис куће, кревета, намештене собе, завеса, чаршава и женских хаљина.

IV.

Но, доцније и то је све ређе и ређе бивало. Да је бар тада хтела смрт те колико толико, опет би лепо било. Али то није било, а баба Стана није могла више. Морала да престане да их пере. А изгледало је да није било ни потребно. Одавно, ваљда видећи по њој како се може прањем тих странаца доћи до лепе зараде, многог новца почеле да се виђају како из вароши долазе друге младе жене чак и девојке и нуде се да их перу. И то толико њих да је готово сваки хан и ашчијиница имао своју. И што је најгоре, не као она да све одбијајући, несмејући нико да јој приђе, носи се бесно, раскошно већ ове, друге чисто им се умиљавале. И како би која отуда сишла више из тога краја не би ни излазила. Ту би остајале и да спавају. Ено „Стрижена Марика“, истина сељанка, набељена али са вечито врелим руменим јагодицама никако не избија. А и на самим њима, тим грцима, цинцарима то се познавало. Лица су им била већ чистија; хаљине

опране, окрпљене и не као пре навек не закопчани, неумевини, разузурени. . . . Баба Стана је све то видела и знала. Истина са јеткошћу али инак знала је зашто они све ређе и ређе долазе овамо код ње. Још мање да као пре, после сваке суботе обилазе је. А камо ли да јој као некада ако не они сами а оно по слугама шаљу понуда: ракије, печења, што им преостаје од пазара. Чак ни Мана-Грк. И он престао да јој долази. А није болестан. Сваке суботе, у очи пазара, чула би она његов још јак, крештав глас како дочекујући, поздрављајући госте, путнике, дере се са насладом:

— Кевалос!

Али најтеже јој је било што овамо код ње у кући нигде никога. Она њена слушкиња која је некада седела тамо око огњишта, око корита да чува и пази сада видевши како Стана сасвим остарела, како ћути, никада јој ништа не замера, што год заиште она јој даје тиме ослободивши се, само је од Стане тражила да јој дâ да се што више наједе и онда целог дана, дрхтећи да не измрзне, макар у највећим врућинама лежи тамо у кујни увијајући се поњавама и крпама. Корита у дворишту осушена, стојала су изваљена и сва испрешукла. А и сама кућа дошла трошнија и трулија. Заударала на прашину и црвоточину. Требала је само једна искра па сва да изгори. Зато ваљда баба Стани и не милело се да седи унутра још мање да иде, у кујну, двориште, види, надгледа. Зато је ваљда ње и било целог дана испред капије, слушајући како пролазници, нарочито комшије, видећи је, и одмах сећајући се на оно „њено“, а сада овако сасвим згрчену, остарелу, са гнушањем, окрећући главе од ње, чак када измакну, сами себи говоре:

— И још не умире!

А она је хтела да умре. Желела је. Досадило јој већ. С дана на дан осећала је како јој ћошкаста, лака глава све више и више тежи. Вуче је земљи. Како јој се прса са леђима лепе, додирују, те једва може на својим већ отеченим ногама да их држи а камо ли да их носи. А и време јој досађује. Свако време, зима, пролеће, свака промена њу стиска, гњави, да неможе очи да отвара, а камо ли руке да диже. Али смрт неће. А она сама на себе руку да

дигне, сама себи смрт да створи — није смела, јер зна се: да онда човек на оном свету мора бити осуђен да самога себе, своје, тело и мршу једе. . .

А најгора јој била би јесен. Када све оголи, опусти. Када почну они непрекидни ветрови да, продирући свуда. кроз зидове, врата, пукотине, завијају, хучу па после као сјединивши се дижу се изнад кућа, изнад вароши и гонећи се горе распростиру се и јуре по пољима сушећи и оно мало што по присојима и заклонима преостало. А тамо, горе, у вароши, настајало би: довлачење дрва, купуса, клање стоке, спремање пастрме. Настају весеља, свадбе, славе, прошевине. Никако не престају свирке и пуцњеви пушака. А док овамо код ње једино што се она њена слушкиња, сасвим обезобразивши се, све више и јаче дрла и натресала на њу.

— Дај ми мори да једем!

Па не само то, него почела да доводи и неке своје другарице, такође просјакиње. Чак сулуди Јован и Стојмен-гајдарџија када би их истерали из које механе и штале ту би долазили да са оним просјакињама по кујни и по дворишту ноћивају. А увек тукући се међу собом тобож што један другоме краду пољаве. И онда права јесен. Вечита магла, вечита киша. Дуге ноћи. А она не може из кревета да се макне. Лежи. Осећа како јој кости, као распаднуте и одвојене, свака за себе тежи. Ноћу, грање од суседног дрвећа, повијано ветром оборило би са крова ћеромиде. Сутра око куће, по олуку од стреје читава хрпа. А нема ко да расчисти, нема ко да позове мајсторе да дођу, метну друге. Узалуд узела неку девојчицу. Чак је и усвоила. Било без игде икога. Звала се Цвета. Вижљасто и већ доста велика. Истипа са још уским али већ очишћеним лицем и изразитим, оцртаним устима. Али ништа то не помогло. Она могла само по који суд да метне на место где би прокапљивало; какву крпу у коју рупу да угура и запуши је и још да оде у чаршију и из дућана, донесе шта треба, кафе, шећера а ово, друго, веће није могла. А да би је и послала да некога, човека, мушкога потражи и овај дође, види, уреди, сагради што треба у кући, која вајда. када је знала да и са њом Цветом, и то само зато што је њена усвојеница нико не

би хтео ни да проговори а камо ли да се са њом разговара. Јер нашта? И за њу већ знало шта ће бити. Исто то што и баба Стана. Сигурно ће и она бити упропашћена од некога. После ће и она прати те Грке, Цинцаре; и она ће се с њима тамо и по тим хановима вући. . . И онда нашта. И тако је остајало: да се Цвета место ње, баба Стане вића, како излази, иде по чаршији, купује, доноси а баба Стана да тамо у соби, у кревету лежи ћути и чека. . .

Ретко, врло ретко, када би било лепо време, ако би могла да се извуче и да се види испред капије. И то никада у други дан до само када би била субота и онај пазар. И то у вече, када би настало оно разилажење и њихово онда овамо испред њене капије пролажење заједно за купљеном стоком видела би се и она. Једва би се она распознавала на капији толико би била згрчена а опет обучена у новој антерији и повезана новом шамијом. С муком, али ипак још распознавајући, сваког би одглеђивала, као отпраћивала ма да њу нико, већ није поздрављао. И ко би је видео чинио би се невешт! Једино Суља Циганин. Ако би и он дошао тада на пазар, куповао као увек коње, пошао овамо и чим би њу видео, одмах би застајао. Још одозго, чим почну да овамо полазе, познао би се његов буљук. Највећи, најлепши. Све повезано реповима једно за другим. Он напред, на најлепшем коњу. Увијен великом чалмом и шалом око главе, и као некада са по десет и више око паса обешених камџија. Само сада подгрбљен. Не извија се као пре и бесно камџијама не измахује да иза себе доводи у ред буљук. Подгрбљен, малаксао, готово као усађен и учвршћен у самару клати се тромо и успавано. Око њега синови, унуци. Дугих глава, дугих ногу, на неоседланим коњима и с прутовима помамно терају и обилазе буљук. И чим почну да се овамо, ка њеној капији приближавају, видећи да је она већ тамо, а знајући шта ће сада бити, да ће он отац, чим је види, одмах сићи, застати, и собом и свом том купљеном стоком закрчити целу улицу, привући општу пажњу, одмах би, као да то избегну, почели живље, брже да терају коње. . . А то би баш старца трзало, раздремљивало. Одмах би заустављао, силазио са

коња. Потурајући се, вадећи из појаса, сиљава „шљоску“ са ракијом долазио би к њој.

— Стано! Баба Стано! Како си, мори? Како си Старке? Може ли се? — нудио би је.

Она, једва, с муком распознавајући га, радосно, чисто као да гракће предусретала би га.

— А. . . . Може! Може!

— Де ракије! Наздрави ми! — И да не би она као испустила, „шљоску“ са ракијом, он би јој сам брижно, пажљиво утуривао у њене суве, дрхтаве руке.

Она би пила. Али после сваког гутљаја са неугодношћу — јер да њега није не би она толико пила, неби јој после као што ће јој сигурно сада, увече, ноћу тешко бити — одбијала би га:

— Немогу више!

— Пи Стано! Пи Стара Стано! Како си? Живиш ли? Можеш ли да живиш?

— Живим? Чудно некако ретко, чуло би се како она одговара.

Суља, загрејав, наздрављивао би јој. Почео би да се с њоме шали, да је дира:

— Зашта, мори, не пође за мене када те толико молих?! Када ти толике хаљине и низе дуката давах.

— Хајде! Хајде Пијаницо! Већ би га љутито она прекидала чим би почео о томе да јој прича, надовезује: Како ју је и колико волео, како никада није смео то да јој каже а сада овако пијани, стар, немајући ваљда зашта сада да црвени ето јој прича говори.

— Иди! Иди, Пијаницо! Окрећући главе од њега, отеривала би га од себе.

— Зашта? Хајде са мном! — Настављао би он одлазећи и подржаван синовима пењући се на коња, упадајући у онај свој дубок, самар — Хајде Стано! Хајде тамо са мојом бабом да седиш. Хајде бар да се гледамо! Имања имам, стоке имам!

Она одавна окренута од њега, не би му ни одговарала. А опет, и даље би остајала испред капије да гледа за свима осталим, да их као прати, гледа како се преко моста, изван вароши, друмом у ноћ губе. И дуго, дубоко у ноћ тако би остајала, док год не би настало тамо испод моста,

у реци, око општинске касапнице урликање паса што лочу крв. Још и када би избила месечина; када би се месец наднео над мостом, почео по реци, играјући, да се огледа, те они, иси, преплашени, усплахирени, урликајући, јурећи за њим, настали да га хватају и даве се по води, почели да тим својим језовитим урликањем и лајањем на месец испуњавају и потресају целу варош — она би и тада и даље остајала. Узалуд би Цвета, преплашена тиме а бојећи се, да још који заостали пијани пролазник случајно се не омакне и овамо на њу, код капије, не падне, прикљешти је, почела сваки час да истрчава и да је моли и преклиње да уђе унутра. И њу би она враћала натраг, одгуривала од себе:

— Хајд' и ти! Не дирај ме!

И једва на једвине јаде ако би Цвета успела да је унесе, и то готово силом, на рукама, онако згрчену и већ обамрлу од ноћне влаге и свежине.

Дуго, по читавих месеци не би се виђала. Док не наступи оно што је најгоре, најстрашније: да је жива а мртва. Сви су били уверени, знали су да је мртва. Узалуд би се опет покаткад виђала, излазила би на капију, видело се да је жива, ипак сваки је знао да је мртва. И то опет не као за све друге, који се као она тако „запекли“, годинама не умиру, па сви већ чисто желе, једва чекају да умре.

За њу ни то. Знало се да је мртва. Само се није знало када и у који је дан умрла. А да је умрла то је било сигурно и да је или у кући или у дворишту тамо негде закопана. Те њене паре, или та Цвета или неко, опет из тога краја, ко зна какав и које вере, узео, или међу собом разграбили и разнели. Када би неко у чуду питајући се: како, да је заиста умрла, да би јој сигурно била пратња, погреб, одговарало се:

— Ех за какву опет пратња! За какву душу црква, опело, погреб!

И онда настаде оно: деца комшијска, ослободивши се, почеше да пролазећи увек са крова свлаче ћерамиде и лупају њима по улици; готово сваког дана да се блатом и камењем бацају, у капију гађајући и учећи се нишану, пунећи и засипајући двориште каменицама, Цвету увек да

дочекују хуком, виком обасипљујући је и ударајући је камењем, да се је она увек морала да враћа са капије цвилећи од удараца:

— Мајчице! Мајчице!

Кљасти, слепи, просјаци из целе вароши почеше овамо да силазе, вијају се око куће и по улици, и, као осећајући мирис скоре смрти, гозби, јела, подушја, све више и више да се скупљају. И ноћу би се ту вукли. Колико пута чули би се језовити са грозом узвици пролазника, који ноћу пошав кући, па патрапавши спотакне се о некога од тих кљастих, сулудих који завукав главу у зид, рупу испречио се овамо на улицу и хрче, дрхти, тресе се. И овај, наишав на њега у мраку, пазећи га отскаче испуњен страхом и грозом и псујући:

— Море шта је ово и откуда их оволико! И што та вештица већ не цркава.

А за њу, и то комшије који су знали да је још жива, говорили су: како још не може да умре, још не може да се раскрсти, растане са душом, што почела мајка у спу да јој долази, зове к себи на онај свет, али неће да је прими саму већ са оним дететом, које је она удавила и закопала. Па сада тобож вија се како у глухо доба излази из собе, иде по кући, по дворишту тражећи то дете, наричући, плачући за њим . . . Како тобож једнако иште, тражи попа, да му се исповеди, да је причести и очисти каквом молитвом, јеванђељем, божјом речи . . . што, наравно, нико за то попу није смео ни да спомене, пошто се знало да он код ње не би смео ни да се појави а камо ли види. . . . А све то ко зна да ли је било. Једино што је било и што се знало то је: да она једнако лежи, да је болна, и то мртво болна.

V.

Једне јесени, ко зна зашта? како? да ли што заиста осети гроб, да заиста долази смрт, да је заиста већ ту, да нема више, да је свршено све — па да ли као у инат као последње, као од јада, бола тек све, целу варош изненади и запрепасти. Не само да се показа жива, да поче опет да се вија на капији, него, што је најгоре, што нико

није могао ни у сну да снева а камо да помисли — поче да подводи.

На ужас и гнушање свију почеше код ње да се вињају женске. Већином оне праље из тога краја а и друге. Час у годинама, презреле али зато у раскошном оделу, час младе, тек девојчице.

Одмах се све разбеже. И просјаци, кљасти и деца комшијска. Она, баба Стана, поче опет да се вињa како стоји на капији и сва обучена у ново одело и чак закићена цвећем, а овамо од старости сва зборана црна, скамењена лица. Само јој очи дошле некако чудне, вреле.

И брзо се кућа оправи. Кров прореди, стеже; капија се подиже, учврсти. Ноћу, по пустој улици поче отуда да шикће светлост, допире топлота, угрејаност, песма, смех људски. Дању вињало се како момци, слуге опет као некада доносе буреке, печења, ракије. . . Први, чим поче код „мајчице“ да има да се пије и једе, сиђе и дође Стојмен Гајдарџија са оним гајдетом и да по целе ноћи свира и пева. Такође и Мана Грк. Као да никада није ни престајао. Ма да сасвим крезуб, стар, ипак једнако се ту врзо. Целе ноћи и остајао више да слуша и гледа те женске и песме. Као тек тада да увидео како му је целог живота у оној његовој фуруни навек било хладно међ толиким брашном, дрвима, чађи и пепелом. . .

Комшије, пренераженi, незнајући шта да раде и да чине почеше да јој нуде троструку цену за ту њену кућицу; после да јој прете како ће је силом отерати, или како ће је запалити, да и она заједно са кућом изгори, те тако једном већ је нестане, изгуби се, да се свет једном већ ње опрости и дахне душем. Јер ето од срамоте, чуда у свет не може се изићи. А најгоре то што долажењем тих странаца овамо код ње, вучењем са тим женскима могу они отуда из њеног дворишта и њине куће да гледају и случајно, можда и њине кћери и младе жене да опазе, саблазне. Ко зна шта може бити.

А и за саме њих људе било је тешко, да, када човек иђе из куће у дућан, па пролазећи ту не мора случајно, силом поглед да му се отима тамо, ка њеној капији, надајући се да ће видети нешто. . .

Али када још поче и Цвета. Да ли од рана блуда, тек одједном разви се и пролепша као да из воде изниче. У њена пре времена јако развијена прса надође толико страсти и топлине. А говорило се да је сама баба Стана купа, облачи, дотерује; да Цвета не сме да изиђе, а да прво пред њу не стане, да је прво она види, сама јој свилену шамију не намести, косу јој удеси: размакне је и разреди и у коси цвеће дотера, да оно истакнутије стоји, да јаче и лепше мирише.

— Тако, синко! Бар за живота!... Говорило се како би јој она намештајући је врело, дрхтаво говори.

Цела варош поче. Убрзо варошани потискоше оне странце. Били богатији и силнији. Из првих кућа синови, јединци, па чак и ожењени и домаћини.

Дању видело би се како она стоји на капији обучена и закићена цвећем, непомично и погнуте главе. Тамо, из куће, чуло би се Цветино, тобож послом, певање. Глас јој пун, топао и страстан, раздраган, да је чисто сметао и бунио пролазнике. Када би Цвета из куће изишла, појавила се у дворишту, могла се покаткад, поред баба-Стане на вратима, и она оком да ухвати и она да види: њена развијена млечна прса, њено још детиње али округло и пуно лице и њена раскошна половина готово гола од танке јој кошуље око паса. Ноћу опет настајало би оно што је најгоре. По две три ноћи светлост се не гасила, песма и свирка не престајале. Она, баба Стана, говорило се, да седи тамо у челу. Сенке људи кријући се око куће једнако се вијале. И што би ноћ више настајала, све би горе и бешње бивало. Стојмен Гајдарџија већ би се ваљао пијан са својим спарушканим гајдетом и оном дугом колијом немогући више да пева и свира. Горе, у чаршији, око чешме где су фењери, настало би хватање од пандура ових што су били код ње, и ако нису имали новаца, да се откупе, онда бијење и одвођење у затвор. По околним улицама, по капијама, у заклону, мраку вијале би се матере са децом чији синови и мужеви још нису дошли кући, како целе ноћи дрежде, стрепе и премиру од страха, ишчекују да се отуда од ње, баба Стане, не појаве.... А изгледало је да је баба Стана баш то

тај страх, ту стрепњу желела: да је једном сви они, цела варош, виде, осете. А не као обично, никада ништа. Човек се роди, живи. . . Упропасте га, и ни оком да се погледа; целога века ради и ринта, ни реч да му се каже. И још „душа јој није за цркву, није за гробље, за опело". Живи дише а они га сарањују. И када је тако, онда бар ова деца, Цвета и друге, за живота, док живе, нека живе. Нека се носе, крше. Нека снагу, лепоту троше расипају. . . . А не као она што целог живота душу испости, снагу исуши.

И сваке ноћи било би исто. Све горе, све бешње, да комшије већ нису знале шта да раде. Чисто не желели ни ноћ да дође. И још ујутру, када би је видели како чисто као у инат, непомично и погнуте главе, опет стоји на капији, опет обучена у ново и закићена цвећем, од једа, беса, приближујући јој се почели би:

— А мори, вештице! Шта их довлачиш мори, шта их пушташ, скупљаш? . . . Море што неће једном да се покољу и покрве, па и тебе да закољу! И тебе, тебе вештице.

— А о што опет моја глава. . . И ни „вреди" — ни то не би хтела да доврши, толико би је мрзело да одговара.

— Глава ти не вреди! Али душа ти погана. Језик ти поган. Поган и ко те роди, здаде. . . И где ће ти, бре брате, душа на оном свету.

— Који „онај" свет? Чији онај свет? Твој онај свет. Као никада дотле тако би се чуло како му одговара.

Овај још више беснећи, зграњивајући се, јер ето сада и одговора, што до пре, целог живота, није се усуђивала — настављао би:

— На када већ ти вештице . . . када је већ тебе ђаво носио, као што те носи и однеће те; али што ово друго, што ову децу . . . . .

— Деца! Шта? То ће им остати. — И јасно, упорно, гледајући она га право, окретала би му се. — А шта ти? Шта ће теби остати? Шта ћеш ти имати?

Овај већ обезумљен од толике дрскости њене, одговарања, почео би да диже руке и да се над њом натреса, као да је сможди:

— Ја! Је ли ја, вештице! Ја — кућа, дом, деца, имање вештице! То ћу ја. . .

— Понеси, понеси собом у Шапранце! Показујући му главом на гробље окретала би се од њега, да га не гледа више; још мање да га гледа, како ће сада овај, одлазећи од беса, незнајући шта да ради, ма да му је колија навучена, ипак је свлачи и опет облачи, пљујући око себе и псујући.

— Бре, бре! Колики поганлук! Пих!

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Песме. *Дим. Глигорића Сокољанина.* Други део Београд Штампарија „Доситије Обрадовић“ Чика-Љубина улица бр. 8. 1906. Стр. 76, песама 59. Цена 1 динар.

Пред нама је ево свеска песама новијега нашег лиричара, штампана у штампарији имена првога представника новије српске књижевности, а обележена је на њој и улица именом песничким, те је ту ето вазда атрибута, који би спољашње да препоруче ово дело као књижевни производ. Али критичар није распродавац књига, те се неће послужити баш никако тим спољашњим атрибутима, кад и ако читалачки свет очекује од њега, да му послужи као помоћник при избору лектире. Оцењивач мора друго да метне на вагу, да испита, колико је књига по садржини тешка или лака роба, те према томе одмерава свој суд, којим намерава да се постави за посредника између писца и читалачке публике, између књижевности као организоване целине и појединца, који је рад да уђе у ту организацију. Напослетку критичар обично ласка себи да хоће и писцу да послужи за путовођу у даљем му развитку, иако се у овој својој намери најчешће превари.

Осим горње свеске песама дошла ми је до руку у току бављења овим послом и оцена песама од Хав.-а у 47. бр. Бранкова Кола од 1906, те ћу и на њу да се обазрем и позовем, како не бих морао понављати понешто, што је тамо већ речено, а надовезаћу на ту оцену оно, што мислим да је потребно, да наш заједнички суд испадне што потпунији, јер само се овим и утврђује потреба да о песмама Глигоријевим и у овом часопису проговоримо.

Ја могу много што-шта да потпишем, што је Хав. већ изрекао у својој оцени. Така је *друга* тачка његове поделе особина песникових, где вели да песник „ради слика дозвољава, да му улази у поезију и одвише свакидање прозе“, те се доказивањем тога ја нећу бавити, будући да је то на први мах уочљиво у песмама, а и тамо је доказано. На *трећу* тачку бих додао само, да је „одсу-

ство јаче снаге у концепцији“ превладало у овој свесци песама, те отуда долази оно, што је наглашено у *четвртој* тачци, да је „мало“ добрих песама у збирци, „где се према основној мисли употреби згодна обрада и непрозаични изрази“; а то се по себи разуме — кад је и мисао песничка и обрада згодна — да је ту и „Сокољанин добар песник“, јер за добро уметничко дело се баш и тражи обоје: и мисао и форма.

Али се овде посебно морам да забавим оном страном ових песама, коју је Хав. тек додирнуо у *првој* тачци велећи: „Димитрију Глигорићу лако иду стихови“ и будући да са те формалне, ритамске стране ових песама нема других замерака осим отрцаних сликова: „мајска — рајска“, „своја — моја“, „бајна — сјајна“, „блиста — чиста“ и „до — сво“, могло би се узети да је оцењивач иначе са песником сасвим задовољан. Ја се онда са тим судом не слажем и хоћу да кажем зашто, а то опћег укуса ради и ради песника највише, јер се опет не слажем да би „истинита критика“ требала да га одврати од „залудна посла“, кад и оцењивач суди да „има неколико лепших и бољих песама“ и у том случају шта више „песма му оставља доста јаки утисак“, па онда „да је Глигорић интелигентан, литерарно довољно образован човек“, који „уме да осећа“ — он вели — „туђу поезију, има за њу срца и разумевања“, те би из тога, кад и уме да погоди и оно, што је заиста добро и лепо, и има осећаја — ја бих рекао — уопће за поезију: онда би из тога излазило да такога човека не треба критика да гони, да се окани „залудног посла“ него је њен задатак да га упозори на оно, што му није добро, да то поправи, а истакавши му добре стране да га у том правцу утврди и потакне на даљи такав рад. Ту ништа не смета, ако је сад у њега „врло мало *ново* и *рођено*“, јер то не доказује да не може бити више тога, ако песник буде хтео да то умножи.

Из тих разлога дакле лаћам се да проговорим о форми Глигорићевих песама, о стиху његову, за који рече Хав. да му „лако иде“. Али за нас, за књижевност нашу није од вредности то, да ли песнику лако иде састављање стихова, него да ли ти стихови стоје на висини данашњега захтева уметности. Мимоилазим и овде питање, колико се песник угледао на наше старије песнике, јер то има мало вредности онда, кад и оцењивач му ето не вели, нити му је „на крај памети, да когод из овога схвати, е би Глигорић био плагијатор“, а да опет није проучавао наше старије песнике, отпао би му онај атрибут, који и Хав. са похвалом истиче: да је песник „литерарно довољно образован човек.“ За великога мађарског лиричара Петефија рече један његов критичар да је много потока и река увирало у оно велико море, које се зове Петефи, али тиме није окрњена његова вредност, јер је песник све те изворе утопио у себе и превукао бојом своје индивидуалности и све изнео у много савршенијем облику, него што је у извору нашао. То бих и ја тражио само од образованог уметника песника: да се усаврши на својим узорима, те кад бих истакао да је Змај у концепцији пе-

сама јачи од њега, не бих пропустио да истакнем, нека се у форми не угледа на Змаја, него бих од њега, који живи после Војислава, тражио да се у спољашњем облику за овим поводи и да тежи да нам песничку форму одржи бар на тој висини, јер иначе ће бити представник опадања а не напретка, као што и јесте у горњој свесци песама му, те тако са те стране не може послужити обогаћењу наше уметничке лирике, па би му и због тога посао био узалудан. А то је само виртуозна страна песничке уметности, те би песник, који уме да нађе и сретну идеју и показује тежњу за литерарним образовањем, могао да одговори и тим захтевима и штета би било, кад то не би учинио. Због тога сто говорим овде више, него што је код нас обичај о томе говорити.

У Глигорићеву стиху хоћу да оделим два главна саставна дела модерне стиховске форме, а то је њена материјална страна у одређеном броју слогова и правилно одржаним раздељцима (одморима), што је све код њега боље, него што је н. пр. у Јов. Г. Поповића, Свет. Стефановића и т. д., и то је оно, због чега и Хав. вели да му стихови „лако иду“; а други је саставни део музикална, вокална страна стиховска, онај његов састојак, који се од доба дубровачке поезије па до данас непрестано негује у нас и усавршава се као модерна тековина песничке форме т. ј. слик. Кад Хав. има у Глигорићевим стиховима да замери само оним сликовима горе, које је назвао „дозлабога досаднима“, онда је он на то питање погледао само са гледишта, да ли су ти сликови досада већ употребљавани или не, тражећи дакле и ту само „ново“, а није загледао, да ли је оно, што је кобајаги ново, и добро. Види се да и оцењивач на ово питање не полаже много, када као узорну истиче Змајеву песму „Ко ће као љубав“, у којој су ово сликови: „долина — њима“, „девојче — довече“, „растану — састану“, „раставља — саставља“ — као што се види ниједан пар не ваља; али то читалац унутра у тој иначе по песничкој концепцији и идеји заиста узорној лирској песми и не осећа, те би из тога излазило да сликови нису баш тако важна ствар, кад и без њих или упркос рђавим сликовима може да буде тако лепа песма. И ја исповедам да сликови, и добри сликови не чине још добру песму. Они тек онда и имају праву вредност, кад је у песми иначе све добро, али је и за песму боље, када су и они поред осталога такође добри. Па и они отрцани сликови само онда не стоје добро, када се некако намећу форме ради и не исказују у својим реченицама ништа иначе битно и ново, те остане сва пажња само на њима као формалној страни. Онда тек опазимо да није била никаква вештина њих пронаћи, те нам они са своје познатости постају досадни. Иначе ја тима сликовима као материјалу не бих ништа замерао, јер су они добри сви осим „дȏ — свȏ“, где опет није само слик рђав, него је и ради тога рђавог слика навалице употребљен и некњижевни облик „*сво*“. Али у Глигорића је вазда и онаких сликова, као што су они горњи Змајеви, и стога губе његове песме и са те „верзификаторске“ стране.

Не могу овде да их набрајам све по реду, јер ми није задатак да саставим статистику о рђавим сликовима те свеске песама, него само да и ту слабу страну констатујем и упозорим писца на њу, те ћу се зато задржати само на оним песмама, које је Хав. истакао као „лепше“, јер се и у већини тих песама налази доста рђавих сликова. Тако у песми „На стази“ сликују: „стàзи — прòлази“, „тȕди — грȗди“, „крȉло — бȉло“, шта више и „лȁка — жȁрка“, где би се једино први пар могао одобрити, а у „тȕди“ је опет и ради рђава слика употребљен некњижеван облик; у песми „Претња“ сликови су: „стȁдом — хлȁдом“, „срȅћȇ — нȅће“ и „бȅлȃ — зȁпочела“ — ниједан дакле не ваља. Боља је песма „Путник“, али и ту има „мȁлȃ — зȁдржала“, а у „Опали дом“ опет су сви слаби: „зѐленӣ — òсȃмљенӣ“, „талàсȃ — глȁса“, „òвȃ — синóвȃ“, „тишȉнȇ — дальȉнȇ“, где осим разноврсних нагласака у већине, први и последњи пар и због тога још не ваља, што у њима сликују исти наставци за стварање речи.

Најбоље су и у погледу сликова, и у склопу, и по песничкој идеји и изразу „Сузе“ и „Растанак“ од оних, које и Хав. истиче. У „Растанку“ само књижевна форма, интерпункција — знак навода на свом месту — није дотерана, те додавши и то, ове песме заслужују да се истргну из кола осталих својих неравних им сестара и спасу од заборава. Ево их овде:

Сузе

Свакога јутра у зору рȃну
Насусрет идем беломе дану.
Преда мном трава зелена и чиста,
Сребрна роса по њојзи се блиста.
Бисерне капље трепере у сјају
И свежем дану нову крепост дају.
Ја их гледам, гледам, а мис'о ми тоне:
Ако су то сузе што их бедни роне,
Онда нек их туга и невоља мȉнȇ
И утехе зрачак нек им брзо сȉнȇ!
А ако су сузе што их љубав крије,
Па их у потаји, у самоћи лије,
Онда нек их сунце никад и не брише —
И нек их је сутра много, много више!

Растанак

Чује се вескање тица
И јасни жагор људи,
Губе се мрачне сени,
Плаветно небо руди.

Крепак се живот јавља,
Отвора очи сане —
„Зора је, хајде, драги,
Још мало, па да сване!“

Ал груди, топле груди
И недра бела мека. . . .
„Пурпуром исток руди!“ —
„„Нека га, душо, нека!““

Њима се још достојно придружује песма „Срећа“ са лепом елегичном основном мисли, природним лаким изразом и углађеном формом. Ево и ње.

Срећа

Треперио лист па грани,
Мазили га мајски дани;
Шуморио у самоћи
И у дану и у ноћи.
А кад хладна јесен стиже,
С гранчице га вихар диже:
Лети лиска лака, мала
Преко бездна и провала,
Па казује, срећа шта је —
И колико она траје!

Уз оне горње овде и оне код Хав. — а наведене слабе стране Глигоријеве поезије не могу да пропустим да наведем још једну формалну због тога, што се она код нас некако одомаћује, а то је раскидање стихова у строфе и онда, кад мисаона веза то не допушта, као што је н. пр. у песми „Узаман“ између 2. и 3. строфе. Зато је онда боље учинио песник у песми „Зашто“, што није делио стихове у строфе, када би му се друга строфа почела капулативном везом *па*. Искинувши и ту лепушкасту песму амо, остале можемо слободно припустити судбини, коју им је Хав. наменио. Ево и те песме.

Зашто?

Стајали смо, гледали се тако;
Време ти'о, данак сунчан, мио,
А ми нѐми, не зборимо речи —
Шта је узрок, ко је кривац био?
Па и после нађемо л' се сами,
Ја погледам твоје косе гȳстê,
А ти мене с осмехом и жаром —
Али речи заостају пȳстê!
Зашто? Шта је? Бог једини знаде!
Ал о томе једанпут сам снив'о
Па сан вели, драга душо моја —
Наше срце свему том је криво!

Напослетку не могу да пропустим још једну примедбу, јер држим да ће бити поучна. Тиче се Хав.-ове примедбе о песми „Мој храм“, за коју вели да подсећа на Миту Поповића. Ту назива „прèпотопским мотивом“ ову слику: „(песниково срце је храм, на олтару гори вечни огањ, а драгана долази и у том храму пали измирну — љубав“). Мени та идеја — сравњење, односно замењивање љубавнога светилишта светим олтаром за молитву Богу — изгледа као нека блесфемија, а слика је и сувише натегнута. Колико је узвишенија песникова мисао у Петефијевој песми „Honfidal“, где је домовина уздигнута на песников олтар, а слика је готово архитектонски тачна, кад песник каже: „Szent egyház keblem belseje, Oltára képed; Te állj, s ha kell, a templomot Ledöntöm érted.“ То ће рећи: („Домовино!“) „Свети храм је унутрашњост мојих груди, Његов је олтар твоја слика; Само ти стој (живи), и ако треба, цркву Оборићу за тебе“. т. ј. погинуће за домовину. Таких пластичних слика дајте нам, песници!

Завршујући тиме ове своје опаске, ја не велим песнику да треба да га застрашни критика, па да се лати кориснијег посла,

*

него му желим да настави и овај посао, али да нам пружа само онаке песме, као што су: „Сузе“, „Растанак“, „Срећа“, па и „Зашто?“ Зато, што видим да он то уме.

Ј. Ж.

ПРИКАЗИ

а) Белетристика

Proházkou Srbským Parnasem. Тако се зове збирка на чешки језик преведених песама из старије и новије српске поезије. Преводилац је **Јос. Зд. Раушар.** Књига је изашла у Прагу у комисији Česka lid. knihk. (Josef Springer) у Прагу, Виногради. У свом уводу вели преводилац, како је за своје дугогодишње бављење на словенском Југу, особито у Србији, полазио често и на српски Парнас и набрао се много цветова јужнога песништва, што везује у стручак, нудећи га чешкоме општинству. . . . Од доба Сигфрида Капера, вели даље, који је на чешки превео подоста српских народних песама, и превода Јосифа Холечка, Худца, Коуба и др., немају Чеси прегледну збирку српске (уметничке) поезије. Стога је преводилац прионуо да на чешком језику изда малу збирку песама српских песника, да испуни празнину и да упозна Чехе с красном поезијом братског им народа српског. Ради бољег упутства приложен је и животопис сваког песника. У збирци су приказани ови песници: Јован Илић (5 песама), Јован Сундечић (5), Љубомир П. Ненадовић (4), Медо Пуцић (4), Матија Бан (3), Змај-Јован Јовановић (5), Бранко Радичевић (2), Ђура Јакшић (3), Књаз Никола I (1, из „Песник и вила“), Манојло Ђорђевић Призренац (1), Војислав Илић (6), Владимир М. Јовановић (4), Драгутин Илић (2), Никола Ђорић (2), Андра Гавриловић (3), Владимир Васић (1), Лаза Костић (3), Милан Кујунџић Абердар (2), Милорад Шапчанин (3), Мита Поповић (2), Стеван Вл. Каћански (2), Алекса Шантић (4), Авдо Карабеговић Хасанбег (3), Јосиф Берса (4), Јован Дучић (2), Милорад Митровић (3.). Госп. Јосиф Раушар придодао је и списак својих осталих дела, и ми видимо ту још многу српску ствар, приказану чешкој публици, као Чеде Мијатовића „Иконију, везирову мајку“, „Повесницу и опис манастира Хилендара“, „Из српског хора“. Поштовани господин Раушар врло се лепо одужује за гостопримство, које је уживао у Србији, и ми пуно признајемо тај његов рад. Препев песама је врло лак и читак. Чеси имају сад и ту збирку наших песника, па нас могу боље упознати, с једне лепе стране наше.

М. С–ћ.

б) Историја цркве.

Collectio conciliorum recentiorum ecclesiae universae curantibus *Joanne Baptista Martin* et R. P. *Ludovico Petit.* Tomus II. III. sive amplissimae collectionis conciliorum a *Mansi* et continuatoribus editae, tomus XXXVIII. et XXXIX. Parisiis expensis Huberti Welter, bibliopolae. 1906. fol. Цена сваког тома 85 франака.

Књижарница Х. Велтера у Паризу предузела је недавно велики посао, поновно издање огромне збирке концилских аката од Манзија, које је изашло у Фиренци и Млецима у 31 тому од г. 1759—1798. Поред овог факсимил-издања публикује књижарница Велтера и додатке Манзијевој колекцији тако да ће она имати 36 томова у 40 фолијаната. Но по нас је од нарочита интереса наставак Манзијеве колекције, у којој ће бити објављена акта и документи за новију повест цркве, а који одељак редигују проф. лијонскога универзитета Мартен и, нама добро познати, учени Августинац у Цариграду Луј Пти, о коме је више пута било говора на страницама Летописа. Одмах први фолијанти настављене Манзијеве колекције доносе веома важну грађу за историју пећске патријаршије и охридске архиепископије, као и за историју цркве Срба у Угарској. Оно истина да овде приопћена грађа није потпуно нова; већим делом публикована је она у разним нашим и страним издањима, али су та издања била тешко приступачна. Сада пак добивамо важнију грађу прикупљену на једном месту, што ће у многом олакшати посао научним радницима, нарочито страним, који се буду интересовали за прошлост православне цркве на Балкану и у Угарској.

У XXXVIII. тому на стр. 864 и даље приопћено је неколико занимљивих докумената за историју пећске патријаршије у XVIII. веку. Неки документи за укидање пећске патријаршије приопћени су код нас већ одавна. Тако у седмој књ. Гласника срп. уч. др. на стр. 170 и даље и код И. С. Јастребова „Податци за историју српске цркве“ (Београд 1879.) што издавачу Манзијеве колекције није познато. Споменути за тим треба веома ретку књижицу Гаврила паше Крстовића Τὰ κατὰ τὰς ἀρχιεπισκοπὰς Ἀχριδῶν καὶ Πεκίου (Цариград 1869), где су из цариградске патријарашке архиве приопћена нека акта о укидању пећске патријаршије, која су изашла на српском у Богословском Гласнику за г. 1904. Но најпотпуније до ове Манзијеве продужене колекције издао је акта о укидању патријаршије, уз још нека друга, архимандрит Калиник Деликанес у „Πατριαρχικῶν ἐγγράφων τόμος τρίτος“ (Цариград 1895).

Настављач Манзијеве колекције (Пти) пре публикације аката приопћио је на латинском језику кратак увод, у коме је у главним потезима насликао прошлост српске цркве. У том уводу погрешно пише настављач да је св. Сава засновао 12 епископија место 8. а не зна тачно ни годину обнављања пећске патријаршије од стране Макарија, брата великога везира Мехмеда Соколовића. Интересантно је међутим да издавач ових аката упозорује, да не треба у свему веровати казивању грчких званичних докумената у погледу узрока укидања пећске патријаршије. Издавач је у праву када то истиче, само ми не бисмо између осталих доказа нарочито истицали познато писмо митрополита црногорског Саве Петровића московском митрополиту Платону из г. 1776., које Пти доноси у грчком преводу Крстовића. У том писму има много неистине. Пи-

сао га је митрополит Сава нарочито у цели да Русе обмане и да их што више експлоатише (Види Д. Руварац, О укидању пећске патријаршије и њеном наслеђу Ср. Карловци 1904. Стр. 40 sqq.)

Сада ћемо назначити документе који су овде издани. На првом је месту акт од месеца маја 1739. о избору протосинђела Јанићија за пећског патријарха на место Арсенија IV. Јовановића Шакабенте, који је био прешао у Тесаревину. 2) Избор јеромонаха Софронија за Београдског митрополита у новембру 1739. 3) Избор јеромонаха Никодима за митрополита Нишког у марту 1753. на место Гаврила, који је постао патријарх Пећски. 4) Избор арх. Игњатија за митр. Нишког у октобру 1754. на место Никодима, који је због злоупотреба свргнут. 5) Избор арх. Кирила за патр. Пећског у марту 1758. на место Гаврила, који је захвалио. 6) Акт о укидању пећске патријаршије из месеца сентембра 1766. 7) Оставка пећског патр. Калиника II. из мес. септембра 1766. 8) Избор митрополита Амазијског Гаврила за митр. Призренског, 11 септ. 1766. која се митрополија установљава на место пећске патријаршије. 9) Избор јером. Антима за митр. ерцеговачког 23 септ. 1766. на место Стефана, који је збачен. 10) Избор јером. Глигорија за митр. Зворничког у децембру 1766. 11) Избор бившег митроп. Призренског Герасима за митроп. Новопазарског 20. марта 1766. на место Гаврила, свргнутог због безакоња. 12) Избор митроп. Μπέλα Τζερβένας Јоакима за митр. Ужичког 30. окт. 1767. 13) Оставка митроп. Кустендилског Гаврила од 5. нов. 1767. и 14) Избор јером. Филарета за митр. Кустендилског на место Гаврила 25. новембра 1767.

На стр. 901. и даље приопћио је Пти акта која се тичу Охридске архиепископије. И ту је Пти у кратким потезима приказао судбу охридске цркве. Тај је преглед боље и тачније израђен од споменутога прегледа српске црквене историје. Свакако стога што је Пти имао у рукама књигу пок. проф. Х. Гелцера „Der Patriarchat von Achrida“ Између приопћених аката споменућемо: 1) Оставку архиепископа Арсенија од 16. јануара 1767. 2) Молбу неких суфрагана Охридске архиепископије да се прикључе матери цркви из г. 1767. 3) Крејирање митрополије Драчке на место Охридске архиепископије и избор јеромонаха Глигорија за митр. Драчког и 4) закључак цариградског синода у мају 1767. којим се султану признаје право решавања у црквеним стварима, а нарочито право крејирања или укидања автокефалних цркви.

У XXXIX. тому на стр. 497—956. приопћени су документи за историју српског народа и цркве у Угарској. Тај део одштампан је и на по се са натписом: Serborum per Hungariam constitutorum ordinationes ecclesiasticae sive sparsim sive nondum editae, nunc primum collectae cura ac studio R. P. Ludovici Petit. Августинца Птија у овом послу нарочито су упућивали и ишли му на руку Председник Срп. Крал. Акад. Наука Ст. Новаковић и протојереј Дим. Руварац, што он више пута истиче са особитом хвалом.

И овде је Пти, као и раније, нашао за потребно да напише увод, којим би олакшао употребу датога материјала. Али тај увод веома је слаб. Писац врло слабо познаје старију српску повест. Нарочито се то види из ове његове реченице: Antequam Magyari, subinde Hungari dicti, Pannoniam eique finitimos Slavicae gentis populos sub suam redegissent potestatem, iam regna Serbiae et Bosniae floruisse is qui Slavicorum populorum regnique Hungarici historiam aliquando legit, ignorare non potest. Рђаво су даље приказани односи између грофа Ђорђа Бранковића и патријарха Арсенија III. Црнојевића, а о прошлости Срба у Угарској не говори ни речи. Ако ништа друго, а оно је бар требало истаћи у неколико речи незгодан политички положај нових дошљака у Ћесаревини, због вечитих несугласица између Мађара и Хабзбурговаца. Но овим делом, које је, колико ми знамо, израђено сразмерно веома брзо, задужио нас је ипак учени Пти. Његовим трудом добили смо на једном месту публиковане наше привилегије и осталу најважнију грађу. Што је код нас требало бити давно учињено, извео је ево сада у главном учени Француз.

На првом месту приопћио је Пти по издању Јов. Ђорђевића позив ћесара Леополда I. од 6. априла 1690. и писмо Леополдово патријарху Арсенију III., упућене истога дана. На трећем месту приопћио је Пти по Хурмузакију молбу Исаије Ђаковића, епископа Јанопољског и изасланика српскога народа. У тој молби тражи Исаија гаранције за слободно исповедање православне вере. Но пре те молбенице требало је публиковати захтеве српског клира и народа, формулиране 18. јуна 1690. Срби су наиме споменути Леополдов позив од 6. априла 1690. примили у Београду 16. јуна 1690., те су одмах 18. јуна упутили епископа Исаију у Беч да затражи повластице, које ће обухватити све православне Србе, како оне под ћесаревом заштитом тако и оне, који касније буду прибегли под ту заштиту. На те српске захтеве одговорио је цар Леополд познатом привилегијом од 21. августа 1690. коју је овде приопћио Пти на петом месту по Хурмузакијеву издању. Извод из ових постулата српског народа приопћио је први Черниг (Ethnographie der oestercichischen Monarchie III. Beilagen p. 93) а у целини штампао их је не довољно критички Др. К. Суботић (Лет. Мат. Срп. књ. 184).

Српске привилегије потврдили су наследници Леополда I. Јосиф I. Карло VI. и Марија Терезија. Пти је такођер објавио ове потврде, само је изгубио из вида потврдницу Карла VI. од 10. априла 1715. г. (Czoernig, op. cit. 73—75.). Ова друга потврдница Карлова потекла је отуда, што српски народ није био задовољан са његовом потврдом привилегија из г. 1713. у којој је била једна клаузула, која је умањавала значај привилегија. Карло VI., видевши да се српски народ буни због те клаузуле, морао је дакле у потврди од 10. априла 1715. потврдити српске привилегије без икакве клаузуле и тумачења. Та потврда важна је за држање

бечког двора према српском народу и због тога је требало унети у ову збирку.

Веома је добро што је Шти по примерку патријарашке библијотеке у Карловцима штампао знаменити Регуламенат из г. 1770., само не стоји оно што Шти у нап. 2. на стр. 521/2. каже, да је карловачки примерак једини још који се сачувао, јер се други примерак, потписан такође својеручно од царице Марије Терезије, налази у бечкој дворској и државној архиви у одељку Illyrico-Serbica. После Регуламента штампана су монашка правила из г. 1776. опет по примерку патријарашке библијотеке. Регуламенат од г. 1777., који је заменио онај од год. 1770. пошто с њиме српски народ не беше ни најмање задовољен, штампао је Шти по примерку митрополита Черновичког. Но са новим регуламентом српски народ беше још мање задовољан, кривећи нарочито митрополита и владике што је дошло до тих регуламената. Због тога је митрополит Вићентије Јовановић Видак ишао лично у Беч, те поднео бечком двору опширну граваминалну представку. Ту представку штампао је сада први пут Шти по једном карловачком рукопису, који му је уступио на употребу Дим. Руварац. Напомињемо да се оригинал те представке налази у бечкој дворској и државној архиви у одељку Illyrico-Serbica. Одговор бечког двора од 7. априла 1778. штампан је код Птија такође први пут опет по једном карловачком рукопису посредством Дим. Руварца. После одговора бечке владе дошао је на брзо Benignum rescriptum declaratorium од 16. јула 1779., који је Шти штампао по бечком издању од 1860. г. јер до првобитног издања нијс могао никако доћи.

После декларатоpијалног рескрипта штампао је Шти инструкцију за три архиепископска асистента а за тим Конзисторијалну Систему од 17. јуна 1782. чији је српски превод приопћио др. Ж. Миладиновић у познатом Тумачу.

Под бр. 23. штампано је неколико краћих докумената из г. 1783—1798. по једном карловачком рукопису, којима се разне наредбе још боље илуструју.

Пошто је умро цар Јосиф II. кренуше се и Срби да се искористе оном забуном која је настала у монархији. Митрополит Мојсије Путник и епископ Темишварски Петровић иду у Беч да траже од новог владара Леополда II. сазив сабора. Леополд II. прихвата њихов захтев, те у писму грофу Палфију од 27. јуна 1790., приопћеном код Штија на стр. 891/2., јавља, да је дозволио састанак српског сабора. Међу тим умре у Бечу митрополит Путник, те је нови сабор уз друге важне послове политичке природе имао и да изабере новога митрополита. Рад тога темишварскога сабора прештампао је Шти по књизи „Акта сабора народа србскога“ (Земун 1861.) а резолуција цара Леополда на закључке сабора од 23. априла 1791. штампана је по оригиналу у дворској и државној архиви. Ову цареву резолуцију приопћила је била илирска дворска канцеларија угарској дворској

канцеларији са напоменом, да се на основу царске резолуције поједини пунктови конгреских захтева дефинитивно формулишу, како би што пре могла бити објављена генерална царска резолуција о елаборату темишварског сабора. Угарска дворска канцеларија прихватила је тај посао, те је на основу споразума са илирском дворском канцеларијом израђен пројект генералне резолуције, али је на том и остало због смрти цара Леополда II. 1. марта 1792 (Упор. J. Schwicker, Politische Geschichte der Serben in Ungarn. Budapest 1880. Стр. 394/5.)

J. P.

БЕЛЕШКЕ.*)

+ Под крај 1906. г. изашло је у Бечкој Академији Наука као 52 том Denkschriften опсежно дело проф. *Јосифа Стжиговског* „Die Miniaturen des serbischen Psalters der königl. Hof- und Staatsbibliothek in München“. О минијатурама знаменитог минхенског псалтира писано је два пута у Летопису Матице Српске. Први пут задржао се на тим минијатурама П. Сирку (Л. М. С. 196, 197) а други пут Ј. Вучковић (Л. М. С. 213), указав више случајно на неке особине цртежа, које упућују на далеки Исток. Сада су пак трошком Бечке Академије издани фотографски снимци ових минијатура, који су попуњени неким сликама београдскога илуминираног псалтира, који је копија минхенскога. Увод у ово издање написао је *В. Јагић*. Одмах на почетку подбацује Јагић питање када и за кога је написан и илустрован овај псалтир. На основу записа у њему држи Јагић да је псалтир могао бити писан за деспота Ђурђа Вуковића, дакле да пада у прву половину XV. века. Толико је мање више поуздано, а даље претпоставке о месту где је псалтир писан само су нагађања и домишљања. У XVII. в. био је тај псалтир својина манастира Привине Главе. Три године налазио се код патр. Пајсија, који је по свој прилици дао снимити минијатуре, и тај снимљен примерак репрезентује београдски псалтир. Том приликом увезао је Пајсије поново минхенски псалтир. За време рата цара Леополда с Турцима 1689. доспео је псалтир из Привине Главе у Gotteszell у Баварској, а 1782. нашао се у Регенсбургу, одакле је поч. XIX. века пренесен у Минхен. У уводу говори Јагић о односу садржине између минхенског и београдског псалтира, о распореду садржине и илустрација у минхенском псалтиру, о насловима појединих псалама у минхенском псалтиру, о односу словенског текста минхенскога кодекса према другим текстовима и др. После овога филолошкога одељка отпочиње занимљива радња проф. Стжиговскога. Пошто је дао детаљан и врло брижљив опис орнамената и минијатура, прелази Стжигов-

*) Умољавају се г. г. писци и издавачи да би своја дела и издања извола слати уредништву Летописа, да би их ово у рубрици „Књижевност“ могло оценити и приказати или регистровати у белешкама.

ски на трагање за узором овога занимљивога старосрпскога споменика. Одмах на почетку опажа се јасно, како је проф. Стжиговски, приступајући овом послу, имао већ готово израђено мишљење о снажном утицају не Византије него даљега Истока, а нарочито Сирије, на уметност јужних Словена. Утицај те уметности, неговане у сирским и малоазијским манастирима, опажа се и на миниј атурама минхенскога псалтира. Да потврди своју мисао издвојио је Стжиговски у псалтиру минијатуре, на којима се опажа утицај даљега Истока, а сем тога упозорава на неке моменте из прошлости српске, који одводе у Сирију. Доказивање Стжиговскога, нема сумње, духовито је. Он ће у главном имати право, али у појединостима отишао је и сувише далеко у претпоставкама. Илуминатор је по мишљењу Стжиговскога био Србин а илуминирао је псалтир у Св. Гори, у манастиру Хиландару, који је имао тако живе везе са средњевековним српским владарима. Држимо да ће ипак бити ближе истини друго мишљење Стжиговскога, исказано на крају књиге поводом писма проф. Мурка, а наиме, да је неки српски калуђер у Синајском манастиру или манастиру св. архангела у Јерусалиму могао копирати минхенски псалтир, имајући пред собом један старосирски оригинал. Од особита је интереса репродукција у бојама, приопћена на почетку књиге. Стжиговски је у праву када мисли да су ту приказани неки чланови владајуће српске династије. Природно је да човек међу оним лицима помишља на Немању и св. Саву, но питање је да ли је онај други владар баш краљ Милутин а она личност до њега архиепископ Данило. Ми се задовољавамо са претпоставком да су на слици представљени неки чланови из Немањићке династије, а можда и каснији деспоти, али је бескористан посао хтети погодити кога лично представља та минијатура, када за то немамо никаква ослонца. Иначе се Стжиговском мора одати признање да је духовит и необично темељит истраживач. Ова пак публикација подићи ће много углед нашој средњевековној уметности у страном научном свету.

+ Из јануарске свеске Дела одштампан је чланак Дра *Б. Николајевића* „О српској црквеној архитектури“. Овај чланак потекао је поводом књиге Покрышкина „Православная церковная архитектура XII—XVIII. стол. въ нынѣшнемъ Сербскомъ Королевствѣ“, која је приказана и у Летопису књ. 240. Стр. 102—105. Иако у књизи Покришкина има махна и недостатака, што је истакнуто и у Летопису, ипак она има вредности. Николајевић пак одриче јој сваку вредност, заборављајући при том да боље и темељитије документује своје тврђење. На неким местима опет Николајевић и сувише брзо закључује. Нема сумње да цркве, зидане за време Лазареве династије, представљају неку засебну целину. Битне особине ових грађевина окарактерисао је веома згодно проф. А. Стефановић (Срп. Књ. Гл. IX. 213—216). Но док А. Стефановић оправдано истиче да се још не може говорити о начину постанка овога стила, о пореклу архитектонских елемената и о изворима мотива за ту орнаментику, дотле Николајевић тврди без икакве

резерве, да се на овим грађевинама јасно истичу утицаји Истока, а Каленић да управо очарава „својом арабљанско-мухамеданском декорацијом“. Утицај Истока тумачи Николајевић потпуним наслањањем српске државе на Турке под Стеваном Лазаревићем. Но он заборавља да је Стеван Лазаревић после битке на Ангори (1402) напустио турску политику те се потпуно наслонио на Запад, на Угарску. Оно што писац на стр. 11. говори о унији и о тобожем страху од уније, због које се Срби још више бацили у наручја Византије и Истока, показује да је писац у то питање мало упућен.

М. — У издању мостареке издавачке књижарнице Пахера и Кисића изишао је из штампе „*Рукоположење као сметња браку.* Канонистичка радња **Никодима** епископа далматинског“ (Мостар 1907. — вел. 8°, стр. 59). Радња ова пала је баш у најзгодније време. Питање, које се у књизи овој расправља, врло је живо у православним црквама, особито у Русији и Митрополији Карловачкој, где световно свештенство отворено и одлучно тражи, да се укине канонска одредба о забрани друге женидбе код удовог свештенства. Расправљајући ово питање учени наш канониста решава га *у корист* удовом свештенству. Сама књига подељена је на четир одељка:

У *првом* одељку се излаже учење Св. Писма о браку уопште и о браку свештених лица напосе и долази до закључка, да у Св. Писму нема спомена о каквој разлици између првог и другог брака, нити да се у овом другом гледало што противзаконито. Неповољно суђење о браку уопште а особито о другом има корена у учењу т. зв. Енкратита (једне секте из апостолских времена), затим Гностика, Манихејаца и Новацијана (који су међутим због свог учења осуђени). Под притиском јавног мњења створеног тим сектама и јересима нису боље судили о другом браку ни хришћански апологети, а после њих виђенији и упливнији црквени писци. А опет под упливом оваког суђења развило се и црквено законодавство о браку свештених лица у оном правцу, како то данас постоји у православној цркви.

У *другом* одељку излаже се: какве су све наредбе издаване о браку свештених лица. Па се вели, да је у прва три века хришћанства свештенству (свима трима степенима) слободно било живети у браку и у случају обудовљења оженити се по други пут. Основна мисао учења ап. Павла о свештеничком браку („треба да је једне жене муж“) јесте *моногамија*. Прве црквено-законске одредбе, које забрањују свештенству други брак односно брак после рукоположења издане су биле у неким помесним црквама у првој половини IV. века, и то различито према назорима о свештеничком браку, који су владали у дотичној помесној цркви. У осталим помесним црквама, а тих је било мноштво, сматрало се да рукоположење није сметња браку. Тек у VI. веку се ово питање за целу цркву уређује, уз припомоћ државне силе, у том правцу, да после рукоположења не може бити ступања у брак. Али све те наредбе

нису биле у стању да спрече свештеним лицима ступање у брак и после рукоположења; тако има сведоџба чак из XIII. века, да су свештеници у коринтској цркви после обудовљења поново ступали у брак. (Разуме се, да се овде разумева *законити* брак, а не конкубинати, који као такови не могу долазити у обзир, кад је реч о браку.)

У *трећем* одељку се расправља питање о природи ове канонске одредбе и закључује, да забрана женидбе удовом свештенству *не потиче из божанског права*, него се оснива на позитивном праву црквеном, те по томе спада у т. зв. дисциплинарне црквене законе, који су донесени ради доброг реда у цркви и да се постигне циљ ради које црква постоји, и који се могу мењати *па се и мењали* са животом цркве. Дозвола брака удовом свештенству је оправдана; она не само да не би ни издалека била на штету спасења народа и његовог напредовања у добру, нити би из тога била каква лага на свештеничком чину — него би напротив послужила повољно и у првом и другом правцу. Ничим и ни од кога не може бити доказано, да је рукоположење по себи сметња браку, или да је та сметња последица рукоположења. Таково што не учи ни римокатоличка црква, и ако захтева од свог свештенства целибат. „Забрана ова може се правдати стотинама разлога, као што то чине римокатолички богослови кад правдају целибат, али *сви ти разлози падају и морају пасти пред природним законом о браку, који је закон сам Бог прогласио и Син Божји утврдио га у хришћанству*“ (*стр. 50*).

У *четвртом* одељку се разлаже: како би се могла извести измена те канонске одредбе у правцу, да се презвитеру, ђакону и ипођакону дозволи и после рукоположења оженити се, било да ступи у први или други брак? Пошто се о сазиву васељенског сабора при постојећим политичким приликама у православном свету не може ни мислити, то би могло бити, кад би се автокефалне цркве, с иницијативом једне или друге, писмено споразумеле о том питању и сложним заједничким гласом решиле га. Тај начин не би био нов; тако је н. пр. добило у XVIII. веку опћенити значај „Православно исповедање вере католичанске и апостолске цркве источне“. Ово је писцу најподеснији начин, којим би се и закон о забрани женидбе свештеним лицима могао решити. У осталом измену овог закона могла би извести самостално и једна или друга автокефална црква *за своју област*, а да се тиме не огреши о основна начела црквеног права. „Ако би ту измену усвојиле и остале автокефалне цркве, тада би то било свеопће; не би ли то ове учиниле, из својих посебних обзира, у таком случају би она црква, која је увела ту измену, била у истом положају, у каквом су биле за више векова цркве галатијска и кападокијска, које ипак тога ради нису никада престале бити угледни и важни делови васељенске цркве“ (стр. 58). Напослетку, ако се не би хтела одмах извести аброгација (потпуна измена) тога закона — „*до чега ће у својој православној цркви прије или послије ипак морати да дође*“

(стр. 58) — тада би могао сабор дотичне автокефалне цркве извести то у смислу, да се формално тај закон и не укине, него да се, кад је оправдана потреба, даде епископска диспензација од извршења оног закона те дозвола за ступање у други брак.

Тврдње и закључке своје писац је поткрепио и доказима, показавши при том велико познавање литературе, која се на ово питање односи или с њиме у свези стоји, тако, да се канонистичка радња ова мора сматрати као важан прилог ка познавању и правилном схваћању црквенога права. Обзиром на те одлике јој не може бити сумње, да ће књига ова учинити велики утисак у православном свету, и да ће на решење питања о женидби удовог свештенства односно о женидби после рукоположења бити од знатна ако не можда од одлучна утецаја. У интересу православља је да тако и буде.

ГЛАСНИК

ПАЈА МАРКОВИЋ АДАМОВ

(* 3. новембра 1855. — † 11. јануара 1907.)

О овом српском књижевнику, једном од оних типова књижевника идејалиста из онога заноснога доба нашега Омладинства, мало се за његова живота писало. Томе се не треба ни чудити; с једне стране његова нимало разметљива скромност из чврстог уверења, да се не треба осврtати ко ради већ само да ли се ради и да се добро ради; с друге стране и наше књижевне прилике у оно доба, кад је требало о појави овог књижевника писати, нису обиловале људима, који би свестраном својом пажњом уочиле и овог радника. За оно прво имам најбоље сведочанство из времена, кад нам је у VI. разреду при предавању српске књижевности указивао на појаву, како у нашој старој књижевности некојим важним делима не знамо автора; — „данас“, — биле су речи његове — „свако се боји за славу свога имена, па му рад и не вредио баш много“. Из овог његова схватања најбоље се може разумети и оно његово упорно скривање за шифре и псеудониме, док му најпосле радови с именом *Адамов* не разнеше славу и одадоше право име. — За оно друго потврда ми је у томе, што је његова прва збирка од 1883. год. *Слике и прилике из српског живота*, истина, у доба, кад се појавила, лепо била запажена у литерарним круговима и српским и хрватским, али се у касније време била готово посве и заборавила. Истом прослава тридесетогодишњице Марковићева рада отрагу 3 године поново и у већој мери скренула је пажњу ширих читалачких кругова и на ту збирку првих његових радова.

Но ипак су те његове најраније приповетке, излазећи у „Српској Зори“, „Јавору“, „Гласу народа“, у Сандићеву „Годишњаку“, „Српским Илустрованим Новинама“, „Летопису“, „Отаџбини“ и т. д., нашле на многе сродне песничке душе, које су српску сеоску приповетку одмах увелике заволеле. Да се посвема ода овој врсти приповедачкој уопће, охрабрио га је успех Розегера, — немачког

Bauerndichtera, те је Марковић несумњиво у некојим својим радовима и стајао под његовим утецајем; но да ли је први импулс за сеоску причу потекао у Марковића са стране, то се неће моћи никако утврдити. Розегеров „Heimgarten“ почео је излазити тек 1877. и отуд је истом Марковић упознао немачког писца, и где се год угледао на њега, то он, — већ како је био савестан. — свагде и спомиње, а то се датира истом од 1877. („Сиротиња“, Јавор 1877. бр. 51.) Прва пак Марковићева сеоска приповетка „Са села“ изашла је у Јавору већ *1874.*, кад је још био ђак Новосадске гимназије и њоме је уведена у нашу књижевност сеоска прича; истина, у први мах још скромна и несигурна, али да се ускоро осталима радовима самог Адамова, па радовима Глишића, Лазаревића, Веселиновића, Матавуља и т. д. развије до такве висине, да се њоме може данас наша књига с правом поносити и пред осталим другама.

То би била већ једна велика заслуга пок. Адамова, која је најмање уочена у своје време, а ни данас му се понегде још не признаје.

Срећнији је већ био с песмама, које су излазиле понајвише у „Српској Зори“ и „Јавору“. Особито су свиделе љубавне „*Надановс песмс*“ на броју 23 у Српској Зори за 1877. год. Тада су привукле и пажњу Змајеву, а и иначе им се одавало признање. То ће рећи, да су за своје време имале у себи нешто ново, лепо и оригинално. То се, рекао бих, налазило у оној искрености и интимности, која се у оно време, дакако, више ценила, јер је била кудикамо ређа, него ли је то данас. Сем тога певао је жарке патријотске песме и многу је туђу песму с успехом пресадио у нашу поезију.

Али прави песнички таленат Марковићев показао се истом у другом периоду његова приповедања. Утецај Розегеров готово сасвим је престао; Марковић се осовио на своје рођене ноге. Његов „Јоле“ у „Стражилову“ (1885) учвршћује стално већ од пре несумњиво показан песнички таленат Адамова.*) Тај обилати песнички рад изишао је после у две збирке (1886. и 1888) под натписом „Са сéла и прéла“. Отуда је још „Српска Књижевна Задруга“ 1901. године издала по избор неколико његових приповедака, које је он сам за штампу приредио.

Као прави тип књижевника-идејалисте из доба нашег Омладинства није одвајао лепоту и идејале књижевне од самога живота, верујући да је књижевност учитељица живота, да она није пуста игра или забава од сувишка снаге. За то се није могао помирити са реалистичким погледом на живот у књижевности, који је крајем осамдесетих а особито почетком деведесетих све више освајао у нашој приповеци. Није се могао помирити ни са књижевношћу пусте форме, верујући, да од такове књижевности не може бити користи.

*) Овај кудикамо већи успех његов на приповеци, држим, да га је одвратио те није издао својих песама, као што је у једно време (1885 — или 1886) намеравао.

Једно то, а друго и многе неудаће у животу па и недовољна пажња наше критике све га више одбијаше од писања приповедака. Но свестан увек о својим идејалима, није хтео да седи скрштених руку, већ се сав одаде „Бранкову Колу“. Рад и жртве, које је у тај посао уложио, кроз дванаест година издавања и уређивања Бр. Кола, донеле су му несумњиво великих заслуга за српску књижевност.

Адамов је, дакле, зачетник и један од најбољих носилаца наше народне приповетке; а као уредник „Бр. Кола“ велики је помагач и расадник свега што је најлепше и најбоље из књижевне градине наше у широке слојеве српског народа.

Ако се онамо и замерило његову претерану *идејализовању* народног живота и неизграђеној психологији, — то, и онамо, *реална* страна његове приповедачке дикције остаће вазда лепа и свежа, па рад на „Бранкову Колу“, идејалан и пун пожртвовања, допринео је веома много и развитку и психе и идејала народних. Сви они здрави елементи народни у Његоша, Бранка, Матавуља, Лазаревића, Јанка и др. налазе се у обиљу и у радовима Адамова, — да не истичемо посебно и фолклорну вредност његове приче. Потоњим радом пак на „Бр. Колу“ за те је елементе будио смисао и љубав у млађих радника и наше публике. Може се слободно рећи, да би и наша млађа књижевна генерација и наша књижевна публика много заостајала, да није било Адамова и његова „Бранова Кола“.

Ове ће му заслуге очувати видно место у историји српске књижевности за сва времена.

Нека му је за то *вечна хвала и слава!*

М. Буд.

---

† GIOSUE CARDUCCI

У древној и славној Болоњи, у колијевци учености и хуманизма, ноћу између 15. и 16. прошлога мјесеца, преминуо је, у седамдесет и другој години живота, највећи талијански, а по свој прилици и свјетски пјесник, Џозуе Кардучи. Послије растанка са Мацинијем и Гарибалдијем талијанска тробојна застава није се никада више тако тужно на пô копља оборила, као приликом смрти овога родољуба, нити је икога тако нежно својим загрљајем обавила, као мртво тијело Џозуе Кардучи-а. Сто хиљада душа из Болоње и са свију страна Италије похрлило је, да одаду задњу пошту своме великану, четири стотине и педесет застава поклонило се његовоме лијесу, талијански краљ послао је свога преставника, у лицу грофа од Турина, да га заступа при укопу, краљица мајка поклонила је Кардучијеву кућу као пјесников музеј талијанском народу, док се општине талијанских градова између себе свађају, која ће примити његове смртне останке? Рим, који је он тако

дивно опјевао, хтјео би, да се поноси његовим гробом. Флоренца га жели у своја њедра, гдје би најдостојније у Santa croce, у Пантеону талијанске славе, почивао, поред свог великог учитеља Дантеа, док га Болоња и његова породица пуним правом и поносом од себе не даду. Док се то дешава, талијанске и свјетске новине, колико књижевне, толико политичне, скоро без разлике странака и праваца, одају му заслужену пошту; па ћемо и ми покушати, да приложимо искрену сузу и смјерни спомен, на његов гроб, не само из поштовања и дивљења према великану, већ и из захвалности, што се је лаки потез његовог златног пера и мушки глас његове крилате ријечи дотакнуо, са великом симпатијом, Срба и српскога народа.

Џозуе Кардучи родио се године 1835 у Вал ди Кастело, општине Пјетрасанта. Године 1856 постаде доктор књижевности и професор на гимназији у Св. Миниату, гдје остаде само годину дана. Опет 1859 видимо га као наставника у Лицеју у Пистоји, а затим, од год. 1860 све до год. 1904 као професора књижевности, на Болоњској универси, гдје га мало прије смрти, као печат свјетског признања, затече Нобелова награда. Вриједно је забиљежити догађај из његовог университетског живота, године 1891, који скоро све новине истичу:

Пошто цјесник бијаше пристао, да кумује новој застави монархистичног напредњачког университетског круга, неки ученици, који већ од оде краљици Маргарити зазираху од њега, или зато што га не разумеваху, или потакнути његовим противницима, увиђеше у том кораку издајство његовим републиканским начелима, те му за вријеме предавања, приредише тако бурни и бучни просвјед, који се једва описати даде, вичући: „Доље“! — Мирно и безбрижно одговори: „Добро што не вичете, на смрт! Залуду је што вичете, доље! Природа ме поставила високо а ја ту остајем“. И он је, до своје смрти остао исти, не огријешивши се никада о талијанску отаџбину, мада је од заносног републиканца, крилатим стилом поздравио и прославио талијанску краљицу и пригрлио монархистично начело, оличено у Савојској кући, освјештаној и изабраној народном вољом.

Овдје узгред можемо споменути, кад су се водили преговори женидбе садашњег владара са црногорском књегињом Јеленом, па кад су неки настојали, да осујете ту везу, да је Кардучи свом одлучности и упливом, заговарао тај брак, назирући и у личности младе књегиње и у јуначком и кријепком црногорском соју услове среће младога краља, услове среће талијанског народа.

Прве године његовог књижевног рада нијесу окруњене никаквим успјехом, шта више, оне му стварају чудо, покоре и непријатељства. Кад године 1857 изађоше први пут његове „Rime“, које издаде са намјером, да подмири дугове, мали и незнатни број учених људи удостоји се, да их прими, док их — као што Ђарини каже — „Франческо Силвио Орландини сажаљеваше, Паоло Емилијани Џудичи презираше, а Пијетро Фанфани увриједљиво напада-

ше“. Али, он не клону под првим ударцима. Прва пјесма, која се допаде, била је посвећена краљу Имануилу II-ом, знамените 1859 год. у којој га потиче на витешка дјела. Мало доцније, вруће пјесникове жеље овјенчаше талијанске побједе код Палестре, Магенте, Св. Мартина и Солферина. Годину дана послије тога затече га у Пистоји вијест о подузећу Гарибалдијевих хиљаду јунака и онда испјева ону дивну: „Sicilia e la rivoluzione“, на коју и ми Срби поносом можемо упријети претом, пошто нас потлачене, спомињући нашу славну прошлост, позива у заједничко коло отпора и обране:

„Serbo, attendi! su 'l pian di Cossovo
Grande l' ombra di Lazaro s' alza
Marco prence da l' antro fuor balza,
E il pezzato destriero annitrì“.

Него, да идемо редом, какав се налази у дивном Заникелијевом издању 1905 године.

Прве његове пјесме носе наслов „Juvenilia“, а захватају размак од 1850—1857; друге, под насловом „Levia gravia“ иду од 1857—1870, док треће, са насловом „Decennalia“ или „Giambi ed Epodi“, у којима избија постојани корак човјека који види своју мету, теку између 1860 и 1870 год.

Али, јединствена пјесма, коју издаде год. 1865, под псеудонимом Enotrio Romano, са насловом: „A Satana“ (Сатани), химна је, која му донесе славу цијелом Италијом, да послије захвати сав образовани свијет. Читаве су се књиге писале, а и још ће се писати, о Сатани, али опет никаква неће бити тако исцрпна, тако потпуна и цјелокупна, као пјесникова пјесма. Ту је саздана сва Кардучијева душа, која глорификира побједу људскога ума над тамом, над предрасудама и над незнањем. Од архангела Михаила, који пропада у бездан, до најновијега изума жељезнице, она лети преко вјекова, тињајући и истичући се свуда, за добро људскога рода, за побједу људскога ума. Поврх свега, она је наперена, против клекиралној заслијепљености, коју је Кардучи имао прилике, да у својој постојбини добро посматра и искуси и која не само у Италији, него свуда, кочи точак људскога напретка и среће.

Постепене сјенке Виклифа и Хуса, које ломача не могаде сагорјети, па Савонароле и Мартина Лутера, до ватрених жељезничких и паробродских кола, који оличени у Сатани, пролазе свијетом, на дивљење народâ, слике су, које треба стати на гледати, те заједно са пјесником ускликнути:

„Salute, o Satana
O ribellione,
O forza vindice
De la ragione!“

На жалост, стихови су јединствено и неописиво тешки за пријевод те ја чак ни у прози не покушавам, да навалим онај гријех на своју душу, који су неки наши превађајући их, на се натоварили . . . (*У* осталом, ја сам прошле године у „Летопису“ изнио своје назоре о еличним пријеводима, у чланку о „Rassegni“ ђце *У*. Грифини).

Уз то Кардучи, не топећи се у књижевној слави, већ радећи непрестано и неуморно, не напушташе опћу наобразбу, бавећи се поврх свега страним књижевностима. Његова предавања на универси освајаху све то више слушаоце, а разноврсна књижевна занимања доведоше га до оштрих критика, до жестоких књижевних битака. Год. 1867 захвати га такођер и политика, поред које, срећом његовом и његових читаоца, остаде весма кратко вријеме. Поред тога не заборављаше Музу, већ новим, још бујнијим стиховима, под насловом: „Rime nuove“, а затим „Ça ira“ сниваше, зидаше, бораше се . . . братимећи се са француском револуцијом и са страшим великанима, као Гетеом, Хердером, Платеном, Хајнеом и другим. Међутим, испуњаваше се његов давни сан, да у талијанској књижевности ускрсне стари грчки и латински облик, те год. 1877 изађоше његове прве „Odi barbare“, скоро у исто вријеме са Стекетијевом „Postuma“. Томе се духу придружи углађени и проницави Енрико Панцаки и . . . ватра плану!

Критичари и читаоци сметени и изнебушени стадоше једни против, а други на страну „болоњске револуцијонарне школе“, која обараше идоле, Манцонија, Манцонијанце, католичку вјеру и морал. Сувишно је споменути, да нити сва тројица иђаху истим правцем, нити да граја на њих подигнута бијаше оправдана. Из те борбе „Odi barbare“, изађе у три навратка и у три дијела, некоје од којих сам Момзен, поред Јакобсона и Хајзеа, превађаше, ремек-дјело класичне и најновије поезије дадоше свјежи и нови печат талијанској клопулој умјетности, а Џозуе Кардучи би признат као најпрви и најбољи талијански пјесник. Опонашаху га са свију страна, и он постаде знамен новога правца, заточник нове умјетности. Збирка се допаде племенитој и образованој краљици Маргарити и пјесник који бијаше одбио крст савојског реда, потресен толиком женском хвалом, посвети краљици своју чувену алкаичну оду, која нема ништа династична, већ одише њежности према жени. О њој, као и о Кардучи-у писао је Марко Цар у „Летопису“ и показао је пут, којим би требало ударити, да се преведе. На жалост, бројеви „Летописа“ нијесу ми при руци.

Колико га год ова ода наново прослави и створи још поклоника, толико му прибра нових непријатеља и жестоких нападаја, особито са стране републиканаца. Али, он се не даде смести, те поред оде Виктору Игу и говорима о Гарибалдију, ступаше напријед, бранећи се и нападајући, до чувене серије „Confessioni e battaglie“, која су свакоме образованом човјеку потребита, а особито српским модерним критичарима . . . Упоредо са тим књижевним борбама, изађоше и „Nuove odi barbare“. „Rime nuove“, „Terze

*

odi barbare“ и мноштво свезака критике, књижевне историје и филологије које не ћу ни наводити, кад ми простор пријечи, да о њима барем нешто кажем; гдје се свагдје огледа вишестрано дубоко образовање његове генијалне пјечничке душе. Године 1897 изађе скоро као епилог његове умјетности, „Chiesa di Polenta“, коју је, канда превео с добрим успјехом Тресић-Павичић, ода пуна мистичне љупкости и религиозне поезије. Клерикални листови, који такођер не могу на ино, а да му се не поклоне, истичу још двије његове тобоже вјерске пјесме; једну забиљежену под једним крстом, другу као успомену некој дјевојчици приликом њезине прве причести. Али аутентично и аутографско његово писмо дру. Павлу Тедески, издано у једном од задњих бројева миланског „Corriere della sera“ каже нам јасно и бистро, како је он мислио у томе питању. Писмо гласи:

Madesimo 1. Sep. 1894

Caro Signore,

Grazie. A Dio voglio credere sempre più. Il cristianesimo cerco d' intenderlo storicamente. Al cattolicesimo sento impossibile ravvicinarmi, con inteletto d' amore; ma rispetto i cattolici buoni.

Suo Giosue Carducci

што у српском пријеводу значи:

Мадезимо 1. Септ. 1894

Драги господине,

Хвала. Хоћу све то више, да вјерујем у Бога. Настојим да разумијем христијанство из историје. Није ми могуће приближити се католичанству осјећајем љубави, али поштујем добре католике.

Ваш Џозуе Кардучи.

Као још један велики Латинин, као Емилио Кастелар, који се нечувеним одушевљењем заносио за нашом народном поезијом, тако је и Кардучи — што спомиње др. Л. Бакотић у подлиску 34. броја београдског „Трговинског гласника“ — знао уплести у говору на успомену Гофреда Мамели-а, младог талијанског Кернера, једну од наших најљепших народних пјесама из косовског циклуса овако: „Између пјесама, којима је српски народ неумрле кроз вјекове, сачувао љубав ка отаџбини и вјери народној, најљепша је она, која описује бој на Косову, на коме је српско царство пропало. За вечером, уочи битке, царица се Милица обраћа цару Лазару, мужу своме, и рече му:

„Одводиш ми девет миле браће“,

. . . . . .

све до Бошкових завршних ријечи:

„Идем, сејо, у Косово равно,
„за крст часни крвцу прол'јевати
„и за вјеру с браћом умријети".

„Овој епској појави младића, који тако нежно, одбијајући сестрину љубав, себе смрти посвећује, слична је, чини ми се, историјска појава Гофреда Мамели. — За њега је Муза могла да моли, као год и царица Милица: — оставите ми њега, да у тужним данима, са пјесмама славе и вјере домовину тјеши —; али је Гофредо Мамели, нежно се од талијанске Музе опростио и јуначки смрти у загрљај полетио." — — — —

Захвални на таквом симпатичном сјећању и одликовању, са стране таквог и толиког мужа, завршујући овај летимични, непотпуни и површни преглед, изазван вијести његове смрти, поклонимо се смјерно његовој сјени и његовој слави, те, придружујући се гласу читавог мисаоног и образованог свијета, ускликнимо:

Слава Џозуе Кардучи-у!

У Бечу 1. Марта 1907.

Д. Ђ. Омчикус.

ИЗВЕШТАЈИ О РАДУ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књижевно Одељење и Књижевни Одбор

I. седница Књижевног Одбора држана 18 (31) јануара 1907.

Узима се на тужно знање, да је потпредседник Књижевног Одељења, заслужни књижевник *Паја Марковић Адамов* преминуо, да су Матицу Српску на укопу заступали председник А. Хаџић и секратар др. Милан Савић, и да се секретар у име Књиж. Одељења том приликом опростио с покојником. Још се решава, да се смртна објава пошље члановима Одељења и друштвима и да се саучешће изјави сину и брату му. — У издања Матичина за год. 1907 штампаће се ови саставци: у 242 књигу Летописа: 1. О Јанку Веселиновићу" од дра Јов. Скерлића, 2. „Крашовани" од Јов. Живојиновића, 3. „О новијој словеначкој књижевности" од дра Ивана Пријатеља, 4. „Баба Стана" од Борисава Станковића, 5. Књижевност. У Књиге Матице Српске: Шекспирова трагедија „Ромео и Јулија" у преводу дра Лазе Костића, 2. „Мајстор Дина" I. од Драгутина Ј. Илића, 3. „Прилошци за историју Срба у Угарској из 16. 17. и 18. века" од дра Јов. Радонића (2. свеска Зборника историјских докумената) „Доситеј Обрадовић у Хопову" од Тих. Остојића доштампава се. Ако се може, штампаће се још и 4. књига „Автобиографије" дра Јована Суботића. У Књиге за народ: „Из књига староставних" IV., од Стевана Сремца, 2. Уму и срцу" II. од Павла Аршинова, 3. „Слике из историје српске" од дра Каменка Суботића, 4. 5. 6. „Календар Матице Српске". — Остатак рукописа „Успомене из нашег народно-црквеног живота" од дра Теодора Мандића издан је члану дру Ђорђу Дери, да га спреми за штампу. — Примају се са захвалношћу неки стари рукописи из оставине књижевника српског Адама Драгосављевића, које је уступио Матици зет му госп. Стеван Савић у Митровици. Рукописи се издају члану архимандриту Иларијону Зеремском на преглед. — Не може се дати припомоћ за превод неких српских

дела на немачки језик, као што је то тражено из Берлина. — У Књиге Матице Српске за год. 1908 штампаће се трећа књига „Византија и Срби“ од Ст. Станојевића. — Уступа се дру Светиславу Стефановић превод му Шекспирова „Отела“ на исправак. — Издају се на оцену рукописи: „Монографија о српском уметничком везу и српској орнаментици“; „О филозофији у Горском Вијенцу; „Монографија из српске уметности: „Музика и певање“. — Примају се за-издања Матичина рукописи: „Око Ромео и Јулије од дра Лазе Костића; „Неколико песама Шандора Петефија“ у преводу Благоја Бранчића. — Не примају се: „Из књига старостављиех“ од Р. Т. П.; „Утисци из београдског позоришта“. — Још се решава, да се говори чланова у свечаним седницама Књиж. Одељења могу само онда штампати у Летопису, ако се на ту сврху поднесу као расправе; иначе ће се штампати у издањима друштвеним без икакве награде.

II. седница Књижевног Одбора држана 15. (28.) фебруара 1907.

Садржај 242. свеске Летописа измењен је утолико, што место „Савремене словеначке књижевности“, која би много места заузела, улази превод Кардучијеве оде „На извору Клитумна“. — Умолиће се, путем Управног Одбора, српска црквена општина суботичка, да према израженој готовости својој пошље и заостали део награде из фонда Јована и Терезије Остојића, који Матици Српској припада до свршетка год. 1906. — Предлог члана Јована Живојновића о издавању дела у засебним свескама „Српски писци и књижевност“ издаје се Редакционом Одбору на мишљење. — Издају се на преглед рукописи „Из живота Јоакима Вујића“ и прича „Покајник“. — Извештај секретарев о питомцима узима се на знање с тим, да се строго опомену ученици, који слабо успевају.

Управни Одбор

I. седница Управног Одбора држана 15. (28.) јануара 1907.

Ставља се у записник туга, која је и Матицу и књижевност српску постигла смрћу Паје Марковића Адамова, а узет је на знање извештај, да је Матицу Српску на погребу заступао председник и I. секретар друштвени др. Милан Савић, који је и посмртни говор држао. — Српски православни народни црквени Сабрски Одбор у Карловцима јавља, да је примио обрачун о исплати стипендија питомцима из задужбине Нестора Димитријевића за школску годину 1905/6 и да је тај обрачун као исправан узео на знање. — Градоначеоник слоб. и кр. вароши Новога Сада умољава, да се ставе на расположење потребни списи варошком књиговодству, које је по вишој наредби упућено, да поднесе извештај о тужби Луке Јоцића против Матице Српске у погледу руковања с

фондом Марије Трандафилке. Узет је на знање извештај председника друштвеног, да је према тој вишој наредби упутио књиговодство и чиновничко особље Матичино, да даје потребна објашњења, која се од њих затражила буду. — Фискал друштвени подноси опширан извештај о оставинској расправи Васе Ђурђева из Долова, одржаној на рочишту 22. јануара о. г. у Панчеву. Поступак фискала друштвеног у тој ствари одобрен је, предлози му примљени су и дата су му даља упутства у погледу осигурања те задужбине. — Узет је на знање извештај истога фискала о неким ванпарничким стварима. — Одлучено је, да се члану управног одбора *Лази Дунђерском* изјави признање, што је и по други пут с великом сумом, свега са 250,000 круна потпомогао васпиталиште за српску женску децу св. Мајке Анђелине у Будимпешти и тиме, после народа српског, који је подигао више девојачке школе и препарандије женске, постао највећи добротвор женског подмлатка српског. — Узет је на знање извештај књиговодства у ствари исплаћених парничних трошкова дру Милану Гађанском из задужбине Васе Ђурђева из Долова. — Узет је на знање извештај Војина Срећанова, библиотекара Матице Српске о уређењу поклоњене библиотеке пок. генерал-интенданта Аврама Ђукића. По том извештају умножена је том библиотеком матичина библиотека са 353 дела у 426 свезака, и приличним бројем генералштабних карата. По садржини су књиге у овој библиотеци: Научна дела из војничке струке са историјом појединих ратних догађаја, дела из српске историје, нарочито дела, која се тичу историје Тителских Шајкаша и Шајкашког Батаљона. Ову последњу врсту историје проучавао је пок. Аврам Ђукић специјално, па је оставио о њој богату грађу у рукопису. Уз то долазе још и рукописи: „Карађорђе“, „фелдмаршал-лајтнант Станисављевић“ и „Рат у Угарској г. 1848/9.“ — Предложиће се за члана Матичина Димитрије Витковић, професор и катихета у Загребу, који је у име чланарине послао 100 круна. — Музеј Српске Земље у Београду и „Hrvatska“, Хрватско академско литерарно-забавно друштво у Грацу, захваљују на поклоњеним изданьима Матичиним. — Издано је нешто мало зајма и решени су још неки предмети економске и административне врсте.

II. седница Управног Одбора држана 17. фебруара (2. марта) 1907.

Успомени преминулог члана Матичиног *Николи Атанасјеву Ристовићу*, трговцу из Грачана, учињене су уобичајене почасти. — Кр. уг. Министарству Богоштовља и јавне наставе поднесено је на одобрење основно писмо за задубину Јосе Обрадовића и жене му Јулијане рођ. Новакове из Вршца. — Кр. уг. Министарство Богоштовља и јавне наставе пре него што би коначно решило молбу Матичину ради продаје куће Јулијане Маргетићке из Темишвара, тражи да се зготови и да му се пошље основно писмо

за задужбину Јулијане Маргетићке и рачуни о приходима те куће од г. 1900—1905. — Умолиће се Суботичка српска црквена општина, да пошље остатак потраживања, који припада Матици из фонда Јована Остојића и жене му Терезије рођ. Зозукове до свршетка г. 1906. за награђивање књижевних дела, којима је Књижевни Одбор Матичин досудио награде. — Узима се на знање извештај књиговодства у ствари деоница задужбине Васе Ђурђева из Долова код Српске Банке у Загребу. — Кр. срески суд у Панчеву као оставински суд одлуком својом наредио је, да Матица у року од 30 дана има му као надлежном суду поднети од Министарства потврђено и одобрено основно писмо за задужбину Васе Ђурђева и жене му Сосе из Долова, јер иначе не ће предати оставину Васе Ђурђева у посеб Матици. Упућен је фишкал друштвени. да против те одлуке поднесе призив вишем суду. а од истога зготовљено основно писмо за споменуту задужбину поднеће се међутим на одобрење Министарству. — Од фишкала друштвеног набављена два примерка оверовљена тестамента народног добротвора Ђорђа Радака из В. Кикинде издана су на употребу и сачување каси и секретаријату. — Прочитан је опширан и разложан извештај изасланог пододбора о проучавању питања о зидању интерната из задужбине Марије Трандафилке за српску православну сирочад. Према томе, што би се уз интернат подигла и зграда која би се у најам издавала, те би се тиме умножили и приходи ове задужбине и тако се омогућило што скорије остварење интерната, и према томе, што ће и онако протећи још које време, док се самом зидању приступи: предложиће се ванредној главној скупштини. која се има сазвати за 22 марат (4. IV.) о. г., да овласти Управни Одбор, да може учинити све припреме, које су нужне, да се сиротиште Марије Трандафилке, те велике добротворке народне, што пре приведе у живот. Извештај о томе штампаће се и разаслати свима члановима матичиним на проучавање. — Поднеће се предлог ванредној скупштини, да се кућа задужбине Марије Трандафилке у лебарској улици под бр. 19. темељно преоправи и да се подигне нова приземна кућа с изгледом на Телечкову улицу. — Поднеће се предлог ванредној главној скупштини о уређењу дневница чиновницима матичиним. — На позив одбора девојака у Београду за прикупљање прилога у корист подизања споменика Милици Стојадиновићки Срнкињи, одређен је прилог од 30 круна на ту цел. — Узет је на знање извештај председников, да је каса 12. (25.) фебруара изненада сконтрована и да је у реду нађена. — Узет је на знање извештај председников, да је приликом сконтровања касе свака уложна књижица сравњена са инвентарима и главним књигама и да је све у реду нађено. — С хвалом је примљено попрсје од гипса Јована Стерије Поповића, које је израдио Јован Пешић, вајар у Београду. — Књиговодство подноси извештај о пријављеним новим члановима после скупштине. — На позив друштва „Слоге“ за осигурање српске велике гимназије у Новом

Саду, уписала се Матица за члана оснивача с прилогом од 100 круна. — Захваљују на поклоњеним књигама: Српска ратарска књижница у Гргуревцима; Српска Читаоница у Горажду; Управа кнеж. црногорске државне гимназије на Цетињу; Српска Читаоница и књижница у Невесињу; Рударско певачко друштво на Сењском Руднику у Србији. — Одобрено је нешто мало зајмова и расправљено је још више предмета правне, економске и административне природе.

Уређује др. Милан Савић, секретар Матице Српске.

према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ.

Под овом рубриком објавиће уредништво Летописа књиге које се пошљу библиотеци Матичиној.

14. *Др. Доб. Гер. Поповић.* О храни и стану. Два предавања, држана на збору ресавских земљорадничких задругара 1905. године. Издање књижаре Ђорђевића и Гилића у Јагодини. Јагодина. 1906. м. 8°. Стр. 122 + 1 л. Цена 0·50 дин.

15. *Свет. Боровић.* У часовима одмора. Цртице, слике, записци, приповијетке. Књига трећа. У Мостару. Штампарско-умјетнички завод Пахера и Кисића. 1906. 8°. Стр. 240. Цијена 2 круне.

16. *Иван Машировић.* Мишљење и предлог о научној основи и о уџбеницима за науку вере у средњим школама. У Срем. Карловцима. Срп. Ман. Штамп. 1906. 8°. Стр. 17.

17. Катихезе за први разред основне школе. Написао Парох Владимир Милутиновић. (Одштампано из „Богословског Гласника"). У Срем. Карловцима. Срп. Ман. Штамп. 1906. в. 8°. Стр. 58. Цена је књизи 1 круна.

18. Ера страних зајмова у Србији, од *Владимира Јовановића*. Прештампано из Архива за правне и друштвене науке. Београд. Издавач: књижара Геце Кона. 1906. в. 8°. Стр. 24.

19. Ко је крив? Или како је текла борба за успоставу законитог реда у темишварско-градској српској црквеној општини. Написао *Др. Светозар Димитријевић*, члан поменуте општине. Чист приход намењен је: Српском учитељском конвикту у Новом Саду. Темишвар. Штампано код Хенрика Урмана. 1906. 8°. Стр. 63. Цена је овој књизи 1 круна.

20. Šlabikár Zdravia. Pre ľud napísal *Dr. M. Jovanović-Batut.* Zo srbského preloživ *V. M.* (Ľudové spisy lekárske. Čis. 1.) Lipt. Sv. Mikulaš. Tlačou a nákladem Klimeša a Pivku. 1906. 16° Стр. 77. Cena 30 hal., poštou 35 hal.

21. Растко — Сава — Немањић. Драма у четири чина: Написао: *Мита Калић*, у Сомбору 1906. Сомбор. Штампарија Фердинанда Битермана и сина. 1906. 8°. Стр. 109. Цена 1 круна 30 потура.

22. *Aleksa Ivić.* Urkundliche Beiträge zur Biographie des Dichters Relković. (Sonderabdruck aus dem Archiv für slavische Philologie. Bd. XXVIII.) Berlin. 1906. 8°. Стр. 305—314.

23. Реферат о школама у Црној Гори од *Ђ. Шпадијера.* Прештампан из „Учитеља" св. I. 1906. г. Цетиње. К. ц. државна штампарија. 1906. 8°. Стр. 22.

24. Трговачки календар за цео за просту годину 1907. Уређује: Петар Крстоношић. Година II. У Новом Саду. Штампарија Ђорђа Ивковића. 1906. м. 8°. Стр. 88 + Сајмови и огласи. Цена: 70 пот. = дин. 0·70.

25. *Dr. iur. Александар Митровић.* Један јубилеј. (Cesare Lombroso). Прештампано из Архива за правне и друштвене науке. Београд. Издавач: Књижара Геце Кона. Штампарија „Доситије Обрадовић". 1906. в. 8°. Стр. 25.

26. *Михаило Т. Банковић.* Деца двадесетог века. Драма у четири чина. Београд 1906. 8°. Стр. 130. Цена четири динара.

Уређивање ове свеске завршено је 1. (14.) марта 1907.

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Рс 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1907. ГОДИНУ

У току 1907. год. Матица ће дати члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис,** шест књига (књ. 241—246). Свака два месеца излази једна књига од 7—9 табака.

II. **Књиге Матице Српске:** Број 19 и 20. „Доситеј Обрадовић у Хопову“ од Тихомира Остојића. — 17. Шекспиров „Ромео и Јулија“ у преводу Лазе Костића. — 21. „Мајстор Диша“, I. од Драгутина Ј. Илијића.

III. **Зборник историјских докумената.** Бр. 2 Прилошци за историју Срба у Угарској из 16. 17 и 18. века, од дра Јована Радонића. (Књиге Матице Српске бр. 22.)

IV. **Књиге за народ:** Бр. 121. „Из књига старостављих. IV. Велики жупан Властимир; Мунтимир и браћа му; Велики жупан Петар; Велики жупан Захарије; Велики жупан Часлав.“ од Стевана Сремца. — 122. „Уму и срцу. Поуке за народно просвећивање“. II., од Павла Арнинова. 123. „Слике из српске историје“, од дра Каменка Суботића. — 124. 125. 126 „Календар Матице Српске.“

Овај се програм може још изменити.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 6 К. у иностранству за 8 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске. У Србији једино у књижари Светислава Цвијановића, Београд, Кнез-Михаилова ул., комисијонара Матице Српске, преко које иду све поруке и сви послови, који се тичу чланова и претплатника Матичиних. У тој се књижари уједно добивају и наша издања посебице.

4. Рок претплати истиче свршетком месеца марта. После тога рока (а и раније) продају се поједине књиге Матичина издања по цени, која је означена на корицама.

Цена је овој књизи 1 круна.

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА У НОВОМ САДУ.
1907